

282008

Domovini

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

D D V E

d o m o v i n i

RAZPRAVE O IZSELJENSTVU

TWO

h o m e l a n d s

M I G R A T I O N S T U D I E S

28 • 2008

Izdaja

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Published by

The Institute for Slovenian Emigration Studies at the ZRC SAZU

Ljubljana 2008

Revija ***Dve domovini / Two Homelands*** je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja humanističnih in družboslovnih disciplin, ki obravnavajo različne vidike migracij. Revija, ki izhaja od leta 1990, je večdisciplinarna in večjezična. Članki so objavljeni v slovenščini in angleščini, po odločitvi uredniškega odbora tudi v drugih jezikih, in so recenzirani.

The journal ***Dve domovini/Two Homelands*** welcomes the submission of scientific and professional articles, reports, debates and book reviews from the fields of humanities and social sciences, focusing on migration and related phenomena. The journal, published since 1990, is multidisciplinary and multilingual. Articles are published in Slovenian or English. Publishing in other languages is subject to discussion of the editorial board. All articles undergo a review procedure.

Povzetki in indeksiranje / Abstracts and indexing:

FRANCIS (Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis), IBZ – International Bibliography of Periodical Literature, IBR – International Bibliography of Book Reviews, Sociological Abstracts IBSS (International Bibliography of of the Social Sciences), MSH-Maisons des Sciences de l’Homme), SSCI (Social Sciences Citation Index), Social Scisearch, Journal Citation Reports/Social Science Edition.

Oblikovanje ovitka / Cover Design
Anja Žabkar

Tisk / Printed by
Littera picta d.o.o., Ljubljana, Slovenija

VSEBINA • CONTENTS

Razprave in članki / Essays and Articles

MOJCA VAH, MARINA LUKŠIČ-HACIN

- Contemporary Implications of Multiculturalism Policies for European
Welfare States7
(*Sodobne implikacije multikulturnih politik za evropske države blaginje*).....21

JERNEJ MLEKUŽ

- Čapac.si, or on burekalism and its bites. An analysis of selected images of
immigrants and their descendants in slovenian media and popular culture.....23
(*Čapac.si ali o burekalizmu in njegovih ugrizih. Analiza izbranih podob
priseljencev in njihovih potomcev v slovenskih medijih in popularni kulturi*)35

MAŠA MIKOLA, JURE GOMBAČ

- Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med
Slovinci po svetu. Stare dileme novih rešitev39
(*Internet as a medium in the maintenance of the National and Cultural
heritage among Slovenians around the world. The old dilemmas of the
new solutions*)56

MIRJAM MILHARČIČ HLADNIK

- Internet in preobrazbe ohranjanja kulturne dediščine v slovenskoameriških
etničnih skupnostih57
(*Internet and the transformations in preserving cultural heritage in
American-Slovenian ethnic communities*).....71

SANJA CUKUT

- Izkušnje migrantk v Sloveniji pred in po njeni osamosvojitvi73
(*Experiences of female migrants in Slovenia before and after its independence*)91

IRENA ŠUMI, DAMIR JOSIPOVIČ

- Avtohtonost in Romi: K ponovnemu premisleku načel manjšinske politike
v Sloveniji93

(Autochthonism and Romany: Towards Rethinking the Principles of Minority Policies in Slovenia).....109

VLADKA TUČOVIČ

»'Naša Zofka' sem jim bila«: Zofka Kveder – urednica revije *Domači prijatelj* 111

(»*To them I was 'our Zofka'*«: *Zofka Kveder – Editor of the magazine*

Domači prijatelj) 124

REBEKA MESARIĆ ŽABČIČ, DRAŽEN NJEGAČ

Opća obilježja vanjske migracije iz Međimurja u srednjoeuropske zemlje.....127

(*General characteristics of the external migration from Međimurje in Central*

European countries).....149

Poročila in razmišljanja / Reports and Reflections

MIRJAM MILHARČIČ HLADNIK, KRISTINA TOPLAK

Experiencing Diversity and Mutuality, 10th biennial conference of EASA

European Association of Social Anthropologists),

Ljubljana, 26. - 29. Avgust 2008153

Knjižne ocene / Book Reviews

Rozina Švent

Slovenski begunci v Austriji 1945–1950, Založba ZRC Ljubljana 2007, 378 str.159

(JOHN CORSELLIS)

Anton Žakelj

Beg v neznanu, zapiski 1945–1949, Ljubljana, Studia Slovenica, 2008,

246 str. (z neoštevilčeno prilogo 23 str.).....163

(URŠKA STERLE)

Vera Kržišnik-Bukić

Slovinci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne

podobe: 1831–2007, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2007, 648 str.166

(JANJA ŽITNIK SERAFIN)

Jernej Mlekuž

Burek.si?! Koncepti/recepti/ (predgovor: Jože Vogrinc), Studia Humanitatis

(zbirka Varia), Ljubljana, 2008, 202 str.169

(NIKOLA JANOVIĆ)

R A Z P R A V E I N Č L A N K I
E S S A Y S A N D A R T I C L E S

CONTEMPORARY IMPLICATIONS OF MULTICULTURALISM POLICIES FOR EUROPEAN WELFARE STATES

Mojca VAH,¹ Marina LUKŠIČ-HACIN²

COBISS 1.01

ABSTRACT

Contemporary Implications of Multiculturalism Policies for European Welfare States³

The article discusses the impact that multiculturalism policies (MCPs) have on the contemporary European welfare state. Although the empirical data shows there is no positive correlation between the adoption of MCPs and an increase in social spending, there has been a noted increase in public concerns about the decline of the welfare state system due to their adoption and increased immigration. Rather than dismissing those concerns, the authors use them as a starting point in their discussion on the changes of the concept of social solidarity in the age of globalisation.

KEY WORDS: European welfare state, multiculturalism policies, immigration, social solidarity

IZVLEČEK

Sodobne implikacije multikulturnih politik za evropske države blaginje

Prispevek obravnava vpliv multikulturnih politik na evropsko državo blaginje. Empirični podatki kažejo, da pozitivne korelacije med implementacijo multikulturnih politik in povečanimi izdatki za socialne transferje ni zaznati, vendar se kljub temu v širši javnosti priseljevanje in implementacija multikulturnih politik pogosto označujeta kot grožnja obstoječi državi blaginje. Avtorici ne zavrmeta *a priori* pomislekov, ki jih imajo državljani evropskih držav blaginje proti priseljevanju, temveč na njih gradita debato o spremembah koncepta socialne solidarnosti v dobi globalizacije.

KLJUČNE BESEDE: evropska država blaginje, multikulturne politike, priseljevanje, socialna solidarnost

¹ MA in Migration and Intercultural Relations, Research Assistant; Institute for Slovenian Emigration Studies SRC SASA, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-mail: mvah@zrc-sazu.si.

² PhD in Sociology, Associate Professor, Senior Research Fellow; Institute for Slovenian Emigration Studies SRC SASA, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-mail: luksic@zrc-sazu.si.

³ The article is a result of two target research programmes "Science for Peace and Security 2006-2010", entitled "The Impact of Inter-Ethnic and Inter-Religious Factors on Peace and Stability in the Western Balkans" and "Demographic, Ethnic and Migration Dynamics in Slovenia and their Impact on the Slovenian Army".

INTRODUCTION

The potentially devastating effects of immigration to European welfare states have been a popular subject of political debates for several years now. Arguably, the most worrying factor raised by the political Right, but as we will see later also increasingly by the political Left, has been the quantity of migrants and the influence of the large migration inflow on welfare provision in the era of globalisation.⁴ The question about the permitted or at least tolerated number of immigrants is inextricably linked to the debate on the attitude that a welfare state develops towards them – its willingness to accept them temporarily or permanently.⁵

This complex issue demands a thorough analysis of a number of concepts including welfare state, (social) citizenship, solidarity, social spending and redistribution, ethnic diversity and multiculturalism. Yet the objective of the article is not to explain those concepts in detail but to take a discussion further and thus assume that a reader is already familiar with the issues in question. Rather, we will try to explore their interrelatedness and test the increasingly popular belief that multicultural policies adopted and implemented by European welfare states have a negative effect on social spending⁶ and thus pose a threat to the established welfare state system.

Even though the empirical data that will be presented in the article immediately denies a positive correlation between the adoption of MCPs and an increase in social spending, we are not inclined to simply disregard the growing public (political) concerns over the connection. Thus, the aim of the article is not to *a priori* dismiss those concerns but rather to examine and critically evaluate them, and to use them as a starting point in the discussion on the changes of the concept of social solidarity in the age of globalisation.

⁴ Globalisation as a process is understood as defined by Roudometof and Robertson (1995).

⁵ Let us take a case of labour migrants as an example. In a very simplified manner: when a state decides to welcome labour migrants only temporarily we may speak of the import of the needed *labour force*, while in the case of welcoming them permanently we may speak of the willingness to welcome *people* who become employees with the possibility to integrate into the society and eventually obtain citizenship. While in the first case the ‘import’ of labourers mostly ends with sending them back to their countries of residence, in the second case a state is inclined to adopt various multiculturalism policies (MCPs) and make an effort to find a compromise between the welfare state, the needs of labour migrants and the public opinion of the majority society.

⁶ “In general terms, public social expenditure includes expenditures on health, income transfers, and social services (but not education). In specific terms, the category includes: old age benefits, disability cash benefits, occupational disease/injury benefits, sickness benefits, services for elderly and disabled people, survivors, family cash benefits, family services, active labour market programmes, unemployment benefits, health, housing benefits, and other contingencies.” (Banting, Johnston, Kymlicka, Soroka 2006: 89)

THE NATURE OF POST-WAR WELFARE STATES

The modern, post-war welfare state is based on an idea of equal citizenship, understood to include social and economic rights that are to be enjoyed equally by every member of a particular political community (Miller 2006: 323). The idea was implemented after World War II, when a majority consensus emerged in favour of it. The post-war climate linked with the booming economy of European states made it easy for left-of-centre governments to upgrade existing social policies. This was largely so because at the time no trade-off was required between social security and economic growth, or between employment growth and generous egalitarian social protection (Esping-Andersen 1996: 3). A popular discourse supported the conviction that capitalism should be tamed by enhancing workers' rights, redistributive taxation, and the provision of essential services on a non-market basis (Miller 2006). Therefore, welfare states would offer a more universal, more classless justice and solidarity to their citizens and thus exist hand in hand with a so-called social citizenship, as theorised by T.H. Marshall.⁷

Yet welfare states do not only strive to provide social security and to ensure a more just and egalitarian society. As Esping-Andersen (1996: 2) notes, the welfare state is also a political project of nation-building. He stresses that "many countries became self-proclaimed welfare states, not so much to give a label to their social policies as to foster national social integration" (ibid.). The key term from the last quote would be *national*. The national perspective offers a new component to the previous understandings of solidarity, especially labour solidarity. The interrelatedness of welfare state, nation-state and solidarity have generated an altered understanding of the latter, as solidarity now increasingly includes the ethnicity/culture element, leaving the social element in the background.

For the purpose of the discussion in this article it is absolutely essential to understand the process of nation-state building of modern European states in order to grasp the essential idea of both social and ethnic national integration in the context of welfare states, and its importance for welfare provision. This article will not go into details of the respective processes. A good insight can be found in, for example, Lukšič-Hacin (1999). But regardless of the different ways and principles according to which nation-states developed, the fact remains that they were all socially constructed. A number of different mechanisms must therefore have been employed by the state to ensure the integration of its citizens. Playing the card of 'inherent national identity' is the essential one, but social integration is also of great importance in order to keep the state strong and competitive in the global economy and to avoid social anomie. The welfare state is an important mechanism through which the state provides its citizens with social security and a number of services, thus buying their loyalty.

⁷ "According to T.H. Marshall (1950), modern citizenship is the fruition of a democratisation that spans three centuries. In the eighteenth century the foundations were laid with the principle of legal-civil rights; political rights emerged in the nineteenth century; and as a preliminary culmination of the democratic ideal we see the consolidation of social citizenship in the twentieth century." (Esping-Andersen 1996: 1)

The contemporary welfare state, based on the ‘Keynesian consensus’, seems to be in crisis. It seems that the consensus has disappeared. As noted by Esping-Andersen (1996: 3): “non-inflationary demand-led growth within one country appears impossible; full employment today must be attained via services, given industrial decline; the conventional male breadwinner family is eroding, fertility is falling, and the life course is increasingly ‘non-standard’”. Moreover, the increasingly heterogeneous population structure in welfare states leaves the minorities, in the sociological meaning of the term, more exposed and vulnerable to the rejection of the citizens of the European welfare states. In this respect, members of ethnic/cultural minorities draw the shortest straw, especially those individuals who have not been assimilated into the majority society.

WELFARE STATES, CITIZENS’ SOLIDARITY AND MULTICULTURALISM POLICIES

As already stated, the welfare state is of course not only concerned with redistribution in terms of progressive taxation but also implements social security mechanisms that protect citizens e.g. in the case of an illness or loss of income. In this sense it redistributes resources horizontally between the healthy and the sick. Miller (2006) notes that self-interest alone will lead people to support policies that insure them against unpredictable hazards such as illness. It is only logical to pay taxes in order to ensure a safety net for yourself. However, vertical redistribution is another issue. The majority of taxpayers who are skilled workers and/or belong to the middle class are less content to contribute their money for benefits that go to worse-off groups, such as housing subsidies, income supplements or long-term unemployment benefits. In order for them to support these policies, a social solidarity incentive is needed. Better-off people must see the policies and programmes as a matter of social justice and therefore have to identify with beneficiaries of the redistribution. This identification is said to be possible only by fostering a sense of common national identity.

Let us take a closer look at Miller’s arguments. Creating a sense of community is indeed closely linked to the principle of solidarity between fellow citizens. “Citizens have historically supported the welfare state and been willing to make sacrifices to support their disadvantaged co-citizens, because they viewed these co-citizens as ‘one of us’, bound together by a common identity and common sense of belonging.” (Banting and Kymlicka 2006: 11) It is, however, essential to clarify how one understands and defines citizenship. In (European) nation state contexts – theoretical, legal, political or public opinion – citizenship is commonly linked to nationality and culture. As those concepts are frequently used interchangeably, the fact that citizenship is a legal political category that introduces a set of rights and obligations between an individual and a state is often overlooked.

As described above, this would potentially and allegedly mean that immigrants with different citizenship and different ethnic/cultural backgrounds pose a threat to the solidarity needed for redistribution, in both the horizontal and *especially* the vertical sense.

Advocates of this thesis argue that ‘no solidarity’ equals ‘no welfare state’ and therefore new immigration should be restricted, while integration (or even assimilation) of newcomers should be strongly encouraged.

Immigrants, members of national minorities and indigenous peoples are all considered potentially problematic. But while the rights of the last two categories are relatively indisputable in contemporary times, the rights of immigrants can still be justifiably bent to some extent. Banting and Kymlicka (2006: 43) argue that many governments have resorted to ‘welfare chauvinism’ which supports the welfare state but at the same time strives to deny new immigrants access to benefits: “A long list of countries have introduced or lengthened minimum residency periods for social programmes, limiting immigrants’ access to benefits.” When a certain status depending on each individual state is obtained, an immigrant is entitled to benefit from certain multiculturalism policies.⁸ Again, which policies it implements depends on the individual state.⁹

These policies have been under scrutiny by those who claim that multiculturalism erodes the sense of solidarity and prevents social integration. As Brochmann (2003: 30–31) notes, it may also be asked whether the state does immigrants a disservice by encouraging cultural preservation. “Several authors have pointed out that under-communicating the possibility of assimilation to immigrants in fact consigns them to lower strata of the population: As Adrian Favell puts it, ‘A return to ethnicity or non-western culture can prove to be, what any normative account of belonging would call (given the power and legitimacy ‘belonging’ bestows), self-disabling, self-marginalising deviance’ (Favell 1999: 220).” (ibid: 30–31) By giving immigrant (ethnic) minorities special rights the governments thus do not do anyone a favour. In other words, MCPs allegedly undermine the solidarity principle and contribute to eroding of the welfare regime in European states¹⁰ (2007: 328). In fact, they strongly contribute to weakening social integration and solidarity.¹¹ This is a clear case of the two trade-offs discussed below.

⁸ The first states that officially implemented multiculturalism policies were Canada, Australia and Sweden. Gradually, the elements of multiculturalism became acknowledged by other Western European (welfare) states, each in its specific way. Different understandings of multiculturalism vary according to the way one understands and defines social justice. In the article we follow the theoretic concept of critical multiculturalism as defined by McLaren. More on this issue in Lukšič-Hacin (1999) and Lukšič-Hacin (2007).

⁹ Banting and Kymlicka counted the eight most common MCPs in a multicultural approach to immigrant integration (2007: 56–57): 1. Constitutional, legislative or parliamentary affirmation of multiculturalism, at the central and/or regional and municipal levels; 2. the adoption of multiculturalism in the school curriculum; 3. the inclusion of ethnic representation/sensitivity in the mandate of public media or media licensing; 4. exemptions from dress codes, Sunday closing legislation etc. (either by statute or by court cases); 5. allowing dual citizenship; 6. the funding of ethnic group organisations to support cultural activities; 7. the funding of bilingual education or mother-tongue instruction; 8. affirmative action for disadvantaged immigrant groups.

¹⁰ There are of course a number of reasons why the welfare state has been under scrutiny and sharp criticism for quite a while. Esping-Andersen edited an important piece of literature on the topic with a much telling title: *Welfare States in Transition: National adaptations in global economies* (1996).

¹¹ For a closer look at the nature and strength of MCPs see Banting, Johnson, Kymlicka and Soroka (2006).

The trade-off between multiculturalism and the welfare state

Discussions of this trade-off can be summed up in at least two widely discussed hypotheses. Kymlicka and Banting (2006: 2) have articulated a hypothesis in the following manner: 1.) The greater the size of ethnic minorities as a percentage of the population, the harder it is to sustain a robust welfare state. This could be called the heterogeneity/redistribution trade-off. 2.) The more a country embraces the multicultural politics of (ethnic) recognition, the harder it is to sustain the politics of (economic) redistribution. This could be called the recognition/redistribution trade-off.

According to the first hypothesis, ethnic diversity as such makes it more difficult to sustain expansive social programmes and achieve substantial redistribution towards the poor. In the case of such vertical redistribution it makes it difficult to generate feelings of national solidarity and trust towards different ethno-cultural groups.

The tendency to assume that ethnic heterogeneity would erode support for redistribution policies¹² finds evidence in the example of the USA, where racial heterogeneity has been used to explain why the type of welfare state as observed in the European countries has failed to develop. Numerous studies had indeed consistently shown that differences in social expenditures across cities and states within the country vary according to the level of ethnic/racial heterogeneity: "...the higher the proportion of African Americans within a state, the more restrictive state-level welfare programmes such as Medicaid¹³ are." (Kymlicka and Banting 2006: 3) As Hero and Preuhs (2006: 121) also note: "It is widely acknowledged that race has had a strong impact on the development of the welfare state in the USA, with many studies demonstrating strong white resistance to welfare programmes that are seen as primarily, or disproportionately, benefiting racial minorities, particularly African-Americans." Yet the differences between European welfare states and the one developed in the USA can be explained in at least one more way, not limited to only one causal variable, i.e. racial/ ethnic heterogeneity. In the late 19th and early 20th century, several European nations instituted public-welfare programmes. But this movement was slow to take hold not only because of the history of racial disputes in the States, but primarily because of the rapid pace of industrialization and the abundance of available farmland, which ensured employment for anyone willing to work. (Rus 1999) And even if we recognize that racial disputes contributed to lower levels of social spending, "...the racialization of American welfare politics is an idiosyncratic product of the history of American race relations and need not be a harbinger of the impact of immigration on the welfare state" (Kymlicka and Banting 2000).

¹² "In one sense, the idea that ethnic heterogeneity can weaken the pursuit of a robust welfare state is an old one. Karl Marx argued that racial divisions within the working class in the United States would undermine its capacity to demand progressive reforms, and this has been a recurring theme in American politics. Yet, until very recently, no one has attempted to systematically test the impact of heterogeneity on welfare state levels." (Banting and Kymlicka 2006: 4)

¹³ Medicaid is a US programme for individuals and families with low incomes and resources. It is funded by both the individual states and the federal government.

If the heterogeneity/redistribution trade-off held water, then it could be expected that those countries with higher levels of migrant stock¹⁴ would face a decrease in social spending compared to countries with lower levels of immigrants. However, a recent study by Soroka, Banting and Johnston revealed that this is not the case. The comparative analysis of the correlation between social spending and immigration across OECD countries from 1970 to 1998 showed that there is no relationship between the number of foreign-born people and growth in social spending. Countries with large foreign-born populations did not have more trouble developing and sustaining their social programmes than countries with small immigrant communities (in Kymlicka and Banting 2006: 6–7). Taylor-Gooby confirmed those findings in a separate study (2005). He noted that there is no evidence to suggest that immigration will have the same effect on the European welfare states that it had on the American welfare state (in Kymlicka and Banting 2006).

According to the second hypothesis, the multiculturalism policies adopted to deal with ethnic groups tend to further undermine national solidarity and trust (see footnote 5 for what those policies normally include). Therefore, the way in which European governments today tend to manage diversity creates even more problems than it would if they either ignored it or suppressed it.

But what if it is too early to establish the real impact of ethno-cultural heterogeneity on the welfare state? What if the corroding effect has not appeared *yet*? In that case all these analyses would be useless. Taking this into consideration, Crepaz takes a closer look at public attitudes towards the issue.¹⁵ He conducted a cross-national study on public opinion on multiculturalism, trust and the welfare state in European countries and discovered that immigration does not pose a challenge for the erosion of the welfare state (2006: 92–11). Geoffrey Evans came to rather similar conclusions when researching the British case (2006: 152–176). The same results were obtained for both the heterogeneity/redistribution trade-off and the recognition/redistribution trade-off. In Canada, research of support for welfare programmes showed that: “compared to income, gender and age, all of which do influence support for social spending, ethnicity and the ethnic composition of one’s neighbourhood virtually disappears” (Banting 2005: 5).

However, we spent some time reading internet blogs by Europeans and we realised that the ‘welfare immigration is killing us’ discourse tends to be quite strong. The opinions most often expressed can be summed up in the writing of a blogger called Fjordman: “The welfare state is now just a big pyramid scheme where Leftist parties take our money and give it to Muslim immigrants in return for voter support. The welfare state in fact provides insecurity, since it is used to fund Muslim colonisation of the continent” (Welfare). Public opinion would deserve an article of its own in order to be properly presented.

The recognition/redistribution trade-off is the question that had us occupied the

¹⁴ An unfortunately coined term used by the UN to describe the proportion of the population born outside the country.

¹⁵ Crepaz (2006: 92–117) notes that “...if heterogeneity is going to have an eroding impact on politics of redistribution, this will likely show up first as a drop in public support for the welfare state before it shows up in actual changes in spending levels”.

most in the theoretical research. The paradox of multiculturalism itself is an interesting research issue, but when linked with welfare provision of states with adopted MCPs, it becomes a real challenge.

Recent empirical evidence on the correlation between MCPs and social spending: Does the progressive's dilemma hold water?

As Kymlicka and Banting note, the arguments for positive correlation between MCPs and social spending are usually as follows (2006: 11):

Multicultural policies emphasise diversity.
Emphasising diversity undermines the sense of common national identity.
Feelings of national solidarity are necessary for a robust welfare state.

There are two levels that need to be addressed here. One is the level of public opinion on the matter, and the other is the level of empirical research on the actual correlation between the two variables. Solidarity is of course the principal issue here, but it depends on whether a corrosion of solidarity would potentially occur because of irreconcilable differences between the majority population and ethnic minorities or because the majority population believes that newly established welfare policies, regardless of whether they are intended for other ethnic groups or for some other categories of population, would increase the strain of taxation.

Ethnic immigrant minorities are merely scapegoats used by (right-wing) political parties in their quest for strengthening the ideal of the nation-state. Ethnic differences are much too often used and abused to achieve political goals and strengthen ethnic nationalism. Regarding this issue Banting (2005: 4) makes an excellent comment:

The effects of ethnic diversity are likely to depend on many factors, including the public policies that countries adopt in response to that diversity. Perhaps ethnic heterogeneity only erodes the welfare state when the government mismanages diversity and makes it a source of social conflict and political division, thereby corroding trust and solidarity.

But it seems that liberals or progressives have also been caught in the debate about the seemingly paradoxical term of the multicultural welfare state. "Social democrats, it is said, are faced with a tragic trade-off between sustaining their traditional agenda of economic redistribution and embracing immigration and multiculturalism." (Kymlicka and Banting 2006: 3). Referring to debates within European social democratic parties, Kymlicka and Banting note that in the past, most resistance to immigration and multiculturalism came from the Right, which viewed them as a threat to values and traditions. Today, however,

the Left is opposing immigration and multiculturalism as well, but due to the threat they apparently present to the welfare state (*ibid.*).¹⁶

Banting, Johnston, Kymlicka and Soroka's empirical analysis (2006) of the correlation between MCPs and the welfare state is an indispensable contribution to this field of research. The authors put under scrutiny 16 Western democracies and categorised them in terms of the strength of the adoption and implementation of MCPs: strong, modest and weak.¹⁷ The eight MCPs chosen were the same as those described in footnote 5, and they represent independent variables. The authors tested how the adoption and implementation of those eight MCPs affected the three categories of Western welfare states. Would states with strong MCPs experience greater erosion of the welfare regime than those with weak MCPs and can a recognition/redistribution trade-off therefore be confirmed? The relationship between the strength of MCPs and two types of measures were examined: changes in the strength of the welfare state and changes in social outcomes. The authors measured the strength of the welfare state using two indicators: social spending as a proportion of GDP¹⁸ and the redistributive impact of government taxes and transfers. They recognised that the former says little about the extent of redistribution that emerges from these expenditures. Therefore, they included in the analysis two measures of the redistributive impact of government: the effect of redistribution in reducing poverty and the effect of redistribution in reducing inequality.¹⁹ For measuring social outcomes, two variables are used: the level of child poverty and the level of inequality.²⁰ Therefore, there are five measures of *changes* in the welfare state.²¹

¹⁶ Unz (1994: 4), when writing about immigration situation in the States, notes that there is a high likelihood that the Democratic Party will do its own part in pushing immigrants into the Republican camp. "The three most anti-immigrant constituencies in America are blacks, union members, and environmentalists, and these are core elements of the Democratic Party, especially its liberal wing."

¹⁷ Grades awarded to each state depended on degree to which it implemented the eight MCPs for immigrants (national minorities and indigenous peoples are excluded here, but the authors made a classification for those categories too). For each of the nine MCPs, they gave each state a score of 1.0 if it had explicitly adopted and implemented the policy; 0.5 if it adopted the policy in an implicit, incomplete or token manner; and 0 if it did not have a policy. If a state scored at least six out of the total eight points, it was categorised as strong; if it scored between 3.0 and 5.5 it was categorised as modest; if it scored under 3.0 it was categorised as weak. Accordingly, states with *strong* MCPs include Australia and Canada; states with *modest* MCPs include Belgium, the Netherlands, New Zealand, Sweden, the UK and the US; and states with *weak* MCPs include Austria, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Japan, Norway, Portugal, Spain and Switzerland. The time span of the research was from 1980 to 2000.

¹⁸ "Social spending as a proportion of GDP measures the proportion of the nation's resources directed by government to social purposes." (Banting, Johnston, Kymlicka and Soroka 2006: 64)

¹⁹ The authors explain: "We compare the level of poverty before and after government taxes and transfers are taken into account; and we compare the level of inequality in market incomes and inequality in disposable incomes (after taxes and transfers are taken into account)." (Banting, Johnston, Kymlicka and Soroka 2006: 64)

²⁰ The level of child poverty measures the extent to which one vulnerable section of the community is protected; and the level of inequality measures the overall distribution of well-being in the country.

²¹ Social spending as a proportion of GDP; the effect of redistribution in reducing poverty; the effect

The focus and the purpose of the research was to measure *change* in the measures of the welfare state over a twenty-year period, and *not* the level of social spending and redistribution of individual states. The authors were thus interested in changes in levels of social distribution in individual countries since their adoption of stronger MCPs in recent decades in comparison with changes in social redistribution in those countries which did not. The results confirmed the expected: there is no consistent relationship between the adoption of MCPs and the erosion of the welfare state.²² It is true, however, that in all countries social spending continued to rise as a proportion of GDP, primarily due to major programmes such as pensions and health care. Countries with strong MCPs indeed experienced the largest rise in social spending, but also the greatest strengthening of redistribution (reduction in poverty and reduction in inequality). In a similar manner, all countries experienced a drift upwards in percentages of child poverty and inequality, but the former grew less in countries with strong and modest MCPs than in those with weak MCPs, whereas the latter trend is quite the opposite.

What we missed in this empirical analysis is explicit data on the percentage of overall social spending that is attributed to each of the eight MCPs in all the countries in the sample. This data would be quite telling, especially when compared to other programmes implemented by individual welfare states. Nevertheless, the research clearly invalidates the two trade-offs, and this is what we were primarily interested in. There is only one observation by the authors that caught our attention: namely that *large changes in immigrant inflow do seem to matter*. Even Kymlicka and Banting (2006) themselves note that some preliminary findings from scholarly research suggest that countries with large increases in the proportion of their foreign-born population tend to have smaller increases in social spending. This fact has nothing to do directly with MCPs but more with the size of migrant inflow. More research is needed and more time needs to pass to come to satisfactory conclusions. But this data should most definitely not be overlooked.

CONCLUDING REMARKS

Demographic trends in Western developed countries prove that in the future they will be facing a decrease in population size, a decrease in the number of the economically active population (especially in the EU Member States), and an increase in the need for additional workforce in order to sustain their economies. The short-term solution seems simple: the labour market will have to welcome and accommodate immigrants. Immigrants will help strengthen the economy by increasing productivity and increasing the national budget, from which the welfare states of Western democracies will benefit significantly. It seems almost too good to be true: viewed from the political-economic

of redistribution in reducing inequality; the level of child poverty; the level of inequality.

²² The research also took into consideration the influence of ethnic diversity on welfare state. It confirmed negative correlation between the two variables.

perspective, migration flow does not have a negative effect on unemployment and the impact of migration is smaller than usually stated for political or ideological reasons. Moreover, migration does not have a significant impact on the level of salaries among the domestic population, largely due to a double labour market strategy. Migrants are in general not greater users of public services and do not receive more financial transfers than the domestic population, they are not greater users of medical services, they tend to be more mobile and more willing to undertake hard work, fertility among them is usually not higher than among the domestic population and they are not to be blamed for the potential rise in crime levels.²³ In fact, Unz (1994) notes that San Jose in California, where white Americans have already become a minority population,²⁴ has a flourishing economy, the lowest murder and robbery rates of any major city in America (less than one-fifth the rates in Dallas for example) and virtually no significant ethnic conflict. In this light, what can be said to conservatives and those liberals or progressives who see immigration as a challenge to national cohesion and a subsequent threat to welfare states? What is their agenda and why do they pursue it?

The objective of this article was to test the increasingly popular belief that multicultural policies adopted and implemented by European welfare states present a threat to the welfare state system. The potential of such a corroding effect has been scrutinised by the pioneering scholars of the issue, Banting and Kymlicka (2006). They conducted extensive research of the two trade-offs that have most often been the subject of concerns of surprisingly both conservatives and liberals. Especially the latter have been lately caught in the so-called progressive's dilemma: do they continue supporting immigration and multiculturalism, or do they rather support the welfare state? They predominantly opt for the latter, although according to the research no such trade-off is in fact required. If, therefore, there is no trade-off between recognition and redistribution, and social spending of individual states is not increased due to adoption and implementation of MCPs, one should ask whether it is in fact ethnic diversity that is at the core of the problem. But according to empirical research even the heterogeneity and redistribution trade-off argument does not hold water. Both trade-offs were tested for immigrant groups, national minorities and indigenous peoples, and for all groups the results were the same: social spending and welfare redistribution are not significantly correlated with the adoption of MCPs from which those categories benefit, or with the level of ethnic diversity in each individual state.

If there is, therefore, no empirically proved positive correlation between respective variables, what is the argument of those who are warning against the corrosive effect of immigration and MCPs on the welfare system? Some take the USA as an example in their claims that a welfare system comparable to the European one could not be established because of ethnic diversity and related tensions. And they warn that increased immigra-

²³ The data is summed up from an essay by Bogomir Kovač (2003).

²⁴ San Jose is the 11th largest city in the USA. "It has a white population of less than 50 percent, and contains mostly Asian and Hispanic immigrants – comprising some 20 percent and 30 percent respectively – including large numbers of impoverished illegal immigrants." (Unz 1994)

tion to Europe could result in the Americanisation of the European welfare state (see e.g. Freeman 1986). Therefore, both trade-offs will undoubtedly occur, the results are just not showing yet.

A popular public discourse in EU countries today is that immigrants will raise unemployment levels for native populations, exploit the social benefits and enjoy the variety of comforts provided by the welfare state. It seems unimaginable that such discourse still strongly persists, even though significant evidence has been provided to prove otherwise. Indeed, as Kovač (2003) notes, the number of international immigrants in last decades has been surprisingly small.²⁵ It is true, Kovač (ibid.) notes, that globalisation with its various processes invariably increases migration potential, but it is not equally clear whether it will also increase or even reduce migration flows in the future.²⁶ And migration flows in the last century have indeed been on the decline. Moreover, evidence shows that immigrants in general have not been a strain on social spending. As Banting (2005) notes in his analysis of the relationship between immigration and change in the level of social spending of selected countries over almost three decades (1970–1988), there was no relationship between the proportion of the foreign-born population and growth in social spending, although it has to be noted that overall social spending as proportion of GDP has been rising in most developed states. “There was simply no evidence that countries with large foreign-born populations had more trouble sustaining and developing their social programs than countries with small immigrant communities.” (Banting 2005: 7) Although it is true that immigrants are mostly employed in lower paying jobs, this does not mean that they contribute to the state budget less and take out more than the native population. And even if it turns out that immigrants in some cases really do draw more income support and other benefits, Miller (2006: 334) notes that the explanation can be found in labour market policies that make it difficult for immigrants to find secure jobs. Redistribution of social spending has therefore nothing to do directly with culture itself, but with class.

However, the question remains why immigration control has therefore been one of the most important issues on the agendas of developed countries. It has been evident for quite a while now that developed countries are facing a decrease in population size and a decrease in the number of the economically active population. This will have devastating effects on the economy and subsequently on welfare provision. In the case of the EU, by 2025 the Member States would need around 40 million new immigrants, while they will lose the same quantity of their population by 2025 (UN 1998). Therefore, immigrants will in fact paradoxically be desperately needed to preserve the economies and subsequently the welfare states of the West.

²⁵ This article does not offer an insight into reasons for why a relatively small number of people decide to move in contemporary times. For a discussion on this issue see e.g. Faist (2000).

²⁶ Potential factors for increasing migration flows also include a yawning polarisation of the world and a demographic gap between the developed countries of the north and those of the south, all of which are indicators that a large amount of people will decide to migrate to more prosperous regions of the world. Yet the projections have failed to accurately grasp the situation in reality (Kovač 2003).

Despite the stated facts, the discourse of harmful effects of immigration still persists, and not only with regard to quantities of immigrants. The latest challenge for the developed welfare states is said to be ethnic diversity and accompanying multicultural policies (MCPs), which have been adopted and implemented in developed states to varying degrees. Now we are coming closer to the source of the problem. When immigrants would simply be perceived as a labour force without 'ethno-cultural baggage' and with an inherent ability to integrate into a majority society, the broader public would no doubt disregard arguments about the severity of the immigration threat shaking the well-established roots of the welfare system. The real problem seems not to be the quantity of immigrants but their ethnic origin and cultural/religious beliefs that need to be recognised in contemporary European democracies with policies of multiculturalism. Indeed, the adoption of such policies in many European countries has seemingly started to stir up tensions, and statements have been made that multiculturalism erodes trust and sense of community among citizens. Solidarity is by all means a prerequisite on which the welfare state is based. The real question here is whether people of one ethnic group can develop feelings of solidarity towards members of another ethnic group. No doubt, conservatives and nationalists would argue that such solidarity is not possible and that therefore a multicultural welfare state is almost a contradiction in terms. Although the empirical data shows this has not been the case, emphasising ethnic differences and using immigrants as scapegoats has been a convenient tool for achieving political goals and strengthening nationalism.

Public opinion might today also be on the side of MCPs, but tensions will continue to grow until they reach the stage when the ethnic majority will refuse to contribute to the national budget from which all citizens, including ethnic populations, would benefit. Solidarity is of course a key issue that is being emphasised: no solidarity means no welfare state. But one might ask whether the principle of solidarity is indeed so strongly and exclusively linked to ethnic differences between a majority and minorities. We would say neither. In fact, regardless of the popular 'ethnic nationalism' discourse after 9/11, we believe that it is not all about race, ethnicity or nationality. It is really about class.

REFERENCES

- Banting, Keith G. (2005). Multiculturalism and the Welfare State: Recent Evidence about Ethnic Diversity, Multiculturalism Policies and Redistribution, www.wefia.harvard.edu/jwe/events/conferences/may2005/papers/Banting_DiversityandtheWelfareState.pdf (10. 8. 2007).
- Banting, Keith G. and Kymlicka, Will (2006). Introduction: Multiculturalism and the welfare state: Setting the context. *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies* (eds. Keith G. Banting and Will Kymlicka). Oxford, New York: Oxford University Press, 1–48.
- Banting, Keith G., Johnston, Richard, Kymlicka, Will and Soroka, Stuart (2006). Do multiculturalism policies erode the welfare state? An empirical analysis. *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies* (eds. Keith G. Banting and Will Kymlicka). Oxford, New York: Oxford University Press, 49–91.
- Brochmann, Grete (2003). Welfare state, integration and legitimacy of the majority – the case of Norway. *Cultural diversity and integration in the Nordic welfare states* (eds. Annika Forsander and M. Similä). Helsinki: SSKH Helsingfors Universitet.
- Crepaz, Markus (2006). 'If you are my brother I may give you a dime!' Public opinion on multiculturalism, trust, and the welfare state. *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies* (eds. Keith G. Banting and Will Kymlicka). Oxford, New York: Oxford University Press, 92–120.
- Esping-Andersen, Gösta (1996). *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Evans, Geoffrey (2006). Is multiculturalism eroding support for welfare provision? The British case. *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies* (eds. Keith G. Banting and Will Kymlicka). Oxford, New York: Oxford University Press, 152–176.
- Faist, Thomas (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Freeman, Gary P. (1986). Migration and the Political Economy of the Welfare State. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 485, 51–63.
- Hero, Rodney E. and Preuhs, Robert R. (2006). Multiculturalism and welfare policies in the USA: A state-level comparative analysis. *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies* (eds. Keith G. Banting and Will Kymlicka). Oxford, New York: Oxford University Press, 121–151.
- Kovač, Bogomir (2003). Globalisation, Migration and Economic Development on the Margins of Slovenia's Migration Policy Dilemma. *Migration – Globalisation – European Union* (eds. Romana Bešter *et al.*). Ljubljana: Mirovni inštitut, 213–255.
- Kymlicka, Will and Banting, Keith G. (2006). Immigration, multiculturalism and the welfare state. *Ethics and International Affairs*, 20 (3), 281–401.
- Lukšič-Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Lukšič-Hacin, Marina (2007). To Think and Live Multiculturalisms in Various Migration

- Contexts of European Union Member States. *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration*. (ed. Marjan Drnovšek). Ljubljana: Založba ZRC, 137–172.
- McLaren, Peter (1994). White Terror and Oppositional Agency: Towards a Critical Multiculturalism. *Multiculturalism* (ed. David T. Goldberg). Cambridge: Blackwell, 45–74.
- Miller, David (2006): Multiculturalism and the welfare state: Theoretical reflections. *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies* (eds. Keith G. Banting and Will Kymlicka). Oxford, New York: Oxford University Press, 323–338.
- Roudomentof, Victor and Robertson, Roland (1995). Globalization, World-Systems and Civilizations. *Civilizations and World Systems* (ed. Stephen K. Sanderson). Walnut Creek: Alta Mira Press, 273–300.
- Rus, Veljko (1990). *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.
- Unz, Ron (1994). Immigration or the welfare state: Which is our real enemy? *Policy Review*, Fall.
- UN (1998). *Trends in Total Migrant Stock. Revision 2*. New York: United Nations.
- Welfare Immigration is Killing Us, <http://www.brusselsjournal.com/node/1622> (12. 8. 2007).

POVZETEK

SODOBNE IMPLIKACIJE MULTIKULTURNIH POLITIK ZA EVROPSKE DRŽAVE BLAGINJE

Mojca Vah, Marina Lukšič-Hacin

Avtorici v prispevku dokazujeta, da uvedba in implementacija multikulturnih politik v evropskih državah blaginje ni v pozitivni korelaciji s povečanimi izdatki za socialne transfere, kar bi potencialno lahko ogrozilo evropsko državo blaginje. Niz natančnih in obsežnih empiričnih raziskav, ki so predstavljene v članku, popolnoma zavrže ta t.i. korozijski efekt, vendar pa se podatkom navkljub v političnem diskurzu tako desno kot tudi levo usmerjenih struj pojavljajo diskusije o negativnem vplivu priseljevanja na socialno blaginjo državljanov evropskih držav blaginje. Solidarnost med državljani, ki je predpogoj za uspešno funkcioniranje države blaginje, naj bi se krhala zaradi priseljevanja pripadnikov različnih etnij in kultur in implementacije multikulturnih politik v njihovo korist. Avtorici teh diskusij ne zavrmeta *a priori*, temveč jih uporabita za nadaljnjo debato o spremembah koncepta socialne solidarnosti, ki v dobi globalizacije pridobi etnično/kulturno komponento, s tem pa prikrije srž problema. Javnemu mnenju in političnim diskurzom navkljub ta namreč ni zgolj v etničnosti, temveč predvsem v hitro rastočih razrednih razlikah med državljani evropskih držav blaginje.

**ČAPAC.SI, OR ON BUREKALISM AND ITS BITES.
AN ANALYSIS OF SELECTED IMAGES OF IMMIGRANTS
AND THEIR DESCENDANTS IN SLOVENIAN MEDIA
AND POPULAR CULTURE**

Jernej MLEKUŽ¹

COBISS 1.01

ABSTRACT

Čapac.si, or on burekalism and its bites. An analysis of selected images of immigrants and their descendants in Slovenian media and popular culture²

The purpose of the paper is to present and analyse certain tendencies in Slovenian media and popular culture which discourage immigrants and their descendants from integrating into Slovenian society. Owing to the scope of the research topic (the size and complexity of media and popular culture), the research is “problem-oriented”; the research spotlights are focused only on certain places in media and popular culture which have proved to be problematic, worthy of consideration and critical analysis. It is therefore research that focuses on the problematic nature of certain processes, regimes of representing immigrants and their descendants, which can be critically analysed using a Slovenian orientalist discourse – burekalism.

KEY WORDS: burekalism, orientalism, media, popular culture, immigrants (and their descendants)

IZVLEČEK

Čapac.si ali o burekalizmu in njegovih ugrizih. Analiza izbranih podob priseljencev in njihovih potomcev v slovenskih medijih in popularni kulturi

Namen študije je predstaviti in analizirati nekatere momente slovenske medijske ter popularne kulture, ki priseljence in njihove potomce odvrčajo od integracije v slovensko družbo. Zaradi širine predmeta raziskave (obsežnost in kompleksnost medijske ter popularne kulture) je raziskava zastavljena »problemsko« – raziskovalni žarometi so usmerjeni samo na nekatera mesta v medijih in popularni kulturi, ki se kažejo kot problematična, vredna razmisleka in kritične analize. Gre torej za raziskavo, ki kaže na problematičnost nekaterih postopkov,

¹ PhD, Assistant, Institute for Slovenian Emigration Studies SRC SASA, Novi Trg 2, SI-1000 Ljubljana; mlekuz@zrc-sazu.si.

² The article is a result of two target research programmes “Science for Peace and Security 2006-2010”, entitled “The Impact of Inter-Ethnic and Inter-Religious Factors on Peace and Stability in the Western Balkans” and “Demographic, Ethnic and Migration Dynamics in Slovenia and their Impact on the Slovenian Army”, and is a part of a research perspective which studies the inclusion or exclusion of second-generation immigrants into (from) Slovenian society. The paper rests on the thesis that in addition to numerous institutional and formal factors which condition the integration of the second generation of immigrants into Slovenian society, the causes of exclusion must also be sought within Slovenian society itself – the attitude of the majority population, which is not only reflected in but also formed by the media and popular culture.

režimov reprezentiranja priseljencev in njihovih potomcev, za študijo, ki kritično analizira slovenski orientalistični diskurz – burekalizem.

KLJUČNE BESEDE: burekalizem, orientalizem, mediji, popularna kultura, priseljenci (in njihovi potomci)

WHAT BITES, WHO GETS BITTEN OR INTRODUCTORY BITES

In the self-flattering book *Burek.si?! Koncepti / recepti* (Burek.si?! Concepts / Recipes) among other things I discussed burekalism – of course with the inestimable assistance of Edward Said (Mlekuž 2008). Burekalism? Burekalism is, in Said's words (1978: 2), "a style of thought based on an ontological and epistemological distinction made between" a population and place defined by the burek and a population and place not defined by the burek. Furthermore, burekalism is, again in Said's words (1978: 14) a "style" of the non-burek defined population "for dominating, reconstructing and having authority over" the burek-defined population.³ In order not to lose our place in these long passages, the definitions of burek-defined and nonburek-defined populations will be translated, contracted to conceptually not completely equivalent categories adapted to the needs of this paper: "immigrants" and "Slovenians".

Burekalism can of course bite into many very different things.⁴ It is particularly fond of anything redolent of bureks, anything which more strictly, seriously, studiously put, belongs to the imaginary, symbolic space of the burek, i.e. the Balkans, the "South". In this paper we will experimentally set before the hungry maw of burekalism a population group which appears to have a sort of in-between status, to float somewhere in the midst, if it is indeed in the midst, between "immigrants" and "Slovenians", between the burek-defined and the nonburek-defined populations and spaces, "neither here nor there", or as described in a newspaper headline: "I am and I'm not" (Leiler 2006: 14). This in-between status – if it is indeed in-between, more a no-man's status ("neither here nor there") is masterfully illustrated by Ahmed Pašić:

³ In his introduction, Said gives not one but three definitions of orientalism, which were shown in detail by Aijaz Ahmad (2007), to be "conflicting definitions". In addition to the two stated above, which we can understand as (1) a mentality or even an epistemology and (2) as a "Western style of dominating /.../ the Orient" (Said 1978: 14), thus in the Foucauldian sense as a system of representations; Said also understands orientalism as (3) an interdisciplinary field of academic knowledge.

⁴ As this sentence suggests, we shall understand burekalism as a discourse – in the words of Michel Foucault (2002: 54), as "practices that systematically form the objects of which they speak". Or, as Ernesto Laclau and Chantal Mouffe (2001: 108) state more didactically: "What is denied is not that such objects exist externally to thought, but the rather different assertion that they could constitute themselves as objects outside any discursive condition of emergence." Things thus acquire meaning and become objects of knowledge only within discourse – they then do not reflect any "natural" essence of things, but only *constitute* them. Again following Foucault (1991: 18), discourses shall be treated "as violence which we do to things".

It's a problem of identity. In Slovenia we are (and always were) Bosnians. Or something of the sort. When we went to Bosnia, we were Janezes [Janez is a common Slovenian name, used by other Yugoslav nations to tease Slovenians t.n.], Slovenians, Slovenijales [the name of a Slovenian furniture company, which translates roughly as "Slovenia wood" t.n.], diaspora, Fructal [a Slovenian juice company t.n.]. A paradox. Not of the earth, not of the sky [original in Bosnian]. (Pašić 2004)

Of course this in-between, no-man's position of "neither here nor there" does not provide any protection against burekalism for the children of immigrants. For burekalism the children of immigrants, like their parents, are the ontological Other, immigrants, non-Slovenians, Balkan, southerners, "čefurs", bureks, as we are told among others by the burekalisied Pašić: "In Slovenia we are (and always were) Bosnians." And as a secondary school student, mad at his schoolmates who "for a lark" dressed "in track suits and other čefur gear", states on one of the blogs: "For me it comes down to this: You're either a čefur or you aren't! There're no in-between stages!" (Laž 2007)

The subject of the analysis is therefore burekalism's bites into the children of immigrants (or immigrants in general, since for burekalism, as stated above, they are more or less the same thing), these acts of dominance in the panoply of culture and nationalism⁵ which indicate or at least intend to show who is the master and who is the foreigner, the servant in the house. But to speak about the bites of burekalism without a precise understanding of burekalism is like commenting on a chess match without understanding the rules of chess. If we therefore want to understand the acts of burekalism we have to understand the concept of burekalism. So: what is burekalism? And then: what does it do and how does it do with the descendants of immigrants (and immigrants in general)?

⁵ Slovenian orientalist discourse (burekalism) is in many ways coloured by a type of "cultural nationalism". Why then should we not rather speak about the more generic cultural nationalism? Firstly because the concept of cultural nationalism is most often used in distinction to the concept of political nationalism and thus refers mainly to the process of nation-building. Cultural or the frequently synonymic ethnical nationalism is based on the principle of blood ties (*jus sanguinius* or the nation-state model as we know it from the formation of central and eastern European nations), while political nationalism is based on the territorial principle (*jus soli* or the national-state model used in the formation of western European nations) (Bielefeld 1998: 257; Velikonja 2002: 285). Therefore, if in the case of burekalism we are already speaking about nationalism, then that nationalism does not refer to the most general use of nationalism, as a process of the formation or growth of nations, but more to other, narrower senses of the term: a feeling or consciousness of belonging to a nation, national language and symbolism, social and political national movements, and particularly ideology (nationalism), which is the final and chief use of the term (see Smith 2005: 15–20 and elsewhere). In the same way I believe that it is inappropriate to equate burekalism with xenophobia or xenophobic language, which has among other places been critically analysed in Slovenia in numerous papers, probably most vocally in the publications of the Peace Institute (e.g. Kuzmanič 1999; Petković 2000; Pajnik 2002, etc.).

WHAT IS IT THAT BITES?

The concept of burekism does not deal with the correlation between burekism and the burek – the burek in this place is of course just a signifier of foreigners (from the Balkans), immigrants or in this particular case the children of immigrants – but with the internal congruity of burekism and its ideas about the burek, in spite of or notwithstanding any congruity or incongruity with a “real” burek (Said 1978: 5). What kinds of ideas then does burekism spread about the children of immigrants? On the website “cefurji.net” under the title “Razstava o čefurjih” (Exhibition on Čefurs), jalidi writes:

Okay, I'm setting up an exhibition about čefurs [at the Slovenian Museum of Ethnography!] – actually its official name is The Second Generation of Immigrants in Ljubljana - Čefurs? / The point of the exhibition is first of all to present the attitude of Slovenians to so-called čefurs, and then to present the stereotypes of how čefurs are supposed to be seen and what they do. Finally, the purpose is to present the actual cultural identity of the second generation of immigrants. / Right now I'm in the process of collecting things to display at the exhibition, and I need some help. The idea is to get things like old jellow cab (sic) shoes (the ones with the rubber toe caps), wide big star trousers, track suits that make loud swishy noises, some kind of butterfly knife, a pistol (rubber of course), some kind of gold chains (it will probably be difficult to find someone willing to lend a real gold chain, so I'll have to find a knock-off), then shawls and t-shirts for the FK Delije football club, flags (BIH, Serbia) which people have used at various celebrations, orthodox crosses on neck chains etc. / the exhibition will of course also feature music and films: A few selected songs (national folk songs, originals) which the second generation (so-called čefurs) listens to (Dragana Mirković, Halid Beslić, Ceca, Braca Begić for the originals), hit films (e.g. Rane [Wounds])... (jalidi 2005)

Hajduk informs jalidi that her project is about “a description of a čapac, a narrow subculture”. But that's exactly what burekism does: it generalises and simplifies. We find a similar case of generalising and simplifying, as well as essentialising and naturalising of identities, on a Siol blog entitled “The Adventures and Trials of Martin Dušak – where the readers are first:” under the heading “All fake čefurs are going to get it sooner or later!”:

A lot has been said in the last few days about čefurs in general. And a lot of it has been focused on track suits. Today at our school we had a day for them – Track Suit Day. So I also dressed up as a joke. The point of the day was that we would all be dressed in the same way and nobody would look at us crosswise. But when we think about track suits, we immediately associate them with čefurs. And so around nine of us class larkers dress up as čefurs. We dressed in shiny track suits, found ourselves neck chains and of course a toothpick. Hey, why not? Let's be fake čefurs for a day! But I was soon punished for this act. I was unlucky, and on the first day of faking I was hit for around 200 euros, of course because of čefur aggression. While I was

taking a picture of three people talking, one of them got mad, came up to me and accidentally slapped my digital camera out of my hand, and it fell on the floor. So the photos below are the last ones I took with that camera, since the lens is totally kaput. DON'T PRETEND YOU'RE A ČEFUR IF YOU'RE NOT! (Dušak 2007)

What kinds of ideas and images does burekalism then spread about the children of immigrants? Undoubtedly stereotypical ones, which force a reduction of complicated, complex and varied phenomena into simplified, solid and essentialistic characteristics. How many čefurs in track suits, with gold chains around their necks and toothpicks in their mouths, do you actually know? In the case of burekalism we therefore have to deal with stereotypical utterances – utterances which emphasise, constitute and essentialise differentiation,⁶ and which are a forceful place of the exercising of power in processes of signification. In other words, it is about the power of signifying, the power of imposing concepts, classification, typifying, a sort of symbolic power, a conceptual violence.

Furthermore, through stereotyping (probably the most commonly used weapon in perpetrating symbolic violence, as Stuart Hall (2002: 258) points out), authors of varying disciplinary provenances maintain the social and symbolic order. Or in other words, stereotyping is used to maintain and consolidate power relations. Therefore, to believe that immigrants and their children are burekalisised only for the needs of the imagination is in my opinion injudicious, naive and wrong. The relations between Slovenians (non-burek) and Balkan people (burek) “is a relationship of power, of domination, of varying degrees of a complex hegemony” (Said 1978: 17), about which commentator Boris Jež speaks in an article entitled “The Dictatorship of the Carniolan Sausage”, in which we read:

Slovenians fortunately eat Carniolan sausage, at least that is what we hear, and these days some antinational fanatics have even prepared some kind of public protest against the ‘dictatorship of the Carniolan sausage’. This is nice to hear, as the conventional wisdom would indicate a dictatorship of the burek and čevapčiči. (Jež 2004: 4)

The immigrants and their children have been burekalisised not just because they figured out that they were foreigners, Balkan, southerners, in short bureks, but because it was possible – that is, they were forced into a position where it was possible – to make them foreigners, Balkan, southerners, bureks. When they speak with burek-defined people, i.e. immigrants and their children, in the language and name of burekalism, they speak in a way that suits non-burek defined people, Slovenians. Let's look at just the three most popular

⁶ Without differentiation, at least from the perspective of (post)structuralism, there is no meaning; difference is essential to meaning. Burekalism, like all other discourses, therefore does nothing else but continually producing differences. The apparently stable identities which burekalism enshrines are therefore from the perspective of (post)structuralism above all relational, defined and constituted (simply) in relation to others. In order for an identity to exist there must always be a difference with respect to an Other, and as the vulgar radical constructivists (with whom I do not share the same thoughts) would say, it doesn't matter at all what you fill it with.

“Slovenian”⁷ sitcoms in independent Slovenia: *Teater paradižnik* (Tomato Theatre), *TV Dober dan* (Good Day TV) and *Naša Mala klinika* (Our Little Clinic).⁸ In all three we find southerners represented as lower class: as cleaners (Fata in *Dober Dan*),⁹ and doormen

(Veso in *Teater paradižnik* and Veso Lolar Ribar in *Naša Mala klinika*). And through the work and business that they do in such sitcoms they are not only socially stigmatised, but with their frequent, to put it kindly exotic, strange, feeble-minded behaviour they are also represented as culturally inferior. Why do we never find southerners in burekalisated TV products in serious business suits, white doctors' gowns, the relaxed and extravagant garb of artists? Why do southerners never speak eloquently, do intelligent and chic things, fascinate? The answer is simple. Burekalism is a mindset which is measured according to the judgement of non-bureks; it is a way of thinking

which operates in the orbits of burekalism, it is a joke which in burekalist society always hits its mark. And lest we forget, it feeds on, draws from, relies on the powerlessness of the self-representation, self-articulation, self-assertions of bureks. Or in the words of Karl Marx (1967: 106): “They cannot represent themselves, they must be represented.”

This brings us to the next qualification. I should add that Said's *Orientalism* (1978: 6) is still of invaluable help to us here. One ought never to assume that the structure of burekalism is nothing more than a structure of lies or myths which, were the truth about them to be told, would simply blow away. We must try to grasp the sheer knitted-together strength of burekalisated discourse, and its redoubtable durability. Burekalism is much more formidable than a collection of falsifications and lies, it is not just an airy Slovenian fantasy about the burek, but a created body of theory and practice in which there has also been considerable material investment. An example of this material investment? The “Exhibition on Čefurs” at the Slovenian Ethnographic Museum, which I believe has

⁷ The adjective “Slovenian” should have at least two sets of quotation marks here, since the director of two of the mentioned sitcoms is a Bosnian immigrant to Slovenia (Branko Djurić). The director of *TV Dober dan* is Vojko Anzeljc.

⁸ The sitcom *Teater paradižnik* was originally broadcast on the first national television program (TV Slovenija 1) from 1994 to 1997, while *TV Dober dan* was aired from 1999 to 2002 and *Naša mala klinika* from 2004 to 2007 (both on POP TV, a commercial station with the highest ratings in Slovenia). All three of these sitcoms were extremely popular and had very high ratings. To mention just the latter: In 2004, 2005 and 2006, *Naša mala klinika* won the Viktor (the Slovenian equivalent of an Emmy or a BAFTA, t.n.) for most popular acted TV broadcast, had the highest ratings of any show on Slovenian television and was one of the most watched TV shows in Slovenia. The episode with the highest ratings was viewed by as many as half a million people (in a country with a population of around 2 million t.n.).

⁹ The photo is from the website http://www.cirovic-lucija.com/tv_dober_dan.htm (12. 3. 2008), where you can see other photos of Fata from filming, appearances and magazines.

remained in the world of ideas. So let's look for another – it won't be difficult, we find the next one in the text after the "Exhibition on Čefurs": the "class larkers" dressing up as čefurs. Continued investment has therefore made burekism, as a system of self-evidence, knowledge, and signification, an accepted grid for filtering through the burek into Slovenian consciousness, just as that same investment has multiplied the statements proliferating out from burekism into the general culture.

Burekism, still following Said's (1978: 7) thought, therefore depends for its strategy on a flexible positional superiority, which puts the non-burek defined person (Slovenian) in a whole series of possible relationships with the burek without his ever losing the relative upper hand. Within the umbrella of the domination, hegemony, and superiority of non-burek defined people over burek defined people there has emerged a complex imaginative corpus, suitable more or less for the entertainment and metaphorical needs of popular culture, the media, colloquial language, publicists, literature, and so on. To return again to Said (1978: 12), burekism is therefore not a mere political subject matter or a field which is reflected passively by culture, language, or place. It is also not a large and diffuse collection of texts about the burek, southerners, and immigrants, nor is it representative of some nefarious Slovenian plot to keep down immigrants and their descendants, Southerners, Balkan people, *čefurji* and *čapci*. It is rather a dissemination of superiority, dominance, geopolitical and politico-cultural awareness into popular culture, colloquial, and other language, entertainment, the media, literature, art, and more.

Let's take a look at two examples of this kind of dissemination of superiority in the field of culture. Probably the simpler, more transparent example, which we can also view as an example of a unique Slovenian advertising multiculturalism, is the ad for the WC duck Anitra, featuring the already mentioned popular media icon from the television sitcom *TV Dober dan*, Fata the Cleaner.¹⁰ Fata the Cleaner, who in the television ad grins foolishly through missing teeth and says: "Okay, I'm going to clean up", with her coded work equipment (her cleaner's shoes, gown and broom), provides a clear example of stereotyping. The image with its stereotyping imposes upon the viewer ethnical and class (as well as gender) categorization. Immigrants are therefore people who perform poorly paid, less (intellectually) demanding work, associated with mankind's dirtiest aspects. This kind of stereotypical representation spreads and consolidates ideas about the superiority of Slovenians and can thus be read as an authoritarian instrument of subordination.

The second, more complicated example appears to be more innocent and can even be viewed as an example which makes fun of Slovenian male sexuality (sexual dysfunction). It is a song called "Lepi Dasa" (Handsome Dasa; *dasa* also means hotshot) or "Lepi Dasa iz Vrbasa" (Handsome Dasa from Vrbas), the first song by an artist using the pseudonym Lepi Dasa, first premiered in 2006 at one of Slovenia's main festivals of popular music, *Melodije morja in sonca* (Melodies of Sea and Sun). Although the song, sung in an (excessively) rich "southern accent", did not make the final, it did, as we can read in Wikipedia, "become a hit throughout Slovenia" (Anon.):

¹⁰ The ad has been critically analysed by Ksenija H. Vidmar (2003: 853–854).

Once upon a time in a parking lot daddy's tyre [rubber] blew out
When a black-haired puma got it in its claws
Nine months later they both sensed
That they had given birth to a future star in Pampers

And when I became a part of the estrada scene
Tomaž and Zoki both said I'd amount to nothing
I just whistle at all the parameters
and extend only to my own centimetres.

(Chorus)

When I play polkas I wake up all the sub-Alpine men
And shake the tits from the coast to Koroška
No matter if they're pear shaped or skinny
As long as all the Slovene arses start to shimmy

For the young babes I'm like Tito's relay
Sometimes I also get hit on by older aunties
If the girls are too hot I drink whisky and pills
If the line is too long I do some carpet glue too

My fame has spread among the hungry lasses
With Dasa they can always get Gavrilović salami
If you, baby, would just take your foot off the gas
You'll know how feels when Dasa does the driving

(Chorus)

And though I am I admit an emigrant from the south
In fact I'm a really nice guy
And though I was once even erased
Look at me, aren't I straight out of a fairy tale

(Chorus) (Lepi Dasa)

But the frisky Lepi Dasa, who shook “the tits from the coast to Koroška”, also offers a different reading, or to put it another way implicitly thrusts a different image on us. Lepi Dasa with his fixation of his meaning and his essence at the level of sexuality naturalises the essence of immigrants at the level of primary needs, i.e. biology. As Frantz Fanon (2002) showed with his study of (stereotypical) representations of black people, the concentration of meaning around their genitalia consolidates the essence of blackness

at the level of the physical, in contrast to representations of white people, which mainly refer to the mind.

With burekalism, still following Said's (1978: 8) thought and words, one must repeatedly ask oneself whether what matters is the general group of ideas overriding the mass of material – about which who could deny that they were shot through with doctrines of Slovenian superiority, various kinds of racism, nationalism, and the like, dogmatic views of burekalism as a kind of ideal and unchanging abstraction? – or the much more varied work produced by almost uncountable individual authors, whom one would take up as individual instances of authors dealing with, tripping over, touching on immigrants and their descendants.

I think that with burekalism it is both. It is conditioned both by a certain dogmatic group of ideas and the creativity and originality of individual contributors. But nevertheless I believe that between dogmatism and productivity at least on some manifest level there is an important difference, which is also reflected in the methodological limitations, namely that they cannot be addressed using entirely the same tools. Burekalism poses as something relaxed, productive and open, but on the other hand it conceals a strict, closed orthodoxy. It claims to be insignificant, but the limitations that it invisibly constructs are themselves an indication of its power. A power that should not be underestimated. In the first place, these limitations concern the fact that burekalism determines, as we have seen, which things should be noticed and stated, and which should be silenced and ignored. This analysis of silence is however problematic and slippery, and is never a completely convincing and consistent task. It is difficult to say how much of a factor burekalism is to a particular silence, or whether it contributed anything at all. For example? In the book *Slovenija gre naprej* (Slovenia Moves On, i.e. Slovenia Qualifies), probably the most noteworthy book written during the time of the “Slovenia football fairytale” (after the Slovenian national football team's “unbelievable” qualification for the European Championships in 2000 in Belgium and the Netherlands and their “even more unbelievable” qualification for the World Cup in 2002 in Korea and Japan), the role of immigrants and their descendants is nearly completely ignored. In 130 pages, in which the then-current members of the national side are presented, together with every conceivable bit of personal data, detail and points of interest, we find nearly nothing that would even hint at the fact that the fabulous “Slovenian” football team was composed in a large majority by the children of immigrants. Just one rather dull remark by Senad Tiganj, which appears to have been included in the text in order to present the footballer's culinary tastes. We read: “/.../ among national cuisines he adores Montenegrin specialities. ‘My parents come from Montenegro, and I go back there every year and enjoy my grandmother's cooking.’” (Anon. 2001a: 111) The silence resounds even louder in the ears in the following characterisation of Zinedine Zidane: “the French football magician of Algerian extraction” (Anon. 2001b: 27). This example of course opens the floor to a series of other questions, which relate to the “nature” of the book, the (mega)event and other things. And these questions require a specific and precise treatment, for which there is neither time nor space here.

However, we can ask one question: Is it possible that burekalism also had a hand in this silence about the descendants of immigrants?

Let's stay on the football pitch for a while. Burekalism can also be accused of an apparently insignificant, minor distortion of spelling. As Peter Stankovič (2002) noted, the last names of footballers from immigrant families are as a rule spelled with a hard č ("ch"). (Many last names in the Serbo-Croatian speaking area of former Yugoslavia end in "ić", with a soft "ch".) From a practical aspect this is understandable, since the letter č is not part of the Slovenian alphabet. But in view of the fact that the names of other athletes from the west who play on teams in Slovenia are spelled correctly in the original – i.e. (in some cases) with letters that are not in the Slovenian alphabet – something else is at work here, as Stankovič points out.

Now let's move for a moment from football to language, the Slovenian language, arguably the central element of Slovenian nationalism, the central element of the exclusion and constitution of the Other, and a frequent tool of burekalism. We shall present just one of a series of burekalist statements, which incorporate (a lack of) knowledge of the Slovenian language as an element of exclusion. This example is taken from "high culture", from the Slovenian National Theatre, Drama Ljubljana. In *Smoletov vrt* (Smole's Orchard, a Slovenised version of Chekov's *The Cherry Orchard*), which – as it says in the first line of the catalogue – is "utterly saturated with 'Slovenianness'" (Ivanc 2006: 7), the character Nebojša, sitting at a table laid for a holiday banquet, explains how he went into a building with a sign over the door that said "Mestna hranilnica" (City Savings Bank) in order to "nahrani z mesom" (stuff himself with meat).

Inside, all of the waiters were behind windows, like in some sort of bank. I asked one of them where I could get an "odrezak" [Serbo-Croatian for cut of meat]. 'Oh, "odrezek" [Slovenian for coupon],' he said. 'Yeah, a pork chop,' I replied. He looked at me a bit funny and said: 'First you have to fill out a form, take it to the window with your money, and there you will get a coupon.' Ever since then I have known that an "odrezek" is not a "zrezek" [that is, cut of meat]. /.../ Then as usual I went to the train station for (...)

What else but "a burek and a real Turkish coffee". (Hočevar 2006: 57)

BITE AFTER BITE ... WILL BUREKALISM EVER BE SATISFIED?

Through burekalism – Slovenian orientalist discourse – Slovenians emphasise, constitute, and essentialise differentiation and produce complacency. However, the objects of this differentiation and complacency are immigrants and their descendants. Burekalism is therefore a place where power encroaches into processes of typification and signification.

tion, it is a discourse, a style with a will to power, which speaks of Slovenians as lords and of immigrants as serfs.¹¹

And why in fact do Slovenians require the constitution, or as Said would say “production”, of immigrants and their descendants as *others*; why are burekalised immigrants and their descendants most likely the most profound and most frequently appearing Slovenian expression of the other; why are these social marginals so symbolically central? Because, to put it roughly, they want to increase the “strength and identity of [their] European [Slovenian] culture, by setting it off against the Orient [the Balkans, the South, the burek] as a sort of surrogate and even underground self” (Said 1978: 15).

Finally, after this coarse response, we shall attempt to answer the question posed in the subheading: will burekalism ever be satisfied? It will be satisfied, or it will cease to exist, when the epigram “Burek? Nein danke”¹² is replaced by something else. Something else? How about “Europe? Nein danke”. Or even better, “Burek? Ja bitte!”¹³ (Translated by Peter Altshul.)

LITERATURE

- Ahmad, Aijaz (2007). Orientalizem in čas po njem: ambivalenca in lokacija. *Zbornik postkolonialnih študij* (ed. Nikolai Jeffs). Ljubljana: Krtina, 37–97.
- Bielefeld, Ulrich (1998). *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*. Beograd: Biblioteka XX vek, Zemun: Čigoja Štampa.
- Fanon, Frantz (2000). The Negro and Psychopathology. *Identity: A Reader* (ed. Paul du Gay, Jessica Evans and Peter Redman). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, Open University, 202–221.
- Foucault, Michel (1991). *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel (2002). *The Archaeology of Knowledge*. London, New York: Routledge.

¹¹ We have said nearly nothing about how the descendants of immigrants feel about these bites of burekalism. In her study of points of view about integration, Mojca Medvešek showed that a full seven tenths of first and second-generation immigrants believe that there are prejudices towards them in Slovenia. They also obtained quite surprising data regarding the concealment of origins. Four tenths of respondents to a questionnaire sometimes or often do not say where they are from, five per cent have changed their last or first name, 15 per cent have thought about doing so, and some four tenths of respondents know someone who has. (Utenkar 2005: 2)

¹² “Burek? Nein danke” is probably one of the best-known “Slovenian” graffiti. It was first seen in 1985 in the old town core of Ljubljana and since then has been copied repeatedly in various forms (graffiti, media, scientific etc. articles, advertisements etc.).

¹³ One quick promotional plug: the hottest work which aims at replacing the epigram “Burek? Nein, danke” is – as we can see from the title – *Večkulturna Slovenija. Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru* (Multicultural Slovenia. The status of migrant literature and culture in Slovenia) (Žitnik Serafin 2008a), which has also been discussed recently in international scientific periodicals (e.g. Žitnik 2008b).

- Hall, Stuart (2002). The work of Representation. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (ed. Stuart Hall). London etc.: Sage, Milton Keynes, The Open University, 13–74.
- Kuzmanić, Tonči (1999). *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.
- Laclau, Ernesto and Mouffe, Chantal (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London, New York: Verso.
- Marx, Karl (1967). *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. Moscow: Progress Publishers.
- Mlekuž, Jernej (2008). *Burek.si?! Koncepti / recepti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Pajnik, Mojca (ed.) (2002). *Xenophobia and post-socialism*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Petković, Brankica (ed.) (2000). *Mi o Romih: diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.
- Said, Edward W. (1978) *Orientalism*. London: Penguin
- Said, Edward W. (1996). *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: ISH.
- Smith, D. Anthony (2005). *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
- Stankovič, Peter (2002). Nacionalistična prisvojitve nogometnega preporoda v Sloveniji, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/14/porocanje/> (11. 3. 2008).
- Utenkar, Gorazd (2005). Nastavki zapiranja obstajajo. *Delo*, 25. 11. 2005, pp. 2.
- Velikonja, Mitja (2002). »Dom in svet.« Kultura in študije naroda. *Cooltura – uvod v kulturne študije* (ed. Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Tomc Gregor and Velikonja Mitja). Ljubljana: Študentska založba, 283–298.
- Vidmar, H. Ksenija (2003). Žensko telo, globalno potrošništvo in slovenska tranzicija. *Teorija in praksa*, 40 (5), 839–859.
- Žitnik Serafin, Janja (2008a). *Večkulturna Slovenija. Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žitnik, Janja (2008b). Statistical facts are human fates: Unequal citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34 (1), 77–94.

MATERIALS USED

- Anon. Lepi dasa, http://sl.wikipedia.org/wiki/Lepi_dasa (12. 3. 2008).
- Anon. (2001a). Senad Tiganj. Srce ga vleče domov. *Slovenija gre naprej* (ed. Jože Splichal). Ljubljana: Založba slon, Delo, Slovenske novice, 111–114.
- Anon. (2001b). Nastja Čeh. Plavi angel. *Slovenija gre naprej* (ed. Jože Splichal). Ljubljana: Založba slon, Delo, Slovenske novice, 27–30.
- Dušak, Martin (2007). Vsak fejk čefur bo prej ali slej kaznovan!, <http://martindusak.blog.si/2007/10/18/vsak-fejk-cefur-bo-prej-ali-slej-kaznovan/> (21. 8. 2008).
- Hočevar, Meta (2006). Smoletov vrt. *Smoletov vrt: komedija v treh dejanjih* (ed. Meta Hočevar). Ljubljana: Slovensko narodno gledališče Drama Ljubljana, 37–60.

- Ivanc, Jera (2006). Slovenija, odkod lepote tvoje ... *Smoletov vrt: komedija v treh dejanjih* (ed. Meta Hočevnar). Ljubljana: Slovensko narodno gledališče Drama Ljubljana, 7–10.
- jalidi (2005). Razstava o cefurjih, http://www.cefurji.net/index.php?option=com_simpleboard&Itemid=104&func=view&catid=8&id=367 (21. 8. 2008).
- Boris, Jež (2004). Diktatura kranjske klobase. *Delo, Sobotna priloga*, 28. 2. 2004, pp. 4.
- Laž, Toni (2007). Zakaj je moderno biti čefur, <http://kogi.blog.siol.net/2007/10/16/zakaj-je-zdaj-moderno-bit-cefur/> (12. 3. 2008).
- Leiler, Ženja (2006). Sem in nisem. *Delo*, 21. 9. 2006, pp. 14.
- Lepi Dasa. Lepi Dasa – Lepi Dasa, <http://www.lepidasa.si/index2.htm> (21. 8. 2008).
- Pašić, Ahmed (2004). Odlazak u Bosnu, <http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=16928> (12. 3. 2008).

POVZETEK

ČAPAC.SI ALI O BUREKALIZMU IN NJEGOVIH UGRIZIH. ANALIZA IZBRANIH PODOB PRISELJENCEV IN NJIHOVIH POTOMCEV V SLOVENSКИH MEDIJIH IN POPULARNI KULTURI

Jernej Mlekuž

Namen študije je predstaviti in analizirati nekatere momente slovenske medijske ter popularne kulture, ki priseljence in njihove potomce odvrtaajo od integracije v slovensko družbo. Zaradi širine predmeta raziskave (obsežnost in kompleksnost medijske ter popularne kulture) je raziskava zastavljena »problemsko« – raziskovalni žarometi so usmerjeni samo na nekatera mesta v medijih in popularni kulturi, ki se kažejo kot problematična, vredna razmisleka in kritične analize. Gre torej za raziskavo, ki kaže na problematičnost nekaterih postopkov, režimov reprezentiranja priseljencev in njihovih potomcev, za študijo, ki kritično analizira slovenski orinetalistični diskurz – burekalizem.

A kaj sploh je burekalizem? Burekalizem je način mišljenja, ki sloni na ontološki in epistemološki distinkciji med z burekom opredeljenim in z neburekom opredeljenim prebivalstvom ter prostorom, torej poenostvaljeno in grobo rečeno med priseljenci in Slovenci. In nadalje, burekalizem je slog z neburekom opredeljenega prebivalstva pri gospodovanju nad z burekom opredeljenim prebivalstvom, »restrukturiranju in izvajanju oblasti nad njim«. Naj poudarim, da nam je pri razmišljanju o burekalizmu vseskozi v neprecenljivo pomoč Saidov orientalizem (1996).

Kakšne ideje torej širi burekalizem o potomcih priseljencev? Nedvomno stereotipne podobe, ki vsiljujejo redukcijo zapletenih, kompleksnih in raznovrstnih fenomenov na poenostavljene, trdne in esencialistične karakteristike. V primeru burekalizma imamo

torej opraviti s stereotipnim izjavljanjem – izjavljanjem, ki poudarja, konstruira, esencionalizira razlikovanje in ki je silovito mesto posega moči v procese označevanja. Preko stereotipiziranja – tega verjetno najbolj uporabnega orožja v izvajanju simbolnega nasilja, se torej vzdržuje socialni in simbolični red ter ohranjajo in utrjujejo oblastna razmerja. Zato verjeti, da so bili priseljenci in njihovi potomci burekalizirani samo zaradi potreb domišljije, je po mojem nerazsodno, naivno, zgrešeno. Razmerje med Slovenci (neburek) in Balkanci (burek) je razmerje moči, dominacije, spreminjajoče se stopnje zapletene hegemonije.

Priseljenci in njihovi potomci so bili burekalizirani ne le zato, ker so dognali, da so tujci, Balkanci, južnjaki, skratka bureki, temveč tudi zato, ker je bilo mogoče – se pravi, da so jih prisili k temu, da jih je bilo mogoče – narediti tujce, Balkance, južnjake, bureke. Ko govorijo z burekom opredeljeni ljudje, torej priseljenci in njihovi potomci, v jeziku, imenu burekalizma, govorijo tako, kot to ustreza z neburekom opredeljenim ljudem, Slovencem. Burekalizem je torej način mišljenja, ki je odmerjen po meri neburekov, je način mišljenja, ki v orbiti burekalizma deluje, je fora, ki v bureklistični družbi vedno vžge.

To pa nas pripelje k naslednji omejitvi. Nikakor ne smemo predpostavljati, da struktura burekalizma ni nič drugega kakor struktura laži oziroma mitov, ki bodo izpuhteli, ko bo resnica izrečena. Poskušati moramo razumeti prav to skupno moč burekaliziranega diskurza, njegovo strah in spoštovanje zbujujočo vzdržljivost. Burekalizem je veliko več kot zbirka potvarjanj in laži, ni le naduta slovenska fantazija o balkanskem, tujem, tuje-rodnem, temveč korpus teorije in prakse, ki je bil deležen tudi materialnih naložb. Zaradi pogostih investicij je torej burekalizem kot sistem samoumevnosti, vednosti, označevanja, tipiziranja postal splošno sprejeto sito, skozi katero se priseljenci in njihovi potomci filtrirajo v zavest Slovencev. Te investicije pa so pomnožile trditve, ki so iz burekalizma prehajale v splošno kulturo.

Burekalizem, kot že rečeno, vseskozi nam je v pomoč Saidova (1996) misel, vedno črpa strategijo iz prilagodljive superiornosti svojega položaja, ki postavlja z neburekom opredeljenega človeka (Slovenca) v cel niz možnih razmerij z burekom, ne da bi kadarkoli izgubil svoj prednostni položaj. Pod dežnikom dominacije, hegemonije, superiornosti z neburekom opredeljenih ljudi nad z burekom opredeljenih ljudi je zrastle kompleksen imaginativni korpus, primeren za bolj ali manj zabavne in metaforične potrebe popularne kulture, medijev, pogovornega jezika, publicistike, literature in še česa. Burekalizem torej ni zgolj politična vsebina ali polje, ki bi se pasivno zrcalilo v kulturi, jeziku, prostoru. Prav tako tudi ni obsežna in razpršena zbirka besedil o bureku, južnjakih, priseljencih in ni odraz nekakšne zle slovenske zarote, ki bi si jo izmislili, da bi tlačili priseljence in njihove potomce, južnjake, Balkance, čefurje, čapce k tlom. Bolj kot kaj drugega je distribucija nadrejenosti, dominance, geopolitične in politično-kulturne zavesti v popularno kulturo, pogovorni in drugi jezik, zabavništvo, medije, literaturo, umetnost, oglaševanje in še kam.

Vedno znova pa se je pri burekalizmu treba vprašati, ali je res pomembna splošna skupina idej, ki preglašila silno množico materiala, – in ali je mogoče tajiti, da je prežeta z doktrinami o slovenski večvrednosti, z raznimi vrstami rasizma, nacionalizma in po-

dobnim, z dogmatičnimi pogledi, da je burekalizem nekakšna idealna in nespremenljiva abstrakcija? – ali pa gre za dosti bolj raznovrstno delo, ki ga je sproduciralo ogromno avtorjev, ki jih je mogoče obravnavati kot posamezne avtorje, ki so se spotaknili, ušpičili, pozabavali s priseljenci in njihovimi potomci.

Mislím, da gre pri burekalizmu za oboje. Poganja ga tako neka dogmatična skupina idej kot kreativnost, izvirnost posameznih avtorjev. A nadalje mislim, da se med dogmatičnostjo in produktivnostjo vsaj na neki manifestivni ravni kaže pomembna razlika, ki se odraža tudi v metodoloških omejitvah: ne moremo jih namreč obravnavati s povsem istimi orodji. Burekalizem se tako izdaja za nekaj sproščenege, produktivnega, odprtega, na drugi strani pa pritajeno skriva svojo strogo, zaprto, ortodoksno naravo. Izdaja se za nekaj malenkostnega, a šele omejitve, ki jih nevidno postavlja, omejitve ki odredajo, katere stvari naj bodo opažene, poudarjene in katere naj bodo utišane, neopažene, kažejo na moč burekalizma.

Slovinci z burekalizmom – s slovenskim orientalističnim diskurzom poudarjajo, konstruirajo, esencializirajo razlikovanje in proizvajajo samoumevnost; priseljenci in njihovi potomci pa so objekt tega razlikovanja ter te samoumevnosti. Burekalizem je torej mesto posega moči v procese tipiziranja in označevanja, je diskurz, slog z voljo do moči, ki govori o Slovencih kot gospodarjih in priseljencih kot podložnikih.

INTERNET KOT MEDIJ OHRANJANJA NARODNE IN KULTURNE DEDIŠČINE MED SLOVENCİ PO SVETU. STARE DILEME NOVIH REŠITEV

Maša MIKOLA,¹ Jure GOMBAC²

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu. Stare dileme novih rešitev.³

Avtorja skušata s pomočjo različnih teoretskih pretpostavk in terena raziskati komunikacijo ter narodno in kulturno dediščino Slovencev v svetu na internetu. Gre za hitro razvijajočo se tehnologijo, kjer se dogajajo številne spremembe, ki vplivajo na uporabnike. Tako je v zadnjem času relativno statično, enosmerno komunikacijo »klasičnih« spletnih strani nadomestila precej bolj interaktivna na forumih, straneh za nasnemavanje videoposnetkov, blogih in nadgradnjah spletnih strani. A tu je čedalje težje najti kriterije za vrednotenje gradiva, oz. za določanje, kaj v teh primerih narodna in kulturna dediščina sploh je. Gradivo tako postane kar celotna debata, komunikacija določenih skupin, ki razpravljajo o različnih vrednotah, mitih, stereotipih, kulturnih praksah, identitetah in svoja virtualna srečanja prenašajo tudi v fizični svet.

KLJUČNE BESEDE: Internet, virtualne etnične skupine, slovenski izseljenci in njihovi potomci, narodna in kulturna dediščina, komunikacija.

ABSTRACT

Internet as a medium in the maintenance of the National and Cultural heritage among Slovenians around the world. The old dilemmas of the new solutions.

The authors use different theories and fieldwork findings to discuss communication and national and cultural heritage of Slovenians abroad in the cyberspace. The fast expanding technology produces numerous changes that significantly influence its users. Recently, the relatively static, one-way communication of the »classic« web pages has been replaced by the interactive forums, pages with uploaded videos, blogs and updated web pages. This makes it more difficult to find criteria for evaluation of the material and define what can be identified as the national and cultural heritage. The material is therefore the entire debate itself, a communication between certain groups of individuals who are discussing values, myths, stereotypes, cultural practices and identities, and subsequently transfer their virtual meetings into the physical world.

¹ Diplomirana novinarka, asistentka, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, jure.gombac@zrc.sazu.si, tel. 01 4706 468, fax. 42 578 02.

² dr. sociologije, znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, mmikola@zrc.sazu.si, tel. 01 4706 487, fax. 42 578 02.

³ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta L5-9309 »Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu«, ki ga financira Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost.

KEYWORDS: Internet, Virtual ethnic groups, Slovenian emigrants, National and Cultural heritage, communication.

Z INTERNETOM V LEPI NOVI SVET

Ko so se sredi osemdesetih let minulega stoletja začele prve razprave o družbenosti in družabnosti na internetu, so se nekateri teoretiki zapletli v zamišljanje novih pokrajin in novih povezav, ki naj bi transformirale ne le hitrosti prenosov in mobilnosti, ampak naj bi tudi preoblikovale odnose med ljudmi. Poleg posameznikov so tudi koncepti skupnosti doživljali procese preoblikovanja in ponovnega definiranja. Pojem skupnosti je z internetom spravil v zadrego različne oblike družbenih odnosov in dal zagon novim »ideološkim razpravam med tistimi, ki so se nostalgичno spominjali starih, prostorsko zamejenih skupnosti in med navdušenimi zagovorniki spletnih skupnosti izbire« (Castells 2001: 125). Sicer pa te razprave, kot se tudi spominja Manuel Castells, niso bile nekaj novega. Urbani sociologi in morda v še večji meri urbani antropologi so se s tem vprašanjem ukvarjali že dlje časa v okviru procesov urbanizacije in urbanih praks predvsem v študijah mest, podvrženih procesom globalizacije.

Z internetom so se nove oblike družbenosti začele naslanjati na mreže nove, elektronske vrste in začela se je promocija ideje virtualnih skupnosti. Te skupnosti naj bi imele svoje lastne značilnosti, delovale naj bi po svojem lastnem ritmu, bile naj bi na nek način presežek drugih, vsakdanjih, nevirtualnih skupnosti. Po Castellsovih besedah je morda nujen analitični korak v razumevanju novih oblik družbenih interakcij v dobi interneta prav »redefinicija skupnosti, zmanjševanje pomena njene kulturne komponente, poudarjanje njene naklonjenosti posameznikom in družinam ter prekinjanje odnosov odvisnosti med družbenim obstojem teh vezi in eno samo vrsto materialne podpore« (Castells 2001: 127).

O preoblikovanju skupnosti in naklonjenosti individualnim izbiram so govorili tudi v okviru prvega kiber-gibanja po imenu WELL (*Whole Earth 'Lectronic Link*), ki se je v Kaliforniji začelo pred dvajsetimi leti pod imeni sivih eminenc spleta, kot so Stuart Brand, Larry Brilliant in Howard Rheingold, in iz katerega je skalila tudi Rheingoldova znamenita teza o virtualnih skupnostih. WELL je v svojih poskusih redefiniranja in transformiranja povezav med ljudmi skozi čas redefiniral in transformiral tudi samega sebe. »Dobrodošli v združenje, ki ni kot nobeno drugo,« lahko danes beremo na prvi strani združenja WELL, ob nadaljnjem preletavanju strani pa naletimo na prodajo new agevskih in kičasto postmodernističnih knjig, na svetovanja o tem, kako na ognju popeči marshmallow in na razvozlanja vprašanj o tem, kako je mogoče, da iz jasnega neba brez oblaka pada dež. Med številnimi poslanimi besedili na strani združenja lahko beremo tudi nostalgичno pripoved voznika taksija, ki čaka dve uri v kleti letališča in opazuje druge taksiste, ki kadijo, opravljajo, igrajo karte in igre na srečo, jedo in pijejo. Tako se zdi, kot da se je tudi velikih sprememb obetajoč WELL sam ujel v skupnost, ki je ne oblikujejo internetna idealistično-utopistična demokratična načela in svoboda povezovanja med

ljudmi, ampak bolj materialna postkapitalistična konzumpcija. Je to usoda virtualnih gibanj in teorij o virtualnih skupnostih, prevedenih v prakso? Je res WELL združenje, ki ni podobno nobenemu drugemu združenju? Kako drugačni so odnosi med ljudmi, ko jih opazujemo na internetu, in ali je res splet lahko sodobna agora, kjer ljudje razpravljajo o stvareh, ki bi bile kakorkoli odločilne za njihovo vsakdanje delo in ki bi vplivale na oblikovanje ter življenje njihovih identitet?

POTUJOČI POSAMEZNIKI IN TRANSNACIONALNE SKUPNOSTI

Pomen virtualnega prostora je v zadnjem desetletju zaznamoval tudi študije diaspor po svetu in transnacionalnih skupnosti. V študijah se je spremenil sam pomen prostora, študije diaspor pa so, nekoliko paradoksalno, celo izgubile sam predmet raziskovanja, saj je koncept diaspore postal preveč omejujoč⁴. Prostor, pojmovan skozi geografske kategorije, je izgubil svojo zaščitniško vlogo že s tem, ko ga gibajoče se množice transnacionalistov premikajo in zanikajo. Zagovornikom transnacionalnosti se nacionalni prostor s poudarkom na prostoru ne zasidra več v ušesa njihove domačnosti, zato ga tudi sami nenehno zamenjujejo in preoblikujejo. Nekateri etnografi (Hastrup, Fog Olwig, tudi Dayan in Clifford) želijo celo v samem raziskovanju zavreči koncept, idejo in pomen prostora kot lokalitete, ki je zanje teritorialna in geo-družbena kategorija, in se zateči k analizi odnosov med ljudmi skozi komunikacijske mreže (in obratno, saj naj bi prav te mreže odnose omogočale). Paleta medijev, med katerimi izstopajo predvsem interaktivni komunikacijski kanali⁵, bi tako postala nov *prostor* ali podlaga, skozi katere bi se relacije med ljudmi izoblikovale in ohranjale, producirale, reproducirale in ki bi jih etnografi, zasidrani v informacijske pilule nekje sredi trzajočih sporočil in množičnih komunikacij, prestrezali, zapisovali, shranjevali in analizirali. Morda je res takšna usoda motiviranega, eksotičnosti iščočega sodobnega etnografa, ki najde nove raziskovalne izzive v košu zavozlanih kablov in po nebu plavajočih kodiranih sporočil.

Virtualni svet tako spreminja ne le življenje vseh nas, enostavnega smisla in preproste sreče iščočih ljudi, ki lahko vsak dan potujemo v daljave kar iz svojih domačih naslanjačev, ampak tudi tistih znanstvenikov in raziskovalcev, ki jih ti naši izleti zanimajo in zabavajo. Zdaj je na pohodu nelokalno ali vsaj multilokalno raziskovanje, kot ga imenuje Ulf Hannerz (2003: 4). 'Biti tam... tam... in tam!' je postala pomembna vrednota sodobnega etnografa. Če lahko dodava svoj skromni prispevek k Hannerzovim ugotovitvam o etnografiji, pa bi lahko podobno rekla tudi za 'biti na enem mestu in biti obenem povsod'.

Vendar pa tudi transnacionalne skupnosti v svojih zagovornikih in tudi v svojih kritikih ne najdejo le odgovorov na vprašanja o posledicah preoblikovanja skupnosti, ki

⁴ Koncepti diaspor so namreč, kot pravi Ien Ang, različnim skupinam ljudi določali enake značilnosti in v migracijskem smislu so jih tlačili v eno samo skupino (Ang, 1991). Angovi sicer koncept diaspore predstavlja enega izmed ključnih vprašanj, na katerega se v svojem delu opira.

⁵ V tem okviru so prav interakcijski komunikacijski kanali tisti, ki omogočajo mreženje ne glede na to, za kakšne vrste medij pravzaprav gre.

bi jih vzdrževale virtualne vezi in od realnosti odmaknjeni odnosi. Kot pravi Hannerz v svoji knjigi o transnacionalnih vezeh, transnacionalne skupnosti pravzaprav v pojmovnem smislu ne nasprotujejo pomenu skupnosti. Transnacionalne skupnosti, kot jih povzema Hannerz po Craigu Calhounu, še vedno temeljijo na »sorodstvih in prijateljstvih, dejavnostih, ki se jim posvečamo v svojem prostem času, in na delovnih in korporativnih združenjih« (Hannerz 1996: 98). Osebn, primarno in podrobno ni nujno zamejeno s prostorom, je prepričan Hannerz in tudi »kar se razteza čez kontinente, ni nujno velikopotezno« (ibid.). Posamezniki in skupnosti lahko s pomočjo tehnologije prenašajo tako stare kot nove simbolne forme med seboj in stiki te vrste so povezani tako s prostorom kot s časom, vendar v svojem delovanju od njiju niso odvisni⁶. Hannerz se zavzema za odprtost raziskovalcev pri obravnavi analitičnih enot, ki jih ti izbirajo in uporabljajo pri svojem raziskovanju, in na ta način opozarja na vprašanje, ki sva mu izpostavljeni tudi v okviru tega prispevka.

Čeprav bova v tem članku govorila predvsem o Slovencih po svetu in o komunikaciji preko meja z uporabo novejših medijev, tvorbo, ki ji nekateri raziskovalci v slovenskem prostoru pravijo »slovenska etnična skupnost«, jemljeva bolj kot vzorec, kot nekaj, kar nama je v oporo, ampak nama ne predstavlja edinega temelja. Pri komunikaciji in medijskem posredovanju, še posebej, če gre za računalniško posredovano komunikacijo, je pravzaprav težko govoriti o pomenu skupnosti in v še večji meri o karakteristikah določene etnične skupnosti, zato naj nam bo pojem slovenske etnične skupnosti le enota, ki jo raziskujemo, analiziramo, preizprašujemo.⁷

INTERNETNE SKUPNOSTI IN OMREŽENE ETNIČNE SKUPNOSTI

Različni avtorji so se v zadnjih dveh desetletjih precej poigrali s koncepti virtualne skupnosti, tudi takrat, ko so govorili o etničnih skupnostih. David J. Elkins je na primer razlikoval med koncentriranimi, razpršenimi in virtualnimi etničnimi skupnostmi; slednje naj bi ponujale interakcije drugačne vrste, ki ne bi bile več vezane na neposreden stik med posamezniki, kljub temu pa bi tvorile skupnost. Elkins je videl povezavo med omenjenimi skupnostmi, predvsem med razpršenimi in virtualnimi etničnimi skupnostmi. Virtualne etnične skupnosti naj bi bile neke vrste podaljšek razpršenih; razpršenim etničnim skupnostim naj bi virtualnost in elektronskost ponudili sredstvo za obstoj – nekaj, kar bi

⁶ Kljub temu Hannerz kliče po delu antropologov in etnografov, ki so v konceptu *Gesellschaft* s fiksanjem svojih raziskav na družinske vezi, sorodstvo in etničnost, vedno znova iskali značilnosti *Gemeinschaft*.

⁷ Še ena Hannerzova opazka naj nam bo v razmislek ob tem, ko se sprašujemo o pomenu in smislu migracijskih preiskovanj. Precej nenavadno in morda celo nelogično je namreč dejstvo, da v akademskih krogih medijske študije in migracijske študije še vedno veljajo za dve ločeni področji, ki ju skoraj nenamerno povezujejo posamezne »študijske izmenjave« raziskovalcev obeh področij. Tudi če bi hoteli, nas namreč veliko raziskovalcev ne more uiti povezavam, ki jih ta dva prepletajoča se svetova predstavljata.

razpršene etnične skupnosti med seboj povezovalo. Elkins pa je tako spregledal opažanje, da nekateri ljudje, tudi če se čutijo del neke etničnosti in morda celo neke skupnosti, morda ne čutijo potrebe po vključevanju vanjo. Castells morda na tej točki ponudi nekoliko bolj uporaben koncept omrežene družbe, kamor so poleg tistih, ki se čutijo del (omrežene) skupnosti, vključeni tudi tisti, ki vanjo niso vključeni ali se ne čutijo kot njen del. Koncept omrežene družbe lahko prevedemo v razlago etnične skupnosti, čeprav tudi to pomeni, da do določene mere že na začetni točki izključujemo določen del prebivalstva. Razeseljene ljudi težko povezujemo v skupnost, tudi če prihajajo iz enega določenega prostora. Lahko jih povezujemo skozi vrednote ali skozi nekatere kulturne elemente, delno skozi jezik in simbolne kulturne vzorce. Vsi ti elementi sicer na internetu v večji meri postanejo stvar individualnih interpretacij.

Pri večini spletnih strani, ki so namenjeni Slovencem po svetu, lahko zaenkrat govorimo le o možnosti za razvoj bolj odprtega sistema, kjer bi elementi, ki so pomembni v procesu posameznikove identifikacije, bili podvrženi interpretaciji in razpravi. Zanimivo možnost v tem smislu sicer odpirajo razpravni forumi, ki so sicer vsaj v tem trenutku v okviru strani, ki jih obravnavava, še vedno maloštevilni. Prav razpravni forumi odpirajo tudi sam koncept prostora v simbolnem in metaforičnem smislu, ponujajo možnosti za transformacijo publike in oblikovanje dinamične, spletne (delno virtualne) skupnosti.

V nadaljevanju razmisleka o računalniško posredovani komunikaciji, virtualnosti in etničnosti na internetu se lahko opremo na zapise o globaliziranih povezavah Arjuna Appaduraia, ki pravi, da se je ravnotežje med doživljanjem realnosti in domišljijo z globalizirano uporabo medijske tehnologije spremenilo (Appadurai 1991). Deteritorializacija namreč po Appadurajevem mnenju odpira nove trge recimo za filmske industrije, impresarije in za potovalne agencije, ki računajo na ljudi, za katere so stiki z domovino pomembni in celo ključni. Trgi in tržna logika imata gotovo pomembno vlogo v razumevanju mobilnosti ljudi ter mobilnosti kapitala in nedvomno je internet v tem smislu vplival na številne spremembe tudi v vsakdanjih praksah posameznikov. Identitete, še posebej, če jih razumemo v simbolnem smislu, imajo številne možnosti za to, da se transformirajo, da najdejo nove podlage in se zasidrajo v nove prostore. Appadurajevi zapisi o elementih in značilnostih, ki smo jim v tem naglem, spreminjajočem se svetu podvrženi, so tako zaznamovale tudi analize identitet v obdobju globaliziranja. Na tem mestu naj še posebej izpostavimo dvoje takšnih področij, za katere tudi Appadurai ne najde primernejših besed, kot mu jih ponujajo prostorske metafore. Kot prvo navedimo medijsko krajino, kot bi morda lahko imenovali Appadurajev zamišljanje pokrajin podob in informacij, razpršenih čez meje, in druge, dejanske, materialne prepreke pod angleškim imenom 'mediascape', kjer se naša zamišljanja poročajo z množičnimi mediji in nam pred oči postavljajo podobo globaliziranih in globalnosti željnih informacij. Pred drugo interpretativno oko lahko postavimo precej ohlapno aglomeracijo ljudi, ki ji Appadurai pravi *ethnoscape* (recimo ji na primer etnična krajina) in ki prihaja iz enega določenega kraja in se hkrati povezuje s številnimi prostori. To je »pokrajina ljudi, ki oblikujejo spremenljiv svet, v katerem živimo: turisti, priseljenci, begunci, izseljenci, začasni delavci in druge, premikajoče se skupine ljudi /.../« (Appadurai 1990: 297).

Prispodobne etničnih in medijskih krajin lahko najdemo tudi skozi zamišljanje skupnosti na internetu⁸. Če medijske krajine stkemo z etničnimi krajinami – te so, kot jih razumemo, nujno izključujoče – medijske krajine pravzaprav ne morejo popolnoma opravljati svoje zamišljene funkcije. Če govorimo o etnični skupnosti, ne glede na to, ali ta skupnost deluje skozi medijsko krajino ali kako drugače, si lahko zamišljamo le skupino ljudi, ki ima neke skupne značilnosti in je kot takšna v svojem bistvu omejujoča in zamejujoča. Tako lahko tudi rečemo, da čeprav naj bi spletni tokovi ponujali prostor za proizvodjanje transformiranih, odprtih in hibridnih identitet, ki niso vezane na noben določen kraj, lahko v nekaj desetletjih, odkar je internet postal (vsaj za določen del globaliziranega svetovnega prebivalstva) pogosto komunikacijsko orodje, opazamo uporabo interneta kot instrumenta, ki ne vodi v identifikacijsko transformacijo, ampak zgolj v komunikacijsko transformacijo. Ljudje tako o tem, kar nas povezuje, komuniciramo drugače, kot so to počeli naši predniki ali kot smo to sami počeli še pred dvema desetletjema, in razpon tematik, o katerih se pogovarjamo, je morda drugačen, vendar pa se vsebina (ne oblika) same komunikacije pravzaprav bistveno ne spreminja. Spreminja se toliko, kolikor se spreminja sama skupnost in ta postaja drugačna tudi zaradi drugačne vrste komunikacije, vendar pa je logika ohranjanja skupnosti še vedno ista, kot jo poznamo iz preteklosti.

Seveda ni mogoče vseh skupnosti, kakorkoli povezanih, razumeti kot enakih in omejujočih na enak način. V tem prispevku se tako, kot sva že omenila, osredotočava na študijo primera – na analizo spletnih strani in na transformacijo povezav med Slovenci po svetu. Poskuša analizirati nekaj, kar bi lahko imenovali virtualna slovenska etnična skupnost. Ideja virtualne skupnosti je uveljavljen koncept, ki jo je v teorijo vpeljal že v začetku omenjeni Howard Rheingold. Rheingold je v svojem vplivnem delu o virtualnih skupnostih govoril o rojstvu skupnosti nove vrste, ki jo skozi internetno mrežo povezujejo skupne vrednote in interesi – vezi podpore in prijateljstev, ki lahko sčasoma preidejo tudi v dejanske, *obrazno-obrazne* (*face-to-face*) interakcije. Po njegovem mnenju je vse to obetalo nezamejeno družbenost in tudi WELL, katerega ustanovni član je bil, je sledil temu modelu.

NEZAMEJENI PROSTORI, ODPRTE SKUPNOSTI?

Če se vrnemo nekoliko nazaj, se lahko vprašamo, kako lahko sploh govorimo o virtualni etnični povezanosti in o navezanosti na nek določen prostor (v najinem primeru na slovenski etnični prostor), če internet v svojem bistvu zanika prav pojem prostora? Internet res lahko, kot pravi W.J.Mitchell, »zanika geometrijo« in ni prav nič podoben rimski »Piazzì Navoni ali bostonskemu Copleyjevemu trgu« (Mitchell 1995: 8), tudi Triglavskemu narodnemu parku ne. Je nekaj, čemur ne moreš določiti koordinat, propor-

⁸ Koncept zamišljenih skupnosti je v teorijo uvedel Benedict Anderson. Anderson je zamišljene skupnosti, ki so svoje zamatke doživele z uvedbo tiska, razumel kot nadaljevanje dejanskih, preteklih skupnosti, delujočih skozi dejanske *face-to-face* stike (Anderson 1998).

cev, opisati njegove oblike ali nekoga, ki ga ne poznaš, tja napotiti. Vendar pa Mitchell v nadaljevanju svoje negacije prostora pozablja, da prostor ni (le) zamejena lokaliteta, ki bi jo lahko opisali zgolj s preprostimi koordinatami. Prostor je simbolna tvorba in ni le geografska enota, tvori se v času in oblikujejo jo številni dejavniki, ki bivajo tako znotraj prostora kot zunaj njega. Kot pravi sociolog Anthony Giddens, »v pogojih modernosti prostor postaja vse bolj fantazmagoričen, kar pomeni, da lokalitete (ali prizorišča⁹) vplivajo druga na drugo. Oblikujejo jih družbeni vplivi, ki so od njih precej oddaljeni. Oblika lokalitete, ki jo lahko vidimo, v sebi »skriva vezi na daljavo, ki vplivajo na njeno naravo.« (Giddens 1990: 18–19)

Prostora ni mogoče opredeliti kar tako, od severa proti jugu ali od vzhoda proti zahodu. Če prostor kljub vsemu razumemo kot neke vrste lokaliteto, lahko rečemo, da nam takšen prostor naznanja bližino, ki jo dojemamo kot nekaj vsakdanjega in ki je povezana z mrežo občutij; ta so tista, ki velikokrat manjkajo prav takrat, ko govorimo o računalniško posredovani komunikaciji, čeprav interaktivni mediji tudi to oddaljenost vsaj do določene mere zmanjšujejo. Prostor kot lokaliteta deluje na podlagi posredovanja ter skozi interakcijo vseh čutov in prostor je tako, kot pravi Hannerz, »posebna vrsta čutne izkušnje«, ki jo spremlja občutek takojšnjosti, celo potopitve, obkroženosti. Izkušnja posameznika je v okviru lokalitete (skozi občutja in izkušnje) tudi na široko kontekstualizirana (Hannerz 1996: 27). Seveda pa tudi ne moremo reči, da obstaja le en prostor, ena lokaliteta, na katero so prilepljena točno določena občutja, ki ne pripadajo različnim prostorom, različnim lokalitetam. Če se občutja raztezajo čez več lokalitet in če so prostori med seboj bolj prepleteni, kot si to morda zamišljamo v vsakdanji rabi, potem tudi ne moremo govoriti o prioritetni lestvici, ki bi prostore ali lokalitete hierarhično razporejala. Prostori med seboj pravzaprav niso ločeni in v vsakdanjosti lahko enakovredno živi tudi virtualnost brez tega, da bi se pomen vsakdanjosti v izkušnjah posameznikov kakorkoli zmanjšal.

Splet ne teži k temu, da bi ljudi prostorsko ločeval in jih določal, a to ne pomeni, da ideja skupnosti na internetu ne živi. Vendar podobno kot pri prostoru tudi pri skupnosti geografija nima odločilne vloge. Geografija pravzaprav nima kaj dosti skupnega z virtualnostjo, virtualimi skupnostmi ali z računalniško posredovano komunikacijo med posamezniki, kar pa ne pomeni, da prostorskost ne bi bila pomembna. Prostor je veliko več kot sama teritorialnost, prostori vsebujejo in zadržujejo stvari. Kot pravi Edward S. Casey, prostori tudi »gostijo izkušnje in zgodovine, celo jezike, misli in spomine« (1998: 4). Seveda prostore oblikujejo tudi ljudje, prostori živijo skozi njihovo aktivnost. Kot je nekoč zapisal Henri Lefebvre, prostor, ki ga naseljujemo, v katerem delamo in v katerem živimo, oblikujejo družbeni procesi in družbene prakse (Lefebvre 1991). Prostora ne moremo razumeti v fizičnem smislu in ker ga ne razumemo zgolj kot topografsko kategorijo, lahko podaljšek ali del tega prostora vidimo tudi na spletu, ki reprezentira zgodovine, izkušnje, jezike, misli in spomine. Navadno o aktivnih prostorih govorimo kot o krajih in kraji »se zgodijo« (Casey 1998: 27) in se med seboj prepletajo.

Kaj nam potem sporočajo spletne strani, spletni tokovi ali spletni kraji, ki so namenjeni

⁹ Angl. *locales*

slovenski skupnosti v Avstraliji, Argentini, v Združenih državah, na Švedskem in drugod po svetu? Za kakšno vrsto komunikacije torej gre? O kakšni vrsti skupnosti govorimo? Morda lahko govorimo o internetnem skupku bolj kot o virtualni skupnosti, o nečem, kar skozi svet spletnih mrež dopolnjuje vsakdanjo rabo ljudi v vsakdanjih situacijah.

John Urry govori o raznoterih mobilnostih¹⁰, ki so mobilnosti tako stvari kot ljudi in lahko obstajajo na različnih ravneh, tako na transnacionalnih kot tudi na translokalnih. Avtorja ugotavlja, da spletne strani Slovencev po svetu ohranjajo oziroma želijo ohranjati obe ravni; tako čeznacionalne meje kot različne čezlokalne meje. Tako na primer verjetno najboljše spletne strani, ki služijo Slovincem po svetu in vsem tistim, ki se na kakršenkoli način počutijo povezane z nečim, kar opredeljujemo kot slovensko (pokrajina, arhitektura, kulturni vzorci, jezik, posamezniki) – strani *thezaurus.com* – nastajajo sicer v Avstraliji, vendar hkrati z informacijami o Sloveniji tudi posredujejo informacije o Avstraliji, o slovenski, širše evropski in avstralski politiki, o kulturi, jeziku in tako naprej. Tudi razpravni forumi, ki obstajajo na straneh *Thezaurus*, so morda izključujoči le delno in so v večji meri posvečeni neke vrste 'globalni slovenski skupnosti'.

Za najin primer raziskave je uporaben tudi Hannerzov koncept skupnosti stika¹¹, kjer ni geografske bližine med ljudmi, vendar se ljudje lahko vidijo »kot njen del tudi, ko se ne srečajo pogosto, tudi ko njihova telesa ne zasedajo istega prostora in ko se med seboj poznajo zgolj na podlagi določenih elektronskih imen« (1996: 73)¹². Hannerz v svoji razlagi potuje sicer vstric z Rheingoldovimi virtualnimi skupnostmi tudi, ko govori o bližini in intimnosti¹³, ki jo povzročajo občasni *obrazno-obrazni* stiki, ki jih proizvaja potovanje po kiber-prostoru. Tudi Rheingold pravi, da internet in računalniško posredovana komunikacija krepi nekaj, čemur sam pravi »magične, močno osebne, globoko emocionalne vezi, ki jih je medij omogočil med ljudmi« (Rheingold 1994: 237). Če se osredotočimo na povezavo med posameznikom, skupnostjo in prostorom oziroma bolje med nečim, kar ta prostor sporoča v simbolnem in vrednostnem smislu, potem lahko rečemo, da internet s tem, ko ljudi v večji meri izpostavlja informacijam o kraju, o določenem prostoru, o lokaliteti, pravzaprav krepi občutja intimnosti in bližine ali ta občutja celo vzbuja. Tako ne le, da splet bližino omogoča, ampak jo tudi povzroča za tiste, ki v simbolnem smislu tega niso prej občutili. Tudi *obrazno-obrazni* stiki lahko postanejo bolj množični, vir-

¹⁰ Angl. *diverse mobilities* (Urry 2000).

¹¹ Pojem »skupnost stika« prevajava iz angleške besede *communion*, ki jo v svojem delu uporablja Ulf Hannerz (Hannerz 1996).

¹² Tudi Hannerzov koncept je sicer podoben Rheingoldovim idealnim zamišljanjem virtualnih skupnosti, ki spreminjajo pomen in obliko družb, prej združenih pod nacionalnimi strehami, in tvorijo zametke t.i. novih »globalnih civilnih družb« (Rheingold 1994: 265). Koncepta globalnih civilnih družb in globalnih javnih sfer sicer privabljata precej močne kritike predvsem s področja politične filozofije, saj je pomen javne sfere nastal izključno v okviru nacionalnih držav in nekateri avtorji pravijo, da ga ni mogoče prevajati na globalno raven (glej npr. Fraser 2005).

¹³ Koncepta bližine in intimnosti sicer Hannerz povzema po nekaterih drugih avtorjih, na primer po Bodenovi in Molotchu (1994), ki govorita o »prisiljenosti k bližini« ali angl. »*compulsion to proximity*«.

tualne skupnosti ali računalniško posredovana komunikacija teh stikov ne preprečujeta, niti jih ne zmanjšujeta.

NEKAJ BESED O TERENU

Nagel razvoj informacijske tehnologije in elektronike je omogočil, da v t. i. »pozni moderni« (Giddens 1991), »tekoči moderni« (Bauman 2002) prostor in čas postaneta potencialno neodvisna drug od drugega. Dandanes tehnologija odpira možnosti sočasne prisotnosti tu in tam zdaj, ker so tu, tam in zdaj izgubili nekaj svojega pomena, ki so ga imeli skozi zgodovino.

Tako na eni strani nova tehnologija oži nekaj negativnih strani migracij, ne da bi istočasno eliminirala pozitivne. Tistim, ki jim je dostopna, daje možnost, da migracij ne občutijo več kot »nikoli resnično pripadajoč staremu tam, ki je postalo tu, ampak tudi nikoli povsem pripadajoč novemu tu, ki je bilo nekoč tam« (Dufoux 2008).

Na drugi strani raziskovalcu ni več treba oditi na Trinidad, »da bi spoznal, kaj internet pomeni prebivalcu Trinidada in kaj prebivalec Trinidada internetu« (Miller in Slater 2000). Iz svojega naslanjača lahko klika od ene spletne strani do druge in skuša v gradivu, ki je na voljo, najti odgovore na zastavljena vprašanja. V primeru komunikacije in raziskovanja narodne ter kulturne dediščine Slovencev po svetu na svetovnem spletu tako njegova pot in čas nista več »zgodnje, trdno moderna«, se pravi domovina – države naselitve Slovencev po svetu – domovina, temveč lahko potuje po strežnikih različnih komercialnih in nekomercialnih ponudnikov, išče spletne strani Slovencev po svetu in zbira podatke. Te lahko nato s pomočjo elektronske pošte ali komunikacije preko foruma preveri, dodatno razišče ali pa zavrže. Lahko se tudi prijavi na katero od družbenih spletnih strani, »nadgradenj spletnih strani«, oz. interaktivnih okvirov, kot sta recimo Facebook in Myspace in v tem primeru skupnosti ne išče več geografsko po svetu, temveč »pride skupnost (group) k njemu na dom« (Čavič 2008). V tem primeru je izkušnja lahko še bolj interaktivna in dragocena, saj se srečujemo z množico predvsem mladih ljudi s celega sveta, katerih identitete so hibridne (Hall 1991), očitno vključujejo tudi nekaj »slovenskosti« in z njimi lahko neposredno komuniciramo.

Slovenci v svetu uporabljajo Internet za različne namene. To je že leta 2002 s svojo študijo »Povezovanje Slovencev po svetu s pomočjo Interneta: Vzpostavljanje virtualnih etničnih skupnosti« ugotavljala Sanja Cikić. Čeprav ji je uspelo potrditi večino zastavljenih hipotez, ni mogla dokazati, da Slovenci in njihovi potomci po svetu s pomočjo medmrežja ustvarjajo virtualne etnične skupnosti. V zaključku je lahko le poudarila, kako »lahko sklepamo, da Slovenci v tujini dejansko vzpostavljajo virtualne etnične skupnosti z namenom povezovanja med seboj, ohranjanja slovenske nacionalne identitete, sledenja dogajanja v slovenskih izseljenskih skupnostih in v Sloveniji in da gre v prihodnosti pričakovati še večji razmah tovrstnih skupnosti, kar bi pomenilo svetlejšo prihodnost za ohranjanje slovenske etničnosti tudi zunaj slovenskega etničnega prostora« (Cikić 2002).

Nekoliko bolj črnogleda glede tega je bila čez tri leta Maša Mikola, ki je ugotavljala,

»kako pri Slovencih v svetu težko govorimo o virtualni etnični skupnosti, saj se druge in tretje generacije (v Avstraliji) le malo vključujejo v povezovanje takšne vrste, z nekaj izjemami pa lahko iz tega popolnoma izključimo prvo generacijo« (Mikola 2005). Tudi v pričujočem članku je prisotnega nekaj njenega tedanjega pesimizma.

Ahac Meden je v svojem delu s pomočjo bogate zbirke spletnih strani Slovencev po svetu raziskoval to problematiko in identitete mladih potomcev, ki pripadajo drugi, tretji ali naslednjim generacijam. Ugotovil je, da je premalo interakcije in povezovanja. Nagibal se je k vseslovenskemu portalu, ki bi uporabnikom »nudil možnosti soustvarjanja vsebin, povezav, blogov ter drugih značilnosti svetovnega spleta kot medija, ki bi omogočal informiranje, vzpostavljanje stikov in soustvarjanje. Ustvaril bi torej prostor neformalne interakcije, vzpostavljanja simbolnega sveta, v katerega bi prispevali slovenski posamezniki s celega sveta ter tako soustvarjali globalno slovensko kulturo s slovenskimi izkušnjami s celega sveta.« (Meden 2007)

SPLETNE STRANI IN OHRANJANJE NARODNE IN KULTURNE DEDIŠČINE

Poleg definicij virtualnih soseščin, virtualnih etničnih skupnosti in omreženih družb se v zadnjem času pojavlja tudi v določenih primerih precej uporabna definicija diaspore, (Dufoux 2008) v tem primeru virtualne diaspore¹⁴. Gre za uporabo kiber prostora s strani izseljencev in njihovih potomcev z namenom sodelovanja ali vključevanja v online medsebojne transakcije. Takšna virtualna interakcija lahko poteka med člani diasporne skupine, ki živijo v isti državi ali v različnih državah in so povezani s posamezniki ali skupinami v domovini ali z nečlani skupine v državi gostiteljici in drugod. Virtualna diaspora je kiber-širitev prave (fizične) diaspore. Nobena virtualna diaspora ne more obstajati brez resničnega (fizičnega) kontakta. (Laguerre 2002:1)

Za večino klasičnih spletnih strani Slovencev po svetu to brez dvoma drži. V raziskavo so bile vključene spletne strani, ki so jih zbrali posamezniki (Meden 2007), drugi spletni portali (Slovinci v svetu (SVS), Urad vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Thezaurus, SNPJ (Slovenska narodna podpora jednota), SWUA (Slovenian Women's Union of America) Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Slovenian Media House, Zedinjena Slovenija, ClevelandSlovenia.com, Kranjska slovenska katoliška jednota KSKJ...) in brskalniki, kot sta Google in Yahoo.¹⁵ Večina pregledanih spletnih strani je zastavljenih tako, da so narejene kot podpora določenemu društvu, zvezi, skupini v smislu kiber-širitve prave diaspore. Ponavadi so geografsko zamejene in se obračajo na krog

¹⁴ Dandanes je pojem diaspora v modi, pojavlja pa se problem, kako ga razumeti istočasno kot intelektualni fenomen in kot socialni proces. Stephane Dufoux v svoji knjigi *Diaspore* pravi, da diaspor ni, so le različni načini konstrukcije, upravljanja in zamišljanja odnosa med domovino in njenimi razpršenimi ljudmi. Torej previdno s tem pojmom, ki je po mnenju Dufouxa kljub svoji pogosti uporabi »prazen«.

¹⁵ Spletni naslovi so zbrani pri avtorjih tega prispevka.

ljudi, ki so že člani te skupine ali pa bi si želeli to postati. Imajo tudi povezave na uradne spletne strani slovenske države po eni strani zato, da o Sloveniji informirajo svoje člane in simpatizerje, po drugi pa zato, da državo opozorijo na svoj obstoj in vlogo.

Komunikacija na teh spletnih straneh sicer teži k interaktivnosti, a je v večini primerov enosmerna, zato se njihova vsebina spreminja počasneje oz. ostaja nespremenjena. Kot takšna je zato bistveno bolj naklonjena možnosti ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu. Če postavimo nekaj temeljnih skupnih imenovalcev, mednje lahko sodijo naslovi (headerji) na domači strani (homepage), kjer se recimo nahajajo simboli društva, zveze, skupine. To so simboli slovenstva, kot so Triglav, Blejski otok, nageljni, planika, slovenske barve, grb, narodna noša, štorcklja, knežji kamen, lipov list, zlatorog, vinograd ... Lahko pa so prisotni tudi simboli, ki kažejo na hibridnost identitet, na nekaj novega. (Bhaba 1994) Tako se simbole slovenstva poveže s simboli države gostiteljice, kot so recimo Eiffelov stolp, javorjev list, barve nemške, ameriške, argentinske, urugvajske, švicarske zastave ... Te znake so včasih oblikovali tudi akademski slikarji. (S. Kregar). V headerju se nahajajo tudi različne fotografije Slovenije in države gostiteljice, prelomnih trenutkov iz zgodovine ... Zanimivo je videti, katerim administratorji pripisujejo večji (v headerju) in katerim nekoliko manjši pomen (v fotoalbumih). Včasih je tu prisotna tudi glasba (Triglav, moj dom; polka). Poseben primer so slovenske krščanske spletne strani v svetu, kjer na domači strani prevladujejo predvsem krščanski simboli in fotografije cerkva Slovencev v tujini.

Vsaka spletna stran ima tudi krajšo ali daljšo zgodovino društva, zveze, spletne strani, njenih članov, najdemo pa tudi zanimive alternativne zgodbe o slovenski zgodovini. Tu se znajdejo najrazličnejši uradni in neuradni podatki, spomini ljudi, ki so (bili) člani društva, zveze, skupnosti. Vključujejo poezijo, citate, misli Slovencev, ki so ustanavljali ta društva, fotografije članov, organov društva, proslav, prelomnih dogodkov, programe prireditelj, zemljevide ... Pomemben je tudi jezik, kot eden od posrednikov, skozi katerega se misli, ideje in občutki reprezentirajo v kulturi. V bistvu za nas na tem mestu niti ni tako važno, če so strani v slovenskem ali tujem jeziku, zanimivi so tisti znaki, simboli, preko katerih jezik posreduje reprezentacije, ki so brskalcu iz Slovenije pogosto nejasne ter kot take očitno del druge/drugačne/ kulture in s tem pokazateljki hibridnih identitet. (Hall 1997)

Fotoalbumi vsebujejo slike organov društev, zvez, skupnosti, članov, skupnih prostorov, simbolov organizacij, različnih proslav, dogodkov, izletov, obiskov Slovenije ali pa drugih krajev, društev ...

Nekatere radijske postaje, na primer Okence v Slovenijo, imajo na spletni strani dostop do arhiva, kjer hranijo intervjuje, oddaje ... (Okence)

Naletimo lahko tudi na »Prijatelje spletne strani« ali sponzorje, ki se spominjajo svojih korenin in so pripravljene finančno podpirati spletno stran ali pa organizacijo, v knjigo gostov pa se lahko vpišejo vsi tisti, ki si želijo dati moralno podporo.

Linki (povezave) povedo, kam se obiskovalci spletne strani lahko obrnejo po informacije oziroma katere spletne strani se urejevalcem spletne strani zdijo pomembne. Društva, zveze, skupnosti so pogosto omrežene med seboj ne glede na to, na kateri strani sveta se nahajajo.

Klasične spletne strani so torej poleg opravljanja svojega poslanstva primeren material za raziskave o ohranjanju narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu. To pa zato, ker so informativne in brskalcu¹⁶ le redko dovoljujejo interakcijo. Podane informacije na spletnih straneh mu namreč otežujejo komentiranje ali diskutiranje, v večini primerov je kontakt mogoč le preko e-maila ali knjige za goste. Le redke spletne strani imajo forum, še redkeje ta forum funkcionira. To pa pomeni, da se mnenja, znaki, simboli, dejstva ne spreminjajo skozi diskusijo, ampak ostajajo nespremenjeni. Bolj se osredotočajo na ohranjanje narodne in kulturne dediščine, manj komuniciranju ter povezovanju Slovencev zunaj društev, zvez, skupnosti in geografskega prostora.

TEŽNJE K VEČJI INTERAKTIVNOSTI IN INTERAKCIJI

Kar nekaj je poskusov, da bi stekle diskusije Slovencev po svetu na svetovnem spletu, ki bi zadostile kriterijem virtualnih skupnosti (Rheingold 1991). Enega od njih predstavljajo portali, kot je recimo Thezaurus, kjer se interakcijo spodbuja s pomočjo forumov, galerij, povezav ... (Thezaurus) Tu se vsebine hitreje menjajo, njihovo kreiranje je lahko bistveno bolj demokratično in poteka skozi diskusijo. Lahko se diskutira o razstavljenih delih v virtualni galeriji, o poeziji, glasbenem ustvarjanju. Pogovori pa lahko potekajo tudi o jeziku, identitetah, kulturi, življenju izseljencev ... (Mikola 2005). Nekoliko manj uspešen poskus zaenkrat predstavlja recimo forum »Mladim Slovencem po svetu«, kjer diskusije (še) niso zaživele. (Triglav-Stuttgart)

V večji meri se je začelo izkoriščati tudi YouTube in druge podobne spletne strani, na katere se lahko naloži svoje videoposnetke in se jih deli z drugimi uporabniki. Gre za predstavitev videov o proslavah, kulturnih dogodkih, predstavitev, osebnostih, zabavah ... (Slovenska Palma) Poleg tega nam ključne besede, kot so polka, potica, harmonika, Triglav, Bled ..., prinašajo številne posnetke Slovencev po svetu, ki so se na različne načine odločili raziskati svoj del slovenske identitete. Tako je recimo na enem od posnetkov s strani gorskega vodnika rečeno Američanu, ki je del tretje generacije slovenskih izseljencev, »zdaj si na Triglavu in to pomeni da si 100% Sloven'c! OK man!« (Triglav-return)

Tudi blogi so eden od načinov komunikacije in interakcije po internetu. Delujejo po podobnem sistemu kot forumi, saj lahko omogočajo diskusijo o avtorjevih mnenjih, trditvah, pogledih. Število blogov je v zadnjih letih skokovito naraslo, tako da je kljub ključnim besedam včasih težko najti določeno vsebino. Trenutno se v smislu slovenskih virtualnih skupnosti največ dogaja na Facebooku in Myspaceu. Ti dve spletni strani, ki sta namenjeni prijateljevanju na mreži, se razlikujeta od klasičnih spletnih strani. Kot nam pojasnjujejo poznavalci, gre za to, da je »na klasičnih spletnih straneh nekdo pač napisal nekaj in so vsi ostali to gledali«. Na Facebooku pa v bistvu vsi ljudje sproti pišejo vsebino stvari, Facebook je tako samo okvir. Tudi Myspace deluje tako (Čavič 2008).

¹⁶ Brskalec je v tem primeru oseba, ki brska po internetu. Ne gre zamenjati z brskalnikom (browserjem), programom, ki nam pri tem pomaga. (Google, Yahoo)

Na Facebooku trenutno obstaja kar nekaj prijateljskih skupin, ki se zbirajo okoli tematik, povezanih s Slovenci po svetu. Na devetih med seboj povezanih straneh naj bi se trenutno družilo 14.369¹⁷ ljudi iz različnih držav, ki s svojim sodelovanjem raziskujejo slovenski del svoje identitete. Profili in podatki, ki so na voljo, govorijo o dejstvu, da gre za mlajše ljudi, ki sami sebe večkrat definirajo kot "druga, tretja, četrta generacija", 100%, 50%, ¼ Slovence. Točnost izračunov včasih šepa, kot šepa tudi definicija različnih generacij priseljencev.

»I didn't know you were slovenian! my grandma was slovenian..so that makes me slovenian too! Nothing wrong with 50%ers - I'm another one! Hello everyone!¹⁸

Njihovi prispevki na zidu¹⁹ govorijo zanimive zgodbe o hibridnosti in redefiniranju identitete. Stuart Hall trdi, da je (kulturna) identiteta odvisna od sprememb, ki jih s seboj nosi »stalna igra zgodovine, kulture in moči«, (Hall 1992) zraven pa je prav gotovo treba dodati tudi elemente naključja. Le tako lahko namreč razumemo poste, prispevke, kot je sledeči:

»My mom didn't even realize that she went to a Slovenian Catholic church when she was a child. It was when I found my great aunts recipe book from the Slovenian Woman's Union of America (SWUA) that I could help prove it to my mother.«²⁰

Zanimive so tudi diskusije o kulturnih praksah, ki jih ljudje različnih generacij iz najrazličnejših držav sveta v različnih jezikih razumejo kot tipične za slovensko identiteto. Gre za precej raznolik nabor, med katere spadajo recimo prekomerno pitje alkohola (slivovka, cviček ...), kuhanje in uživanje hrane (potica, krvavica, sarma, ajvar), specifični stiki s sorodniki (obisk, prazniki), kaznovanje otrok (šiba, kuhalnica), skrb za zdravje (prepih, uporaba copat), glasba (polka, harmonika), slovenske kletvice (jih ni) ... (You know.)

V njih se prepozna večina članov klepetalne skupine, ki s pomočjo svojih življenjskih izkušenj komentirajo posamezne kulturne prakse in dodajajo nove. Prispevki na zidu so sveži in se dodajajo skoraj vsak dan, prav tako pa se skupinam redno pridružujejo tudi novi člani. Očitno gre za formiranje neke nove slovenske kulturne skupnosti na svetovnem spletu (Nolelle Ignacio 2005).

Tudi na Myspaceu najdemo nekaj skupin, ki združujejo Slovence po svetu, kot recimo »the Bohunk²¹ clan« in podobno, vendar pa je zaenkrat diskusija precej bolj skromna,

¹⁷ Pri tej številki je seveda treba biti previden, saj veliko ljudi sodeluje pri več skupinah naenkrat. Točno številko je tako zelo težko določiti, poleg tega pa se dnevno spreminja. Številka šesteta dne 5. 10. 2008.

¹⁸ Nisem vedel, da si slovenec. moja stara mama je bila slovenka se pravi da sem tudi jaz slovenec. nič ni narobe s 50 procentniki. Tudi jaz sem eden od njih. Živjo ostali!

¹⁹ Diskusije pri skupinah se lahko dogajajo tudi preko zidu (wall), kamor se dodaja komentarje.

²⁰ Moja mama sploh ni štekala, da je hodila v Slovensko katoliško cerkev ko je bila otrok. Šele ko sem našla knjigo receptov SWUA svoje stare tete sem ji to lahko dokazala.

²¹ Bohunk je poniževalen izraz za ljudi iz Srednje in Vzhodne Evrope, ki so emigrirali v ZDA. Temelji

število članov se giblje okoli 50, zadnji prispevek (post) pa je bil objavljen v začetku leta 2008, torej pred osmimi meseci. Teme na vseh teh straneh se predvsem vrtijo okoli tega, od kod je kdo, kateri od njegovih prednikov je zapustil Slovenijo in kdaj, koliko je kdo Slovenec ter katero izmed kulturnih praks ohranjajo.

Hi! My great grandparents were both from Slovenia, my great grandmother from Ljubljana. They met each other in Washington state, settled there and had two daughters. My great aunt is still living there and visiting her almost always involves polka music, potica, and nice memories from when I was a kid.²²

Ali pa:

this is just like it is...at most time! With us it waslike smoren (like pancake mixture), that my mom would make for us...and sprinkle sugar (except it wouldn't be flat or round like a pancake..but broken up); or coffee and old (dry) broken up bread (breakfast); or (crepes) pehleicinke..with jam. And Yes I recall my mom adding 'a'- to every word, like cara (car); banka (bank).. too funny...thanks, to all previous comments...i feel so much better-knowing that I am not alone in this...maybe we're all related? (ha, ha, hal)²³

Ker v večini primerov skupine niso omejene na le državo, iz katere izhaja večina članov (kot je to primer pri večini klasičnih spletnih straneh), pogosto prihaja tudi do stikov med Slovenci in njihovimi potomci po svetu in tistimi v domovini. To se recimo lepo vidi, ko se izmenjujejo informacije o Sloveniji. Izseljenci in njihovi potomci namreč pred obiskom Slovenije tam živeče na zidu (wall) velikokrat zaprosijo za informacije. Zanima jih, pri kateri starosti je v Sloveniji že dovoljeno uživati alkohol, kje se pleše samba, kam se odhaja žurat, kulturne, naravne in druge znamenitosti, ipd. In Slovenci iz Slovenije velikokrat odgovarjajo in nudijo sveže informacije, prisotne pa so tudi reklame za določene dogodke. Prav tako se pogosto navežejo stiki s t. i. pripadniki novih manjšin v Sloveniji (Žitnik Serafin 2008).

Včasih se dogovorijo tudi za medsebojna srečanja kar pomeni preskok iz virtualnega v fizični svet. Prihaja do zanimivih diskusij o stereotipih, različnih kulturnih praksah, tradiciji. Prisotna je tudi želja po druženju in celo organizaciji društev:

na popačenki besede »Bohemian«, Čeh.

²² Živjo! Moja prastara starša sta bila oba iz Slovenije, moja prastara mama iz Ljubljane. Srečala sta se v državi Washington, se ustalila in imela dve hčerki. Moja stara teta še vedno živi tam in obisk pri njej vedno vključuje tudi polko, potico in lepe spomine na otroštvo.

²³ To je ravno tako, kot je res.. v večini primerov. Pri nas je bilo...kot šmorn. (mešanica za palačinke), ki ga je mama delala za nas ...in posula s sladkorjem (samo da ni bil tanek in okrogel kot palačinke, temveč nalomljen) ali pa kava in notri nadrobljen (posušen) star kruh (zajtrk) Ali palačinke z marmelado. In Ja, spominjam se moje mame, ki je dodala a k vsaki besedi, kot recimo cara (car, avto), banka (bank), full smešno, hvala za vse komentarje... se počutim veliko boljše-ker vem, da nisem sama v tem... mogoče smo v sorodu? (hahaha)

»el fin de este grupo es reunir a todos los eslovenos y descendientes que viven en Chile y también en el Cono Sur.«²⁴

Prav tako se člani skupin vsake toliko povabi na sodelovanje v že obstoječih institucijah Slovencev po svetu (Pristava, Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ), SWUA).

KAJ OHRANITI IN NA KAJ POZABITI

Tudi v primerih teh nadgradenj spletnih strani gre več kot očitno za pomembno narodno in kulturno dediščino Slovencev po svetu, težje pa je določiti, kaj od vsega tega bi bilo treba ohraniti. Gre namreč večinoma za komunikacijo ob povezovanju pri načrtnem ali slučajnem raziskovanju lastne identitete. Ker gre za hibridne identitete, diskusija vsebuje precej razdrobljene podatke o posameznikih, krajih/državah trenutnega prebivanja, prednikih, Sloveniji nekoč in danes, najrazličnejših kulturnih praksah, simbolih, znakih, označevalcih ... Kriteriji, ki se jih je dalo uporabiti v primeru klasičnih spletnih strani, v tem primeru ne delujejo več povsem. Če smo prej hvalili preglednost, informativnost, inovativnost in kritizirali statičnost, pogrešali neposredno komunikacijo, diskusijo, je za nadgradnje spletnih strani očitno značilno, da vse temelji ravno na relativno demokratični²⁵ in celo anarhični diskusiji. Prepletajo se izjave (Mlekuž 2008), trditve, vprašanja, odgovori, poizvedovanja, mnenja, pozdravi. Mešajo se jeziki, osebne zgodovine, stereotipi, miti. Gre za primer, v katerem je pravzaprav treba ohraniti celotne diskusije, saj le na ta način lahko ohranimo njihovo smiselnost. To gradivo je prav zaradi tega dejstva precej ogroženo. Klasične spletne strani imajo v večini primerov za seboj neko organizacijo, ki poleg te nematerialne hrani tudi materialno dediščino. Lahko hranijo tudi varnostne kopije teh strani v primeru okvare oz. izgube serverja. Pri nadgradnjah spletnih strani pa skupine in njihova diskusija obstaja le toliko časa, dokler se ponudniku to zdi smiselno oz. dokler ponudnik obstaja. Od tega pa je odvisna tudi skupina ljudi, ki ustvarja komunikacijo, saj bi se v primeru ukinitve skupin zelo težko ponovno našla in sestavila ter nadaljevala z e-druženjem (Galloway 2004).

V obeh glavnih primerih spletnih strani, tako klasičnih kot nadgradnjah, je torej situacija na »terenu« polna izzivov in predstavlja pravo zakladnico podatkov o življenju Slovencev po svetu nekoč in danes, odpira pa tudi določen vpogled v prihodnost. Inovacije na Internetu namreč lahko tudi v prihodnje tistim, ki ga uporabljajo, omogočajo tako utrjevanje etničnosti, (Elkins 1999) kot tudi raziskovanje svoje identitete s pomočjo drugih ljudi, ki počnejo podobne stvari.

²⁴ Cilj te skupine je združiti vse tiste Slovence in njihove potomce, ki živijo v Čilu ali pa na »Južnem roglu«.

²⁵ Nad skupinsko diskusijo bedijo bolj ali manj zahtevni administratorji, ki skrbijo, da se določene teme tam ne pojavljajo. Lahko so občutljivi na pornografijo, sovražni govor, diskriminiranje, lahko pa tudi na pravopis ... Zato diskusija le ni povsem osvobodjena vseh spon.

NAMESTO ZAKLJUČKA IN Z VELIKO MERO UPANJA

V primeru spletnih strani, ki služijo Slovencem po svetu in vsem tistim, ki se tako čutijo le delno ali pa se včasih sploh ne počutijo tako, ne moremo govoriti o virtualni skupnosti s svojimi lastnimi, le sami sebi namenjenimi značilnostmi. Lahko pa govorimo o večji izpostavljenosti bližini in intimnosti. Informacije, ki jih je mogoče dobiti preko spletnih strani danes tako hitro, razdalje zmanjšujejo in povečujejo obseg nekaterih dejanskih stikov med ljudmi. Sicer res ne moremo reči, da so te spletne strani primarni vir intimnih občutij, lahko pa rečemo, da spletne strani bližino krepijo ali jo dopolnjujejo.

VIRI IN LITERATURA

- Ang, Ien (1991). *Desperately seeking the audience*. London; New York: Routledge.
- Anderson, Benedict (1998). *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH.
- Appadurai, Arjun (1990). Disjuncture and difference in the global cultural economy, v: *Global culture: nationalism, globalisation, modernity* (ur. M. Featherstone). London: Sage.
- Appadurai, Arjun (2001). *Globalization*. Durham, NC; London: Duke University Press.
- Bauman, Zigmund (2002). *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba /cf*.
- Bhaba, Homi (1994). *The Location of Culture*. London, New York: Routledge.
- Boden, Deirdre in Molotch, Harvey L. (1994). The compulsion of proximity, v: *NowHere Space, Time and Modernity* (ur. R. Friedland in D. Boden). London, UK: University of California Press.
- Castells, Manuel (2001). *The Internet galaxy: reflections on the Internet, business, and society*. New York; Oxford: Oxford University Press.
- Casey, Edward S. (1998). Giving a face to place in the present, v: *The fate of place*, Berkeley, California: University of California Press.
- Cikić, Sanja (2002). Povezovanje Slovencev po svetu s pomočjo Interneta: Vzpostavljanje virtualnih etničnih skupnosti. *Dve Domovini/Two Homelands*, 16: 81–98.
- Čavič, Uroš (2008) Nekaj zelo kratkih misli o Facebooku in Myspaceu, http://www.dso-lutions.si/about_si.htm (5. 9. 2008).
- Dufoix, Stephane (2008). *Diasporas*. Berkeley, California: University of California Press.
- Elkins, David J. (1997). Globalization, telecommunication and virtual ethnic communities. *International Political Science Review*, 18, 2: 139–152.
- Elkins, David J. (1999). Think locally, act globally: reflections on virtual neighbourhoods. *Javnost/The Public*, 6, 1: 37–54.
- Fraser, Nancy (2005). *Transnationalizing the public sphere*. http://www.republicart.net/disc/publicum/fraser01_en.pdf, (1. 4. 2008).
- Galloway, Aleksander R. (2004) *Protocol*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press.

- Giddens, Anthony (1990). *The consequences of modernity*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Hall, Stuart (1993) Cultural Identity and Diaspora. *Colonial Discourse & Postcolonial Theory: A Reader*. (ur. Williams, Patrick & Laura Chrisman). New York: Harvester Wheatsheaf, 222–237.
- Hall, Stuart (1997). Introduction. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (ur. Stuart Hall). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 1–13.
- Hannerz, Ulf (1996). *Transnational connections: culture, people, places*. New York: Routledge.
- Hannerz, Ulf (2003). Being there... and there... and there!: reflections on multi-site ethnography. *Ethnography*, 4, 2, 201–216
- Lefebvre, Henri (1991). *The production of space*. Oxford, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell.
- Laguerre, Michel (2002). Virtual Diasporas: A New Frontier of National Security, <http://www.nautilus.org/gps/virtual-diasporas/paper/Laguerre.html> (20. 8. 2008).
- Meden, Ahac (2007). Spletne strani Slovencev po svetu. *Dve Domovini/Two Homelands*, no. 26: 47–73.
- Mitchell, William J. (1995). *City of bits: space, place, and the Infobahn*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Mikola, Maša (2005). *Živeti med kulturami*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, Zbirka Migracije.
- Miller, Daniel in Slater, Don (2000). *The Internet: an ethnographic approach*. Oxford, New York: Berg.
- Mlekuž, Jernej (2008). *Burek.si?!* Ljubljana: Studia Humanitatis, Zbirka Varia.
- Noelle Ignacio, Emily (2005) *Building Diaspora*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.
- Okence v Slovenijo, <http://www.datamarkets.com.ar/Okenceslo/> (31. 8. 2008).
- Rheingold, Howard (1994). *The virtual community: homesteading on the electronic frontier*. New York, NY: HarperPerennial.
- Shohat, Ella (1999). By the Bitstream of Babylon: Cyberfrontiers and Diasporic Vistas. *Home, Exile, Homeland: Film, Media, and the Politics of place* (ur. Hamid Nacify). New York, London: Rutledge, 233–237.
- Thezaurus: Slovenian language and cultural resources, <http://www.thezaurus.com/>, (1. 4. 2008).
- Triglav-Stuttgart, <http://www.triglav-stuttgart.si/forum/>, (3. 8. 2008)
- Triglav-return, <http://www.youtube.com/watch?v=CdKeuF4T8WM> (1. 9. 2008).
- You Know, <http://www.facebook.com/group.php?gid=2225152464> (2. 9. 2008).
- Urry, John (2000). *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century*. London: Routledge.
- WELL, Whole World 'Electronic Link. <http://www.well.com/> (4. 2008).

Žitnik Serafin, Janja (2008). Statistical facts are human fates: unequal citizens in Slovenia. *Journal of ethnic and migration studies*, 34, 1: 77–94.

SUMMARY

INTERNET AS A MEDIUM IN THE MAINTENANCE OF THE NATIONAL AND CULTURAL HERITAGE AMONG SLOVENIANS AROUND THE WORLD. THE OLD DILEMMAS OF THE NEW SOLUTIONS.

Maša Mikola, Jure Gombač

Especially in the ninety nineties, the new communication technologies caused an euphoria in the social sciences and studies of an individual in the new world of telecommunication. They became relevant also for migration studies, as migrants who are taking part in cyberspace can maintain relations from the period before emigration and, moreover, upgrade those relations to another level that is not excluded from a particular space but nevertheless creates its own space for a new kind of communication (Shohat 1999: 227).

The article researches this space by using the examples of web pages, forums, blogs and updated web pages of Slovenians and their descendants abroad. The difference between the »classic« web pages and forums and the updated web pages is in the intensity of communication that increases in the case of the latter. At this point the question arises what can in such discussions be defined as the national and cultural heritage of Slovenians abroad. The authors put the focus on the research of an individual's (hybrid?) identity in various situations. Different views on cultural practices that should be based on the common Slovenian values, history and myths are revealed, opening space for new questions that the authors try answering.

INTERNET IN PREOBRAZBE OHRANJANJA KULTURNE DEDIŠČINE V SLOVENSKOAMERIŠKIH ETNIČNIH SKUPNOSTIH

Mirjam MILHARČIČ HLADNIK¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Internet in preobrazbe ohranjanja kulturne dediščine v slovenskoameriških etničnih skupnostih²

Besedilo predstavlja ugotovitve terenskega dela v slovenskoameriških etničnih skupnostih v Clevelandu in New Yorku v Združenih državah Amerike, ki je potekalo poleti 2008. Cilj obiska je bilo ugotoviti, kako se virtualni svet interneta uporablja za ohranjanje, razvijanje in spreminjanje povezanosti med ljudmi, ki jih družijo slovensko poreklo in želja ohranjati svojo etnično identiteto. Razširjena ponudba in uporaba interneta sovpada s časom, ko se po stotih letih intenzivnega delovanja število slovenskih institucij, organizacij in dejavnosti zmanjšuje ali pa se le-te celo ukinjajo. Vprašanje je, kako lahko v spremenjenih okoliščinah nove možnosti in različne ovire vplivajo na organiziranje in reorganiziranje ohranjanja kulturne dediščine med slovenskimi migranti in njihovimi potomci.

KLJUČNE BESEDE: kulturna dediščina, internet, etnične skupnosti, virtualne sosesčine.

ABSTRACT

Internet and the transformations in preserving cultural heritage in American-Slovenian ethnic communities

The text presents the findings of the field work in American-Slovenian ethnic communities in Cleveland and New York in the United States of America, which was conducted in Summer 2008. The aim of the field work was to find out, how the virtual world of internet is used for preserving, developing and transforming of the bondage among people of Slovenian descent, who are interested in their ethnic identity. The immense possibilities of the usage of internet happens in time, when after a hundred of years, some Slovenian institutions, organizations and activities are diminishing or getting closed and abolished. The question is, how the changed circumstances, the new possibilities and the different obstacles influence the organizing and reorganizing of preserving cultural heritage among Slovenian migrants and their descendants.

KEY WORDS: cultural heritage, internet, ethnic communities, virtual neighborhoods.

¹ Dr. sociologije, doc. sociologije, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; el. pošta: hladnik@zrc-sazu.si.

² Besedilo je nastalo v okviru raziskovalnega projekta L5-9309 "Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu", ki ga financira Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost.

UVOD

Slovenskoameriške skupnosti v Združenih državah Amerike so v stotih letih ustanovile, zgradile, izoblikovale, gojile in krepile različne institucije, organizacije in oblike delovanja. Narodne domove in cerkve so slovenski priseljenci zgradili povsod, kjer so se naselili. K njim so spadale slovenske šole in sobotni tečaji slovenščine ter številne kulturne združbe, od pevskih zborov, otroških pevskih zborov, opernih zborov, dramskih skupin, orkestrov in ansamblov do časopisnih in radijskih hiš, založniških, muzejskih in knjižničnih institucij. V stoletju ohranjanja etnične identitete in kulturne dediščine so se s tem ukvarjale številne slovenskoameriške organizacije, bratske in sestrške zveze, krožki in društva. Člani so njihovo delovanje omogočali z rednim plačevanjem članarine in neutrudnim prostovoljnim delom. Znano je tudi, da je treba ogromno število dejavnosti, oblik organiziranja in institucij pomnožiti z dve, saj imamo v Združenih državah Amerike dve vrsti slovenskoameriške skupnosti ali dve vrsti slovenskih izseljencev in njihovih potomcev: tiste pred letom 1945 in tiste po njem. Tisti po letu 1945 so namreč podvojili vse, kar je bilo prej organizirano, postavljeno ali sezidano - ali točneje rečeno skoraj vse: število cerkev je ostalo nespremenjeno, pač pa so nastali novi pevski zbori in dramska društva, plesne skupine, rekreacijski centri in druge institucije. Izseljenci iz prvega in drugega vala so zgradili, izoblikovali, gojili in spreminjali slovensko kulturno dediščino glede na razumevanje kulture, ki so jo prinesli v »svoji prtljagi«, in glede na okoliščine, v katerih so se znašli, ko so jo na novi celini odložili. Seliti se, poudarja Abdelmalek Sayad – ne priseliti ali izseliti, ampak prav seliti se - pomeni seliti se skupaj s svojo zgodovino, tradicijo, načinom življenja, čutenja, delovanja in razmišljanja, s svojim jezikom, vero in drugimi socialnimi, političnimi in mentalnimi strukturami svoje družbe. Seliti se torej na kratko pomeni seliti se »s svojo kulturo« (Sayad 2004: 3–4). Ker pa je kultura dinamična, spreminjajoča se in heterogena, so med obema slovenskoameriškima skupnostma zaradi različnih »kulturnih prtljag« in še bolj različnih zgodovinskih okoliščin, v katerih so jih prenašali, pomembne razlike.

Pravzaprav so pomembne razlike med slovenskimi priseljenci obstajale, odkar so se začeli v Združenih državah naseljevati. Že skupnost priseljencev pred letom 1945 moramo razdeliti na dve skupini. Svetovnonazorske razlike med njimi so zahtevale, da so ustanavljali ločene organizacije, društva, skupine in institucije. Narodni domovi in cerkve so bili skupni, sicer pa so se podporna društva, plesne skupine, pevski zbori, časopisi in druge dejavnosti delili glede na svetovnonazorsko opredeljenost ustanoviteljev in članov: na katoliško in liberalno. To pa še ni vse. Slovenski izseljenci so se v Združenih državah organizirali ne samo glede na čas, ko so zapustili domovino, in okoliščine, v katerih so jo zapustili, svoje posebne institucije in organizacije so ustanovili tudi glede na kraje, od koder so se izselili. Med njimi so posebej izstopali prekmurski in primorski izseljenci. Če bi potemtakem hoteli karkoli prešteti, bi morali marsikaj množiti s tri oziroma več in se vprašati, kaj je ljudi v slovenskih etničnih skupnostih - glede na to, da vemo, kaj jih je razdeljevalo - povezovalo. Za pričujoče besedilo so takšna vprašanja in razlike sicer

pomembni, pa vendar v njem nastopata obe ameriško-slovenski skupnosti - oziroma vse tri ali več - v ednini.

Besedilo izhaja iz izjemnosti vsega, kar so slovenski izseljenci in njihovi potomci skupaj zgradili v stotih letih. Zastavlja vprašanje, kaj se bo v dobi novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij z materialno in kulturno dediščino zgodilo oziroma se že dogaja. Ne glede na to pa dosledno upošteva temeljno ugotovitev raziskovanja migracij, ki se nemalokrat izgubi, ko govorimo o etničnih skupnostih kot homogenih skupnostih - dejstvo, da to nikoli niso bile. Še pregovorno stiskanje migrantov v solidarnostne skupnosti, je treba razumeti v kontekstu heterogenosti in razlik. Kot poudarja John Bodnar in tako nazorno predstavlja obsežna materialna in kulturna dediščina slovenskih etničnih skupnosti, se priseljenci,

niso stiskali skupaj kot skupine tujcev ali delavcev, ampak so bili dejansko močno razdrobljeni po različnih enklavah glede na notranje statusne položaje, ideologijo in usmeritev. Pomembna posledica skupinske razdrobljenosti je v tem, da resnična dinamika, ki je pojasnjevala prilagoditev priseljencev, ni bila preprosto v odnosu priseljske in ameriške kulture ali v točki, kjer so se v tujini rojeni delavci srečali z industrijskimi menedžerji, pač pa je bila na vseh točkah, kjer so se priseljske družine soočale z izzivi kapitalizma in modernosti: v domovini, v soseski, v šoli, na delu, v cerkvi, v družini in v bratski dvorani (Bodnar 1985: XVII).

Etnično skupnost potemtakem razumem v pomenu skupine ljudi, za katero velja po Hutchinsonu in Smithu šest glavnih značilnosti: skupno ime, s katerim se identificirajo; mit o skupnem izvoru in prednikih; skupni zgodovinski spomini na preteklost ali preteklosti, kar vključuje heroje in obeleževanje zgodovinskih dogodkov; eden ali več elementov skupne kulture, ki ponavadi obsegajo religijo, navade ali jezik; vez z domovino ali simbolična navezanost na deželo izvora; občutek solidarnosti med vsaj nekaterimi deli skupnosti (Hutchinson, Smith 1996: 6-7). Ta definicija vključuje elemente, ki so pomembni za razumevanje slovenske izseljske skupnosti: različno razumevanje preteklosti; skupni elementi kulture, med katerimi ni nujno tudi jezik; solidarnost med posameznimi deli skupnosti. Seveda moramo pri proučevanju etnične identitete in identifikacije upoštevati tudi specifičnost ameriške družbe, ki je brezkompromisno amerikanizacijo melting pota preobrazila najprej v čaščenje etničnosti v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, potem pa v današnjo zmerno tolerantnost do različnosti - tudi etnične - kot individualne izbire. Možnost izbiranja, ki jo je etnični preporod vzpostavil v okvirih sprejemljivosti in zaželenosti etnične identitete, so nekateri teoretiki poimenovali kar *dime store ethnicity* (etničnost za en evro). Izbrati in gojiti določeno etnično identiteto naj bi postalo tako preprosto kot iti v trgovino z najbolj poceni blagom in si nekaj brez težav kupiti (Waters 1990: 6). Gre za »simbolno identifikacijo« (Gans 1979), značilno za tretjo ali četrto generacijo potomcev belih priseljencev, pri katerih etnična identiteta nima usodnega vpliva na njihovo življenje in je stvar svobodne izbire.³ V evropskem kontekstu krvno določenih

³ To sem videla pri slovenski družini, kjer so slavili rojstvo pravnuka. Babica in dedek sta otroka slov-

etničnih in nacionalnih izvorov si je težko predstavljati razmere, kjer je svobodna izbira etnične identitete nekaj normalnega in samoumnega.⁴ Po drugi strani pa teorije identitet poudarjajo njihovo dinamičnost, fluidnost in sestavljenost, kar je najlepše opisal mladenič slovenskega porekla iz Clevelanda, ki je prostodušno izjavil: »Čez teden sem Američan, ob vikendih pa Slovenec«.⁵ O svobodi izbire etničnosti bom več govorila v nadaljevanju besedila, ko se bo možnost »nakupa« etnične identitete odprla v »dime store on line«, torej na internetu.

Besedilo izhaja iz heterogenosti, kompleksnosti, raznorodnosti in fluidnosti etnične skupnosti, kulture, dediščine in identitete.⁶ Izhaja pa tudi iz pomembne skupne značilnosti položaja, v katerem se je slovenskoameriška materialna in kulturna dediščina znašla: to je čas virtualnih socialnih prostorov in mrež, novih načinov komuniciranja. Ob zadnjem obisku Clevelanda me je zanimalo, kakšen vpliv imajo nanj nove informacijske in komunikacijske tehnologije. Cleveland, ki mu pravimo tudi ameriška ali druga Ljubljana, je zanimiv primer zato, ker so se v mestu in okolici slovenski izseljenci najbolj množično naselili in še vedno predstavljajo največjo slovensko skupnost v Združenih državah Amerike.

HIŠE IN ZASLONI

V Clevelandu se je na začetku poletja govorilo, da se bo ukinil najstarejši in edini pravi slovenski časopis *Ameriška domovina*, ki je bil ustanovljen pred stodesetimi leti.⁷ Časopis je imel okoli dva tisoč naročnikov in lastnika, ki se je želel upokojiti, pa nobenega kupca, še med člani slovenske etnične skupnosti ne. Nepoučenemu obiskovalcu iz Slovenije bi se ob tem porodilo vprašanje, kako je ta časopis sploh lahko obstajal od leta 1898 do leta 2008 in kdo ga je bral. Vsakemu poznavalcu pa bi bilo takoj jasno, da se dogaja nekaj dramatičnega. *Ameriška domovina* je tako kot številne druge institucije ameriško-slovenske skupnosti preživela že druge nenaklonjene čase in spremembe v skupnosti: veliko upadanje števila naročnikov, podražitve poštnih stroškov, množično preseljevanje izobraženih otrok priseljencev v druge kraje Združenih držav, vedno manjše število ljudi, ki so še brali v

enskih priseljencev in ko sta slavila rojstvo svoje hčerke, sta jo imela za Slovenko oziroma slovensko Američanko. Poročila se je s potomcem Italijanov in v njeni družini je prevladala italijanska etnična identiteta, otroci so bili italijanski Američani. Njen sin se je poročil s potomko irskih migrantov in v njuni družini je prevladala irska etnična identiteta. Njuna prvorojenka, pravnikinja iz začetka te opombe, je bila že v porodnišnici fotografirana z irskimi etničnimi simboli, izvezanimi na pokrivalu.

⁴ Opis razmer v Sloveniji, ki se je tako kot večina evropskih držav iz izseljenskih spremenila v priseljenške družbe, glej v Žitnik (2008).

⁵ Več o sestavljeni identiteti in kompleksnosti ameriškega multikulturalizma, od koder je tudi navedeni citat, v Milharčič Hladnik (2004).

⁶ Več o tem tudi v Milharčič Hladnik (2003).

⁷ Avgusta je časopis prenehal izhajati. Priložnostni članek je objavljen v biltenu slovenske ambasade v Washingtonu D.C.: <http://washington.embassy.si/>. (24. 9. 2008)

slovenskem jeziku. Prav tako bi bilo tudi vsakemu poznavalcu jasno, kako dramatične so napovedi, da bo novi clevelandski škof do leta 2010 zaprl večji del etničnih župnij, med njimi tudi slovenske, ali da so člani upravnega odbora Delavskega doma sklenili, da ga prodajo, in da so v težavah tudi vsi slovenski narodni domovi. Ogromne cerkve in domovi, ki so jih slovenski izseljenci zgradili s prostovoljnim delom in lastnim denarjem, imajo težave zato, ker ni ljudi, ki bi jih še naprej obiskovali in uporabljali, in ker ni prostovoljcev, ki bi ohranjali njihove dejavnosti. Pomemben razlog pa je sama lokacija, saj se nahajajo v delih mesta, iz katerih so se slovenski priseljenci in njihovi potomci že pred desetletji izselili. Postopoma so zaradi različnih okoliščin postala izpraznjena, manj varna, slabše urejena in vedno manj primerna - tako za bivanje kot tudi samo za obiskovanje.

Ta opis velja tudi za največji slovenski narodni dom v Clevelandu, Narodni dom na St. Claire avenuji, na sredi nekdanj najbolj množične in strnjene slovenske skupnosti v Združenih državah Amerike, ki je začela zamirati po letu 1950. V njem se je v nasprotju z napovedmi o zaprtjih, ukinitvah in prodajah slovenskih institucij in zgradb konec junija 2008 odprlo nekaj novega. V Narodnem domu, ki je skoraj sto let nepretrgoma gostil najrazličnejše družabne, kulturne, umetniške, politične in zabavne prireditve, so slovesno inaugurirali prvi Slovenski muzej in arhiv, Slovenian Museum and Archives - Cleveland.⁸ Kot so zapisali v predstavitvi projekta na spletni strani, je Slovenski muzej in arhiv (SMA) po mnenju ustanoviteljev

edina možna rešitev v času, ko se je večina slovenske skupnosti v Clevelandu znašla v nezavidljivem in prelomnem položaju. Pripadniki prvega in celo drugega rodu Slovencev v ZDA nas (pre)hitro zapuščajo, marsikje mladih ni, s tem pa je v nevarnosti materialna kulturna dediščina in z njo tudi naša skupna slovenska zgodovina in zavest. Slovenci v Clevelandu imamo to srečo in čast, da so v naših domovih shranjene številne umetnine, ročna dela, knjige, dokumenti in druge dragocenosti iz časov priseljevanja ter nastajanja in delovanja različnih slovenskih skupnosti. V sebi skrivajo tudi neštete skrivnosti in zgodbe o tem, kako smo ustvarjali Cleveland in Ameriko. Našim prednikom in potomcem, našim družinam in našemu slovenskemu, pa tudi ameriškem narodu smo dolžni povedati svojo zgodbo! Slovenski Cleveland, največja naselbina Slovencev zunaj uradnih meja matične domovine, z lastnim muzejem in arhivom ustvarja tudi lastno srce, dom, v katerem bo v prid prihodnosti slovenstva shranjena naša izjemno bogata kulturna preteklost in se bo odvijala naša nič manj bogata sedanost. SMA je zadnji vlak v prihodnost. Ne zamudite ga!⁹

Prihodnost je v tem primeru predstavljena kot muzej v veliki zgradbi Narodnega doma sredi neprijetne soseske, ustanovljen z namenom »ohranjati kulturno dediščino in s tem narodno zavest Slovencev v Ameriki in Clevelandu«. V njegovem okviru bodo delovali sprejemni center, muzej, arhiv, knjižnica in kinoteka, ki bodo služili »kot neprecenljiv vir

⁸ Na <http://picasaweb.google.com/philip.hrvat/SloStatehoodDayCleveland> si lahko ogledate dogodek in dele priložnostne razstave o slovenskem izseljenstvu v glavni dvorani. (23. 9. 2008)

⁹ Iz spletne strani muzeja na <http://www.smacleveland.org/>. (23. 9. 2008)

za študijsko delo zgodovinarjev, raziskovalcev, študentov, rodoslovcev, šolarjev in družin«, kot prav tako navaja predstavitevna spletna stran. Skratka, fizično obiskovanje, druženje in uporabljanje muzeja in arhiva je cilj institucije, ki je nastanjena v okolišu, kjer je prav obiskovanje in druženje slovenskih izseljencev in njihovih potomcev iz najrazličnejših razlogov že desetletja oteženo in v konstantnem upadanju. Zato ni presenetljivo da so, kot je povedala Geraldine Hopkins, sekretarka Narodnega doma, veliko vsoto denarja najprej namenili odkupu zemljišča in izgradnji velikega varovanega parkirnega prostora.¹⁰

V Lemontu zraven Joliet v sosednji državi Illinois si v Slovenskem katoliškem centru, ali bolje rečeno, v eni od institucij tega centra, prihodnost predstavljajo nekoliko drugače. Franciskani v Lemontu, ki že sto let izdajajo mesečnik *Ave Maria* (ustanovil ga je Kazimir Zakrajšek v New Yorku leta 1909), so se leta 2008 odločili za pomemben korak. Stoti letnik mesečnika, ki je bil vedno namenjen slovenskim izseljencem v Združenih državah in širše,

je nastopil z neke vrste novim 'rojstvom': poleg tiskane izdaje bo vsaka številka tudi na medmrežju. Razloga za njegov 'nastop' na medmrežju sta dva. Najprej je treba iti vsaj za silo vštric z razvojem sredstev obveščanja, kjer medmrežje prevzema vedno odločilnejšo vlogo v našem času. Drugi razlog pa je, da tiskani mesečnik, ki je namenjen slovenskim izseljencem, doživlja svoj zaton. Po slovenski osamosvojitvi leta 1991 se je izseljevanje iz Slovenije praktično ustavilo - nobenega razloga ni več ne za politično ne za ekonomsko emigracijo. Zato je razumljivo, da je vedno manj slovenskih izseljencev, ki še slovensko berejo. Z upadom števila naročnikov se pa z velikimi koraki bliža čas, ko stroškov tiskarne, predvsem pa poštnine, ki je poskočila do neba, ne bo več mogoče kriti z naročninami in prostovoljnimi darovi. Na medmrežju pa bo mesečnik lahko izhajal še naprej - dokler bo kdo, ki ga bo voljan in sposoben urejati.¹¹

Ta dva primera zamejujeta razpon, znotraj katerega se danes ohranja, izgublja in ponovno sestavlja kulturna dediščina slovenskih izseljencev in njihovih potomcev ter njihova etnična identiteta: fizična prisotnost materialne kulture in druženje ljudi ter na drugi strani virtualni svet naključnih srečanj in predpostavljene skupnosti.

Tim Percic je v Clevelandu skrbnik spletnih strani nekaterih slovenskoameriških organizacij, kot na primer, Slovenska pristava in Polka Hall of Fame. Je vnuk slovenskih migrantov, ki se profesionalno ukvarja z oblikovanjem spletnih strani. Leta 2007 je skupaj z generalnim konzulom Republike Slovenije v Clevelandu, dr. Zvonetom Žigonom, in Philom Hrvatinom naredil spletno stran *ClevelandSlovenian.com*, ki je doživela velik odziv. Žal so jo kmalu za nekaj mesecev zaprli in se v začetku poletja pripravljali na njeno ponovno odprtje.¹² V pogovoru je poudaril, da ga je presenetil velik odziv ljudi iz cele Amerike in njihova želja, da bi se na ta način povezali.¹³ Zanimale so jih najbolj

¹⁰ Pogovor z avtorico, Cleveland, junij 2008.

¹¹ Iz spletne strani mesečnika <http://www.avemaria-izlemonta.com/>. (24. 9. 2008)

¹² Spletna stran <http://www.ClevelandSlovenian.com/> (24. 9. 2008) je začela delovati spet julija 2008.

¹³ Pogovor avtorice s Timom Percicem, Cleveland, junij 2008.

raznovrstne stvari, na katere je znal odgovoriti ali pa tudi ne. Vsekakor so ga vprašanja, pričakovanja in zahtevnost projekta prisilili, da je stran zaprl in jo po upoštevanju teh izkušenj ponovno sestavil. Seveda obstajajo številne spletne strani ameriško-slovenskih organizacij in institucij, kot so Slovenska Narodna Podporna Jednota (SNPJ), Slovenian Women's Union of America (SWUA), Kranjska Slovenska Katoliška Jednota (KSKJ), Polka Hall of Fame, Slovenska pristava, Slovene Home for the Aged, Slovenian Catholic Center Lemont, Slovenska palma. Nekatere imajo tudi svoja glasila ali biltene v elektronski obliki, na primer SNPJ, KSKJ, SWUA in, kot smo videli, frančiškani v Lemontu.¹⁴ Vendar pa te strani očitno ne zadovoljujejo širšega interesa ljudi, ki jih zanimajo slovenske zadeve, ki niso (nujno) vezane na določeno organizacijo, institucijo, veroizpoved ali dejavnost.

Vse omenjene organizacije in njihove spletne strani niso imele povezovalne moči in to vrzel je zapolnila stran, ki je bila dovolj splošna za vse, da so se lahko z vsebino identificirali in da je bila splošno zanimiva. Velik odziv je pokazal, da ljudje potrebujejo spletne strani, ki bi povezovale že obstoječe strani različnih organizacij in ki bi pokrivale kulturne, politične, športne, umetniške vidike slovenskih aktivnosti. Pokazal je tudi veliko željo ljudi, da se na ta način povežejo, in to tako mladi kot starejši. Za starejše ljudi v slovenskih skupnostih ali ljudi slovenskega porekla, ki živijo po celih Združenih državah, je značilno, da niso nujno sami uporabniki spletnih strani. So posredni uporabniki na ta način, da jim vsebino in storitve posredujejo mlajši sorodniki ali znanci. To pomeni, da je število uporabnikov veliko večje, kot bi lahko sklepali zgolj po številu obiskovalcev spletne strani na mesec. V prvem obdobju delovanja ClevelandSlovenian.com je bilo na njej približno tisočpetsto obiskovalcev na mesec. Takšno število obiskovalcev ocenjuje Perčič kot izjemno visoko, predvsem zaradi tega, ker je večina med njimi želela dodatne informacije o vsebinah na spletni strani. Seveda lahko v primerjavi z obiski drugih spletnih strani ocenimo, da je ta številka nizka, vendar ne moremo vedeti, kaj bi se z obiskom dogajalo v daljšem časovnem obdobju.¹⁵

Kar ponuja splošnejša oblika spletne slovenske strani so možnosti za povezovanje ljudi, za ohranjanje kulturne dediščine in možnosti političnega udejstvovanja. Prav tako nudi takšna spletna stran prostor za ohranitev spomina in zgodb slovenskega izseljenstva pa tudi za hranjenje arhivskega gradiva, ki bi bilo dostopno širšemu krogu zainteresiranih. Seveda pa ostaja vprašanje, ali bodo te možnosti izkoriščene. Delovanje ClevelandSlovenian.com spletne strani je razkrilo tudi način, kako mora biti organizirano njeno delovanje in vsebinska bogatitev, da lahko deluje. Percic je ugotovil, da mora biti struktura natančno segmentirana, delovanje pa decentralizirano. To pomeni, da za določene segmente ali dele strani skrbijo različni ljudje, ki so vsebinsko kompetentni in odgovorni. Ni namreč mogoče pričakovati, da bi takšne strani urejali profesionalci, saj zanje ne bo nikoli dovolj denarja, po drugi strani pa tudi ni mogoče pričakovati, da bi kaj takega počeli samo prostovoljci. Iz vsebinskega vidika je toliko bolj zaželeno, da je vključenih večje število ljudi, ki so poznavalci različnih vsebin in dejavnosti v slovenskih skupnostih v celi državi - in tudi

¹⁴ Nekatere so omenjene na spletni strani ClevelandSlovenian.com.

¹⁵ To bo možno ugotavljati po drugem obdobju delovanja, če bo dovolj dolgo.

širše. Iz odziva na ClevelandSlovenian.com spletno stran je nenazadnje jasno tudi to, da od samega začetka delovanja ni bilo mogoče vezati na dogodke in perspektivo iz Clevelanda, ampak se je virtualna skupnost takoj razširila na celotno ozemlje Združenih držav Amerike. Četudi ji torej lahko rečemo Clevelandaska spletna stran, pa že zaradi narave tehnologije, ki jo podpira, seže veliko dlje in ima globalni značaj. Zaradi cenejših stroškov produkcije, predvsem pa distribucije, se je tudi Phil Hrvatin, sodelavec Tima Perčiča pri ClevelandSlovenian.com, odločil za urejanje elektronskega informativnega biltena *Cleveland Slovenian Newsletter*, ki izhaja večkrat mesečno glede na gostoto prireditev in dogodkov, ki jih bilten najavlja. Poleg tega Hrvatin, kot je povedal v pogovoru¹⁶, z veseljem fotografira različne slovenske prireditve in ponuja zbirke fotografij na <http://picasaweb.google.com/philip.hrvatini/>. Prehitro bi bilo ocenjevati obstoječo prenovljeno stran ClevelandSlovenian.com, pa vendar se kaže še oblikovno toga in neprivlačna, vsebinsko pa manj povezovalna, kot bi bilo sklepati iz načrtov njenih snovalcev. Tudi lokalni značaj je glede na možnosti, ki jih internet ponuja, bolj prisoten, kot bi pričakovali.¹⁷

IZGUBLJENI V PREVODIH

Elektronske in pisne oblike tiskanega gradiva in publikacij se ne izključujejo, kar dokazuje tudi primer Slovenian Women's Union of America (SWUA) – Slovenske ženske zveze. Že osemdeset let izdajajo dvomesečnik *Zarja, The Dawn*, ki so mu pred desetimi leti dodali elektronski Newsletter, bilten, ki je po obliki in vsebini drugače zasnovano glasilo organizacije. Newsletter v zadnjih letih oblikujejo v najbolj splošno uporabnem formatu, tako da ga lahko vsak uporabnik po želji natisne ali pa ga natisne za nekoga, ki sam te tehnologije ne uporablja¹⁸. Pri teh dveh publikacijah ne gre za to, da bi bila tiskana publikacija dosegljiva tudi v elektronski različici, pač pa gre za dve različni obliki. Pravzaprav gre za dva različna pristopa in načina razumevanja organizacije in njenega smisla. O tem je govorila ustanoviteljica biltena Lynn Zalokar, ki mu je, da bi poudarila razliko, novost in drugačnost, tudi dala ime »The New Neighborhood«, nova soseščina. Poudarila je, da se je za elektronski bilten odločila, ko je videla, da SWUA počasi ugaša, ker dejavnosti - še posebej pa glasilo - niso več zanimive za mlajše članstvo. Kot potomka slovenskih staršev se je čutila dolžno, da nekaj stori in se ji je zdelo najbolj primerno, da uporabi obliko in način, ki sta takrat postajala vedno bolj razširjena - bilten na internetu. To je bil prvi elektronski bilten katere od slovensko ameriških organizacij, ki je iz prvih petdeset naročnikov hitro zrasel na petsto in postal zanimiv za mlajše člane in nečlane. »Mislim, da je bilten postal uspešen zato, ker je bil osredotočen na slovensko dediščino in sorodne teme. Zelo hitro sem se odločila, da ne bo elektronska verzija Zarje in da ne bom objavljala osmrtnic,« pravi Lynn, ki je bila najbolj prijetno presenečena, ko je bilten

¹⁶ Pogovor avtorice s Philipom Hrvatinom, Cleveland, junij 2008.

¹⁷ Ocena temelji na ogledu, ki je bil opravljen ob oddaji besedila v tisk, septembra 2008.

¹⁸ Spletna stran je <http://www.swua.org/>. (23. 9. 2008)

naročil prvi naročnik iz Slovenije.¹⁹ Ugotovila je, da je bilten zanimiv za ljudi na obeh straneh oceana:

Tudi družine v Sloveniji imajo družinska drevesa s praznimi listi na njih in jih prav tako zanimajo ameriški Slovenci in njihove vezi s Slovenijo. Bilten je pokazal, kje so možnosti za SWUA in druge slovenske organizacije. Ljudje so pošiljali vprašanja o rodoslovnih informacijah, iskali so vzorce za narodno nošo ali prodajali staro harmoniko. Ta preprosti način povezovanja, pomoči in podpore preko oceana je čudovit in bi bil nepredstavljen pred petnajstimi leti. Prenovljena osredotočenost organizacije na slovensko dediščino je pokazala bolj jasno, kaj je njen smisel. Mnogi so bili leta njeni člani, a ni bilo videti, da bi bilo med njimi veliko komunikacije. Mislim, da se je med bralci elektronskega biltena ustvaril občutek »skupnosti«, ki pri bralcih Zarje ni obstajal.

Očitno se je ustvaril drugačen občutek skupnosti, kjer so možni dvosmerna komunikacija, hiter odziv, osebni pristop in kreativno soustvarjanje virtualne skupnosti, ki ni podvržena togim strukturam organizacije in nadzoru. Možnosti komunikacije so postale praktično neomejene, decentralizirani način delovanja pri uporabi interneta pa je sploh pravilo in hkrati ena njegovih najbolj privlačnih lastnosti. *Nova sosesčina*, spletni bilten SWUA je za mnoge člane, in kar ni nepomembno, tudi nečlane, postal kraj, kjer lahko neodvisno od urejevalke biltena, predvsem pa od organizacije, izmenjujejo sporočila, informacije, iskanja in razmišljanja.

Če pogledamo Slovenian Women's Union of America (SWUA), ki je bila ustanovljena leta 1926 vidimo, da je organizirana po modelu podružnic, branches. In ne glede na to, da ima sama Zveza spletno stran in bilten v elektronski obliki, imajo tudi nekatere podružnice svoje spletne strani. Tak primer je tudi podružnica v New Yorku, ki ima poleg svoje spletne strani²⁰ tudi internetno klepetalnico. Urejevalka spletne strani je za razliko od Tima Percica in večine članic Zveze priseljenka, ki se je s starši preselila v Združene države ob razpadu Jugoslavije. Sonja Knežević Kong je končala šolanje v Združenih državah in se za delovanje starodavne in tradicionalne organizacije zavzema na samosvoj način. V elektronski korespondenci²¹ je poudarila, da kljub temu, da je skrbnica spletne strani podružnice SWUA v New Yorku, misli, da so izzivi, ki jih pred SWUA postavlja čas, zrcalo večjega problema. Natančno je definirala drugačen način razumevanja ohranjanja etnične identitete, ki ga do zdaj v besedilu še nisem predstavila:

Včasih se sprašujem, zakaj sem sploh članica. Mislim, da nimam nič skupnega s

¹⁹ Pogovor avtorice z Lynn Zalokar, potomko slovenskih priseljencev iz Chicaga, New York, junij 2008.

²⁰ Spletna stran je <http://www.swuanyc.org/>. (23. 9. 2008)

²¹ S Sonjo Knežević Koong si je avtorica o tej temi elektronsko dopisovala v avgustu 2008. Sonja se je leta 2007 iz New Yorka preselila v Seattle in kljub temu ostala skrbnica spletne strani podružnice SWUA v New Yorku. Njena digitalna kolekcija starih družinskih fotografij je na <http://picasaweb.google.com/skkong/OldFamilyPhotos>. (23. 9. 2008)

95%, kot praviš, bolj tradicionalnega dela te organizacije. Pridružila sem se prav po naključju v New Yorku in ostala aktivna, ker je bila to priložnost, da govorim slovensko in ostanem v stikih z osebami, ki so še vedno povezane s Slovenijo, ter zato, ker so bili sestanki organizirani z vrsto idej (filmi, koncerti, wine tasting, potica baking demonstration, etc.) brez prisile, da je prav vse moralo biti vedno samo slovensko. V Seattlu ni podružnice, ampak če iskreno povem, še na misel mi ne bi prišlo pridružiti se SWUA, če bi moja prva izkušnja bila samo Zarja ali stik s kako od bolj tradicionalnih podružnic. No offense! :-). Kot skrbnica spletne strani nadaljujem z delom, ker sem s tem še v stikih z Branch 93 in ker želim, da bo prav ta bolj vidna kot alternativa. Mislim, da je Internet (strani, email, Yahoo/Facebook group) tu ključen, saj omogoča povezave brez ozira na lokacijo in je na nek način »weeding mechanism« staromodnosti.²²

Kako se »alternativnost« vidi na spletni strani, ki jo ureja Sonja? Grafično jo reprezentirajo podobe urbanosti, kolaž fotografij Ljubljane in New Yorka, ki deluje atraktivno. Vsebinsko je stran namenjena dogodkom, ki jih članice organizirajo ali se jih udeležijo, in iz tega lahko sklepamo, kaj jih zanima: predvajanje slovenskih filmov (doma, pri eni od članic ali v Lincoln Centru), literarni večeri slovenskih pesnikov, predavanja slovenskih znanstvenikov in raziskovalcev (na Columbia University), obisk restavracije, v kateri pripravlja menije znamenita slovenska »chef« (Vesna Čarman), modna revija na Fashion Show slovenske modne oblikovalke. Podoba Bleda se na strani pojavi samo enkrat, in še to na naslovnici revije, ki je objavila članek o Sloveniji. Seveda so med dogodki in podobami tudi tradicionalno barvanje pirhov ter demonstracije peke »štrudla« in potice, vendar je očitno, da je zanimanje mlajših članic in same urejevalke spletne strani usmerjeno v sodobno kulturno ponudbo, ki prihaja iz Slovenije - celo, ko gre za hrano. Podobno ugotavlja Maša Mikola, ki je analizirala oblikovanja in občutenje etnične identitete med slovenskimi priseljenci v Avstraliji.²³ Če za slovenske priseljence velja, da so za njih pomembni tradicionalni mediji, na primer radijski program v slovenščini, pa so za njihove potomce dokaj nepomembni.

Internet bi lahko ponudil novo in nekoliko drugačno dinamiko etničnega izražanja v avstralsko-slovenski skupnosti. Spletne strani ustvarjajo nov prostor za komunikacijo, interakcijo in debato (predvsem s svojimi razpravnimi forumi). Vendar pa je za ljudi s slovenskimi koreninami v Avstraliji skoraj nemogoče napovedovati, da bodo etnično ozaveščeni posamezniki uporabljali internet kot glavno polje krepitve svojih multiplih etničnih identitet. Vsekakor pa lahko takšne spletne strani postanejo interaktivni kanal za pridobivanje kompleksnejših informacij o slovenski kulturi, na

²² Številne članice SWUA v New Yorku so bile priseljenke zadnjega desetletja 20. stoletja ali pozneje in so govorile slovensko. Na srečanjih se je sicer govorilo v glavnem angleško, ker so bile nekatere članice potomke priseljencev in slovenščine niso znale.

²³ Transnacionalne povezave slovenskih izseljencev v Argentini je analiziral Jaka Repič. Na kratko omenja tudi pomen novih komunikacijskih tehnologij (Repič 2006: 178–180).

podlagi katerih si mlajše generacije izoblikujejo mnenje o njej, s tem pa tudi izberejo in izoblikujejo lastno etnično identiteto. (Mikola 2005: 120–121)

V pregledu spletnih strani »Slovencev (!) po svetu« mlade kot posebno ciljno populacijo omenja tudi Ahac Meden, ki ugotavlja, da posebnega globalnega povezovanja Slovencev na svetovnem spletu še ni.

Predvsem je treba poudariti, da se bodo kakršnikoli nadaljnji ukrepi na področju povezovanja slovenske skupnosti na spletu ali nudenja spodbud, na podlagi katerih se bodo Slovenci po svetu odločali za tovrstno medsebojno interakcijo, morali usmeriti v sodobne trende, ki jih proizvajajo popularna kultura. Le na tak način bodo posamezniki (predvsem mladi, ki mogoče ne govorijo več slovensko ali nimajo stika s Slovenci, a jim je kljub temu ta slovenskost inherenten del njih samih že samo zaradi dojemanja sebe kot potomcev Slovencev), ko bodo vstopali v svet množične izbire, lahko izbirali med alternativami, ki so jim blizu že zaradi vsestranske prisotnosti. (Meden 2007: 65–67)

Odmik od staromodnosti, tradicionalnosti, in še bolj rečeno, konzervativnosti institucij, ki večinoma skrbijo za ohranjanje kulturne dediščine, je potreba, ki jo imajo nekateri slovenski izseljenci in njihovimi potomci od Avstralije do Amerike. Napačno bi bilo misliti, da gre pri tem zgolj za mlajšo generacijo ali za priseljence zadnjih desetletij, in še bolj napačno, da je zgolj popularna kultura tista, ki proizvajajo sodobne trende. O »alternativni« kulturi in dediščini mi je pripovedovala Sandra Polsak v New Yorku.²⁴ Arhitektka slovenskega porekla je bila rojena in je odraščala v samem središču slovenske skupnosti v Clevelandu, ko je ta še obstajala kot strnjeno naselje in ne zgolj kot strnjena skupina ljudi, ki se udeležuje določene prireditve. Zanj, ki je bila vzgojena v slovenski družini, kjer so govorili slovensko in dejavno sodelovali pri vseh kulturnih in družabnih dejavnostih etnične skupnosti, je danes slovenska kultura in kulturna dediščina nekaj povsem drugega. Ne zanimata je slovenska kultura in dediščina, kot jo razumejo, gojijo in ohranjajo v slovenskih skupnostih v Clevelandu. Zanj je pomembna slovenska sodobna kulturna in umetniška produkcija, kot nastaja v Sloveniji ali kje drugje po svetu, in zgodovinski prispevki posameznikov, kot na primer, povsem razumljivo, Jože Plečnik. Njena hčerka svoje zanimanje za slovensko kulturno dediščino izkazuje v rednih obiskih Slovenije in intenzivni internetni komunikaciji s sorodniki in vrstniki v Sloveniji.

Tak način ohranjanja etnične identitete nas opozarja na drugačno, ne-tradicionalno razumevanje kulture in dediščine. Za to razumevanje je obstoj možnosti, ki jih ponuja splet, prav tako nujen kot fizična bližina, le da je ta fizična bližina ali stik, odnos, povezanost, obrnjena v drugo smer. Ne v iskanje vezi znotraj etnične skupnosti v Clevelandu ali katerem drugem mestu v Združenih državah, pač pa na drugi strani oceana, kjer etničnost, kultura in dediščina obstajata (tudi) v sodobnih oblikah - v Sloveniji. Za opisane oblike in primere ohranjanja etnične identitete in kulturne dediščine je značilno vzpostavljanje

²⁴ Pogovor avtorice s Sandro Polsak, New York, junij 2008.

»virtualnih soseščin«. David Elkins je virtualne soseščine, ki jih omogočajo nove tehnologije, definiral kot koncept, ki »ohrani občutek razumevanja med sosedi, a poudarja, da temelji razumevanje na skupnem interesu bolj kot na bližini« (Elkins 1999: 38–39). V ospredju je osebna interakcija in intenzivna komunikacija med posamezniki, ki je bila prej možna samo v fizičnih skupnostih, zdaj pa se je razširila na cel svet. Elkins poudarja:

Na ta način, z obstoječimi tehnologijami, lahko prikažemo možnosti pogostega vzajemnega delovanja, medsebojnega priznavanja, odnosov podpore in občutka identitete med skupinami ljudi, široko raztresenimi po planetu, kar se je do zdaj dogajalo samo tam, kjer so bile etnične skupnosti geografsko strnjene. (38)

To nam dokazujejo primeri, ki so jih omenjali sogovorniki: čezoceansko sodelovanje neznancev; iskanje sorodnikov - praznih listov na družinskih drevesih; vzpostavljanje občutka »skupnosti« pri članicah iste organizacije, ki ga prej ni bilo; in spoznavanje možnosti identifikacije s kulturo v njenih izvornih reprezentacijah. Internet in nove komunikacijske tehnologije nazorno kažejo, da ne obstajajo univerzalna migrantska izkušnja, homogena etnična migrantska skupnost ali enovita nacionalna kultura in dediščina. To so konstrukti, ki jih znanstveni in politični diskurzi reproducirajo znotraj globalnega sveta, ki je še vedno sestavljen iz nacionalnih držav. Zato bo posebej zanimivo spremljati prvi nacionalni portal za slovenske izseljence in njihove potomce, ki pravkar začne delovati pod okriljem Urada Vlade RS za Slovence po svetu.²⁵ Portal je namenjen Slovincem po svetu in se tudi imenuje Slovenci.si., upravljale pa naj bi ga štiri nevladne organizacije: Slovenska matica, Slovenski svetovni kongres, Rafaelova družba in Slovenija v svetu. Če pogledamo spletne strani teh organizacij, vidimo, da so vse samo v slovenskem jeziku. To je v skladu z definicijo, ki jo ponuja spletna stran Zavoda RS za šolstvo pod naslovom *Dober dan, slovenščina*:

Zakaj prizadevanja za ohranitev jezika in kulture porekla med Slovenci po svetu? Materni jezik je dar, mati ga otroku podari na prsih, v naročju, podaja ga mehko in ljubeče, napolni ga s čustvi. Besede in kulturne prvine se vtisnejo v otroka po naravni poti, zato je posameznik z njim čustveno povezan. Iz družine gre otrok v svet, vrtec in šolo. Poleg družinskega okolja in družinskega jezikovnega vzorca otrok spoznava standardni jezik, pridobi veščine za prestopanje iz dialekta v standardni jezik in pozneje v druge jezike.²⁶

Omenjena spletna stran Slovenščina za Slovence po svetu definira, kdo so Slovenci po svetu. To so tisti, ki so na materinih prsih prejeli v dar slovenščino. Če je niso, potem niso Slovenci in njim ni namenjen ne Urad Vlade RS za Slovence po svetu ne organizacije civilne družbe, ki so namenjene Slovincem po svetu, in tudi ne slovenščina za Slovence po svetu Zavoda RS za šolstvo. Še komisija Državnega zbora za Slovence po svetu jim ni

²⁵ Spletna stran je <http://slovenci.si>. (24. 9. 2008)

²⁶ Spletna stran je http://www.zrss.si/slovenscina/dober_dan_slovenscina.htm. (23. 9. 2008)

namenjena in če se že odpravi k njim na obisk - denimo pozno spomladi 2008 v Cleveland - ima s sabo prevajalko, ker člani delegacije ne govorijo angleško.

INTIMNE PRAKSE

Predvidevajo, da se bo v naslednjih letih v slovenskih skupnostih v Združenih državah Amerike zaprlo več slovenskih cerkev, v katerih ni dovolj župljanov. Prav tako se napoveduje zapiranje slovenskih domov. Razlogi so številni, med njimi so najpomembnejši zmanjševanje števila prireditev in prostovoljcev, ki bi jih vodili in podpirali. Prebivalstvo se stara, mladi pa se izseljujejo zaradi študijskih in poklicnih ambicij. Slovenski domovi in cerkve so v nekdanjih slovenskih naselbinah v centrih mest, kjer še vedno vidimo tovarne in okrog njih naselja. Po drugi svetovni vojni so začeli prvotni naseljenci stare etnične soseske zapuščati in se seliti na obrobja mest, kar je predstavljalo višjo kvaliteto življenja in vzpon na družbeni lestvici. Večina izpraznjenih sosesk je postala zanimiva za revnejše sloje prebivalstva ali pa za nikogar. Zaradi občutkov nevarnosti in nelagodja so domovi in cerkve v njih slabše obiskani, na trgu nepremičnin pa manj vredni.

Po drugi strani pa so možnosti, ki jih ponujajo nove informacijske in komunikacijske tehnologije ter svetovni splet velike, saj omogočajo: komuniciranje in druženje ljudi, ki živijo razkropljeni okrog nekdanjih slovenskih skupnosti; povezovanje ljudi slovenskega porekla, ki so naseljeni po celih Združenih državah in širše; ohranjanje kulturne dediščine in etnične identitete v subjektivnih re-kreacijah; hranjenje arhivskega gradiva in migrant-skih pripovedi ter možnosti, da gradivo uporablja in dopolnjuje širok krog zainteresiranih; informiranje in politično ter kulturno umetniško delovanje; učenje in uporabljanje slovenskega jezika; globalno iskanje sorodnikov in ustvarjanje izgubljenih vezi, ki so bile prekinjene tudi zaradi izgube skupnega jezika. Nobena fizična zgradba, naj ima še tako visoka finančna sredstva, ne more več opravljati funkcije ohranjanja, spreminjanja in osmišljanja etnične kulturne dediščine brez podpore na spletu. Podpora pa je, enako kot vse dejavnosti v stoletju obstoja slovenskih skupnosti v Združenih državah Amerike, odvisna od pripravljenosti ljudi, da jo vzdržujejo, krepijo, gojijo in v njej uživajo.

Morda je presenetljivo, da to funkcijo lahko opravljajo tudi »Slovenci«, ki niso slovenskega porekla. Zanimiv je primer peka iz Clevelanda, ki v svoji pekarni še vedno prodaja potice, »štrudle«, in druge slovenske dobrote. Njegova hči je bila pred leti ena od Miss Slovenske Narodne Podporne Jednote, organizacije, kjer je cela družina dejavna. Ne njih ne drugih nikoli ni motilo, da so Poljaki, ne pa Slovenci. Podobno razumevanje etnične identitete najdemo na spletni strani še ene podružnice Slovenian Women's Union of America, to je podružnice v Twin Cities. Pridruži se ji lahko vsak, ki je slovenskega porekla ali pa je prijatelj slovenske kulture: »Če si slovenskega porekla, si želiš, da bi bil, ali si samo prevzet od te zelo majhne in zelo lepe dežele«, govori besedilo, ki nagovarja ljudi, ne pa njihove etničnosti. Morda je končno prav splet kraj, kjer se lahko razširi ideja, ki je v slovenskih etničnih skupnostih - ali vsaj nekaterih od njih - že dolgo prisotna: da se Slovenci lahko končno razumejo - ali pa ne razumejo - kot ljudje, ki jih ne druži kri,

pač pa nekaj drugega. V primeru Twin Cities Slovenians je to, »plenty of potica, good will and fun to go around»²⁷. Nekaj, kar se zagotovo izgubi v prevodu.

Navedena izjava potrjuje domnevo, da je identiteto znotraj virtualne etnične sosesčine nemogoče nadzorovati ali jo ohranjati enotno in konstantno. To poudarja Elkins, ko pravi:

Torej, 'prejemniki' televizijskih oddaj, elektronskih sporočil, spletnih novic in drugih sporočil naj bi, domnevno, imeli določene značilnosti, ki jih določajo za del diaspore. Skratka, pripisana jim je identiteta in ta identiteta je lahko v mnogih primerih oblika standardiziranega testa o tem, kdo 'sodi' v to skupino. Vendar je v svetu elektronskega sporočanja zelo lahko 'opraviti' test za člana. Ta sposobnost 'opraviti' test predstavlja grožnjo skupinam, ki želijo nadzorovati meje njihove skupnosti in odpira številne zanimive poti za raziskovanje in domnevanje (40).

Z nekoliko drugačnimi besedami je takšno 'grožnjo' opisala Sonja Knežević Kong, ko je zapisala, da po njenem mnenju internet omogoča povezave ne glede na lokacijo in je na nek način izkoreninjevalec konzervativnosti in staromodnosti. Posebej zanimivo pa se mi zdi, da je to, kar Elkins pripisuje virtualnim sosesčinam, vendarle bilo možno in se je tudi dogajalo že prej. Poljski pek iz Clevelanda, ki je Slovenec, je svoj test za člana opravil veliko pred vzpostavitvijo svetovnega spleta, kar nas opozarja, da moramo na »številnih zanimivih poteh raziskovanja in domnevanja« virtualnih etničnih skupnosti skrbno ločiti, čemu bi pravzaprav lahko pripisali neko zgodovinsko novost. Morda bomo lahko zgodovinsko novost zagledali na portalu Slovenci.si, ko bo v angleščini in bo tudi uradno razumevanje etnične identitete »vsaj za silo šlo vštric z razvojem« občutka slovenske virtualne sosesčine. Migranti živijo simultano doma in v družbi sprejema, živijo transkulturna življenja. Migranti so vedno živeli bolj v mrežah, ki so se raztezale preko kontinentov in oceanov kot pa »znotraj nacionalnih suspenzij med z mejami ločenimi državami« (Hoerder 2002: 578). Danes živijo pred zasloni svojih računalnikov ali računalnikov v kiber kavarnah in čajnicah. Za transkulturna življenja in identitete so nove informacijske in komunikacijske tehnologije vedno bolj pomembne. To mi je potrdila tudi mlada Slovenka v New Yorku: »Moj dom je moja torbica in moj laptop«. Veljalo pa bi natančneje raziskati, kaj pomeni njena izjava, saj razkriva ključno značilnost novih komunikacijskih in informacijskih tehnologij - da so v intimni uporabi.

LITERATURA

- Bodnar, John (1985). *The Transplanted, A History of Immigrants in Urban America*. Bloomington: Indiana University Press.
- Elkins, David J. (1999). Think locally, act globally: reflections on virtual neighbourhoods *Journal of the European Institute for Communication and Culture*, VI, 37–54.

²⁷ Spletna stran je <http://www.twincitiesslovenians.org/>. (24. 9. 2008)

- Gans, Herbert (1979). Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies* 2, 1–20.
- Hoerder, Dirk (2002). *Cultures in Contact. World Migration in the Second Millennium*. Durham & London: Duke University Press.
- Hutchinson, John and Smith, Anthony (1996). *Ethnicity*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Meden, Ahac (2007). Spletne strani Slovencev po svetu. *Dve domovini/Two Homelands*, 26, 47–73.
- Mikola, Maša (2005). *Živeti med kulturami, Od avstralskih Slovencev do slovenskih Avstralcev*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2003). Slovenian Women's Stories from America. *Dve domovini /Two Homelands*, 17, 47–60.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2004). Šolske izkušnje v multikulturnem okolju Združenih držav Amerike skozi zgodbe slovenskih priseljenc. *Dve domovini /Two Homelands*, 20, 217–232.
- Repič, Jaka (2006). »Po sledovih korenin«: *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani.
- Sayad, Abdelmalek (2004). *The Suffering of the Immigrant*. Cambridge: Polity Press.
- Žitnik, Janja (2008). Statistical Facts are Human Fates: Unequal Citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1, 77–94.
- Waters, Mary (1990). *Ethnic Options, Choosing Identities in America*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

SUMMARY

INTERNET AND THE TRANSFORMATIONS IN PRESERVING CULTURAL HERITAGE IN AMERICAN-SLOVENIAN ETHNIC COMMUNITIES

Mirjam Milharčič Hladnik

The text presents the findings of the field work in American-Slovenian ethnic communities in Cleveland and New York in the United States of America, which was conducted in Summer 2008. The aim of the field work was to find out, how the virtual world of Internet is used for preserving, developing and transforming of the bondages among people of Slovenian descent, who are interested in their ethnic identity. The immense possibilities of the new information and communication technologies and internet use happen in time, when after a hundred of years, some Slovenian institutions, organizations and activities are diminishing or getting closed and abolished. The question is, what is the impact of the changed circumstances on the organizing and reorganizing of preserving cultural heritage among Slovenian migrants and their descendants.

The virtual neighborhoods as David Elkins calls them, provide the communication among people scattered around the world, who, nevertheless, has common interest. As people in Slovenian ethnic communities said, the use of internet and computer mediated communication re-establishes the sense of community where there was none any more; it facilitates the transatlantic cooperation of people that do not know each other; it provides searching for the lost relatives and family ties; but also nurtures the interest for the contemporary culture, pop culture and art as they are produced in Slovenia. It is seen how different migrant experiences and aspirations influence the ways these new possibilities of communication and bonding are used and dispersed. Virtual neighborhoods are quite obviously a space of tolerance for the unlimited options of ethnic identity creation and re-creation.

IZKUŠNJE MIGRANTK V SLOVENIJI PRED IN PO NJENI OSAMOSVOJITVI

Sanja CUKUT¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Izkušnje migrantk v Sloveniji pred in po njeni osamosvojitvi

Avtorica z uporabo kvalitativnih intervjujev z migrantkami iz Bosne in Hercegovine bošnjaške etnične pripadnosti primerja izkušnje migrantk, ki so v Slovenijo prišle pred njeno osamosvojitvijo, in tistih, ki so prišle po razpadu skupne jugoslovanske države. Domneva, da sta oblikovanje suverene slovenske nacionalne države in proces vključevanja Slovenije v Evropsko unijo prispevala k naraščajoči negotovosti in ranljivosti migrantk iz t.i. tretjih držav. Pogovori potrjujejo domnevo, da obstoječi migracijski režimi kažejo na vedno večjo restriktivnost migracijskih politik v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE: migrantke, Slovenija, integracija, življenjske zgodbe, Bošnjakinje

ABSTRACT

Experiences of female migrants in Slovenia before and after its independence

The author compares, using qualitative interviews with female migrants from Bosnia and Herzegovina of Bosniak ethnic background, the experiences of migrants coming to Slovenia before its independence and those coming after the break-up of the common Yugoslav state. She assumes that the creation of a sovereign Slovenian nation-state and the process of Slovenia's accession towards the European Union, have contributed to an increasing insecurity and vulnerability of female migrants from third-countries. The interviews speak in favour of the assumption that existing migration regimes in Slovenia point to an increasingly restrictive migration policy.

KEY WORDS: female migrants, Slovenia, integration, life-stories, Bosniak women

UVOD

Migracije so v zadnjem času postale eden izmed pomembnejših elementov oblikovanja ekonomske in socialne politike Evropske unije in pomemben izziv za oblikovanje migracijskih politik v večini evropskih držav (Freedman 2003: 2). Večina držav Evropske unije je zlasti v zadnjih desetletjih razvila politike integracije migrantov v nove družbe. Slovenija v tem oziru ni izjema. Ni pretirano trditi, da se javnost in politika v Sloveniji

¹ Sanja Cukut, doktorica socioloških znanosti, asistentka z doktoratom; Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, elektronski naslov: sanja.cukut@zrc-sazu.si, telefon: +386 1 4706 440, faks: + 386 1 4261 493.

po osamosvojitvi v večji meri kot pred njo soočata s pojavom mednarodnih migracij. Proučevalci migracijskih procesov v nekdanjih socialističnih in komunističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope te države označujejo kar za »nove« države priseljevanja. Menijo, da so na njihovo migracijsko dinamiko odločilno vplivale geopolitične in ekonomske spremembe, ki so med strokovnjaki in v javnosti spremenile sam pomen pojma mednarodna migracija. Zlasti gre za razpad Sovjetske zveze, Jugoslavije, Češkoslovaške in združitve Zahodne in Vzhodne Nemčije. Migracije, ki so bile poprej opredeljene kot notranje migracije (na primer med republikami nekdanje Jugoslavije), so z razpadom teh držav pridobile mednarodni značaj (Kofman in sod. 2000: 6). Tako so nacionalne politike kot tudi bilateralni in regionalni odnosi ter nacionalno-varnostne politike teh držav vedno bolj pod vplivom mednarodnih migracij (Castles in Miller 1998: 9). Hkrati pa je proces vključevanja v evropske integracije povzročil, da na migracijsko politiko Slovenije vedno bolj vpliva tudi zakonodaja Evropske unije.

Mnogi raziskovalci ugotavljajo, da smo v zadnjih desetletjih priča naraščajočemu številu migracij žensk, saj danes na mednarodni ravni te predstavljajo že skoraj polovico vseh mednarodnih migrantov (Carling 2005: 2). Posledično nekateri raziskovalci govorijo celo o feminizaciji migracij na globalni ravni (Castles in Miller 1998: 9).

Primerjava izkušenj žensk, ki so migrirale v Slovenijo v obdobju pred in po osamosvojitvi Slovenije, je osrednja tema pričujočega besedila.² Motiv zanjo je tako dejstvo, da so bile migracijske izkušnje žensk v prevladujočih migracijskih študijah večinoma spregledane, kot tudi odsotnost študij, ki bi primerjale oba družbeno-politična konteksta migracij v Slovenijo. Izhodiščna predpostavka je, da imajo migrantke, ki so v Slovenijo prišle v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, zaradi spremenjenih družbeno-političnih okoliščin več težav pri vključevanju v novo družbo kot tiste, ki so prišle v Slovenijo pred njeno osamosvojitvijo. V skladu z novejšimi pristopi, ki so opozorili na spregledovanje dejavne vloge žensk v t.i. klasičnih migracijskih študijah, domnevam, da imajo ženske pri odločanju za migracijo, v procesu migracije kot tudi v vključevanju v novo družbo, dejavno vlogo. Trdim tudi, da motivi za migracijo žensk presegajo izključno ekonomske motive oziroma motive združitve družine, kot so predpostavljale t.i. klasične teorije migracij.

TEORETIČNO OZADJE

Kljub v javnosti in političnih razpravah vedno bolj prisotnemu diskurzu o »odprti Evropi« in »svobodnem pretoku ljudi« se večina proučevalcev migracij strinja, da je ena temeljnih značilnosti migracijske politike Evropske unije prav njena naraščajoča restriktiv-

² Podatki so bili deloma zbrani v okviru mednarodnega projekta *FEMAGE – Needs for female immigrants and their integration in ageing societies* 6. okvirnega programa Evropske komisije (številka pogodbe – SSP4–CT–2005–022355, trajanje 2006–2007), v katerem je Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU sodeloval kot eden izmed partnerjev. Besedilo temelji tudi na doktorski disertaciji *Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji*, ki sem jo v letu 2008 zagovarjala na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

tivnost do posameznikov in posameznic iz t.i. tretjih držav. Strog nadzor nad zunanjimi mejami, ukrepi za omejevanje migracij in pravic ter omejevanje samega števila sprejetih beguncev oziroma prosilcev za azil so temeljni elementi migracijskega režima, ki ga raziskovalci označujejo kot »Evropska trdnjava«. Migracije vedno bolj postajajo varnostno vprašanje, zlasti v luči dogajanj po 11. septembru 2001. Pravica do svobodnega gibanja in z njim povezane ekonomske, socialne in politične pravice so večinoma omejene na državljane članic Evropske unije, medtem ko je nadzor nad zunanjimi mejami Evropske unije vedno bolj strog (Lister 1997: 46). Kot pravita Alexandra Dobrowolsky in Evangelia Tastsoglou (2006: 4), prav v situaciji, ko so migranti vedno bolj tarča omejevalnih ukrepov, narašča tudi njihova negotovost in se zmanjšuje njihov občutek varnosti. Po njuni oceni to zlasti velja za tiste, katerih »Drugost« je vidna (na primer ženske, ki nosijo naglavno ruto). Pri definiciji pojma migrant/ka torej ne gre le za zakonit status osebe v določeni državi, temveč tudi za simbolno označitev, kjer so kot »Drugi« označeni tisti, ki se od večinskega prebivalstva razlikujejo po vidnih značilnostih, kot so barva kože, jezik ali naglas, religija, način oblačenja, ipd.

Tudi pregled bolj uveljavljenih migracijskih teorij pokaže, da pristopi t.i. klasične migracijske teorije v največji meri poudarjajo ekonomske vidike migracije, manj poudarka pa je na vsebinah, ki se nanašajo na državljanstvo, družbeno vključenost in izključenost ter politične in vsakodnevne strategije migrantk in migrantov (Al-Ali spletni vir). Raziskovalci, ki so oblikovali t.i. klasične teorije migracij, so poudarjali predvsem ekonomske motive migracij. Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja so bili v tem oziru najbolj vplivni pristopi neo-klasične ekonomije. Po mnenju Floye Anthias (2000) je *push and pull* migracijski model, ki temelji na neo-liberalni ekonomski teoriji, med raziskovalci migracij dolgo predstavljal nekakšen standardni klasični model, po katerem naj bi posamezniki migrirali zlasti zaradi ekonomskih vzrokov, torej da bi sebi in svojim družinam zagotovili boljše življenje. Po tej ekonomistični predpostavki naj bi bila odločitev za migracijo racionalna izbira, delovanje migrantov pa so raziskovalci razumeli v idealno tipskem smislu kot racionalno ekonomsko delovanje pretehtavanja stroškov in koristi oziroma delovanja dejavnikov privlačnosti in odbijanja (Anthias 2000: 18).³ Kritike takega *homo economicus* pristopa so v največji meri, kot ocenjuje Caroline Brettell (2003), podali socialni in kulturni antropologi. Poudarili so, da posameznik ni izključno racionalno bitje, ki migrira le zaradi ekonomskih razlogov, temveč da migracijski proces oblikujejo in preoblikujejo socialni in kulturni konteksti (Brettell 2003). Nasprotno pa se sodobnejše teorije in pristopi v večji meri osredotočajo na socialne in kulturne vidike migracijskih procesov (Al-Ali spletni vir).

V t.i. klasičnih migracijskih študijah so bile večinoma spregledane tudi migracijske

³ Ti raziskovalci so proces migracije obravnavali kot predvsem individualno odločitev posameznika. Oded Stark in David Levhari pa sta leta 1982 opozorila na potrebo po razširitvi procesa odločanja o migraciji s posameznika na širše enote, zlasti gospodinjstva oziroma družinsko skupnost. Ta se po njuni oceni kolektivno odloča o migraciji posameznikov. Menita, da sta zmanjševanje tveganja oziroma negotovosti tista glavna dejavnika, ki vplivata na migracije iz ruralnih v urbane predele v t.i. manj razvitih družbah (Stark in Levhari 1982).

izkušnje žensk.⁴ Raziskovalci so migrante v teh študijah obravnavali kot »bitja brez spola«, ali pa so predpostavljali, da vsi migranti, ne glede na spol, migracijo izkusijo na isti način (Willis in Yeoh 2000). Kot opozarjajo presojevalke t.i. klasičnih študij migracij, so te raziskave izhajale iz domneve, da so migranti, ki so v zahodno Evropo migrirali v letih po drugi svetovni vojni, zlasti mladi samski moški, ki so migrirali zaradi ekonomskih razlogov. Ženske kot potencialne migrantke so obravnavale izključno kot osebe, ki migrirajo na podlagi združitve družine, torej pridejo za moškimi migranti. Te so običajno gledale kot prototip migranta, ki naj ne bi le sprejemal odločitve o migraciji, temveč prevzel tudi vlogo ekonomskega hranitelja družine (Pedraza 1991; Anthias 2000; Lazaridis 2000; Sharpe 2001; Freedman 2003).

Pregled novejših pristopov v migracijskih študijah pokaže, da ženske niso pomembne akterke migracijskih procesov le zaradi njihovega vedno večjega števila, temveč tudi zaradi njihovega vedno večjega prispevka k ekonomskemu in družbenemu življenju v novih družbah. Te raziskave so pokazale, da so migrantke pogosto tiste, ki svojo migracijo vidijo tudi kot družinsko strategijo v smislu izboljšanja ekonomskega položaja družine. Posledično se vedno bolj obravnava tudi njihova vloga v sferi plačanega dela (Anthias 2000: 25; Lazaridis 2000: 53). Nadalje so raziskovalke in raziskovalci opozorili, da so migrantke, četudi so mnoge dejansko migrirale z motivom združitve družine, vedno imele dejavno ekonomsko, družbeno in politično vlogo v novih družbah (Freedman 2003: 3). Podobno kot raziskovalke, ki zlasti v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj vztrajajo pri izkušnjah žensk kot dejavnih v procesu migracij, se v empiričnem delu prispevka osredotočam na njihovo dejavno vlogo v procesu migracije kot tudi v procesu vključevanja v novo družbo.

MIGRACIJE V SLOVENIJI

Še posebej od druge polovice 19. stoletja pa vse do petdesetih let prejšnjega stoletja se je prebivalstvo iz ozemlja današnje Slovenije predvsem odseljevalo, veliko manj pa priseljevalo. Odselitve so bile najbolj intenzivne od leta 1890 pa vse do prve svetovne vojne (Lukšič-Hacin 1995: 26). V desetletju po drugi svetovni vojni je večina ljudi migrirala zaradi političnih razlogov, v sredini petdesetih let prejšnjega stoletja pa je bil zabeležen porast ekonomsko motiviranega izseljevanja.⁵ Med leti 1954 in vse do devetdesetih let 20. stoletja je bila Slovenija predvsem območje priseljevanja. Najpomembnejša značilnost tega obdobja so bile migracije iz republik nekdanje Jugoslavije, zlasti Bosne in Hercegovine pa tudi Hrvaške, Srbije, Črne Gore in Makedonije. Med migranti iz nekdanjih jugoslovan-

⁴ Četudi je Ernst Georg Ravenstein že leta 1885 v svojih »zakonih migracije« zapisal, da se ženske na krajše razdalje selijo pogosteje od moških (Ravenstein v Gombač 2005: 16).

⁵ Josipovič v tem oziru meni, da pri migracijah iz nekdanjih jugoslovanskih republik v Slovenijo v tem obdobju niso bili odločilnega pomena ekonomski motivi, temveč je šlo za politično-geografske dejavnike – tako za etnično selektivnost migracij, za načrtno politiko velikih industrijskih družb, ki so potrebovale delovno silo, kot tudi za verižne migracije (Josipovič 2006).

skih republik jih je bila večina tačas zaposlena v prevozništvu, gradbeništvu, kovinski industriji in zdravstvenem sektorju (Zavratnik Zimic 2004: 11).⁶

Šele s priznanjem slovenske državne suverenosti so oblikovalci politik začeli bolj sistematično in eksplicitno oblikovati migracijsko politiko na nacionalni ravni (Zavratnik Zimic 2004: 9). Slovenija je z osamosvojitvijo dobila možnost vodenja samostojne migracijske politike, notranji migranti iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo, pa so v formalno-pravnem smislu postali tujci (Kobolt 2002: 26). Definicija tujca pa se je spremenila tudi v simbolno-ideološkem smislu. Na novo oblikovana opredelitev tujca se je vedno bolj nanašala na ljudi »z juga« oziroma »vzhoda«. Slovenija si v simbolnem smislu prizadeva pripadati skupini držav Zahodne Evrope, tak poskus pripadanja pa je povezan z izključevanjem vsega, kar ima značilnosti Vzhodne Evrope in imaginarnega Balkana (Zorn 2003: 17). Maria Todorova (2001) piše o balkanizmu, t.j. zahodnem diskurzu o Balkanu, za katerega sta značilna posploševanje in poenostavljanje, ki sta utemeljena na kulturnih, verskih in rasnih predsodkih. Rastko Močnik (1999) pa pravi, da je Balkan danes postal že skoraj sinonim za »Neevropo«. Bolj kot poprej so bili torej kot tujci obravnavani migranti iz republik nekdanje Jugoslavije, četudi jih je večina v času slovenske osamosvojitve že pridobila slovensko državljanstvo.

Zdi se, da so razmah proučevanja migracij v zadnjem desetletju pogojevali tudi dogodki, ki so sprožili množičen odziv javnosti (prihod beguncev, prosilcev za azil, pojav nedokumentiranih migracij, pojav izbrisanih), kot tudi vključevanje Slovenije v Evropsko unijo. Verjetno pa v tem oziru ni zanemarljiv proces osamosvajanja slovenske države, v katerem se je v javnih diskurzih vedno bolj uveljavljalo razlikovanje med »etničnimi Slovenci« ter tistimi »Drugimi«, ki so bili v vedno večji meri prepoznani kot kulturno drugačni od večinskega slovenskega prebivalstva.⁷ Na podlagi povedanega lahko rečem, da so za razumevanje slovenske migracijske dinamike pomembne tako notranje migracije med republikami nekdanje Jugoslavije v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije kot tudi mednarodne migracije v obdobju po njeni osamosvojitvi.

IZHODIŠČA ZA PROUČEVANJE

V pričujočem besedilu se osredotočam na zgodbe žensk iz Bosne in Hercegovine bošnjaške etnične pripadnosti, ki živijo v Sloveniji.⁸ Temeljni namen besedila je primerjava

⁶ Okvir raziskovanja migracij v obdobju socializma je bilo zlasti območje Jugoslavije in medrepubliške (notranje) migracije na njenem prostoru. Pionirsko delo na področju proučevanja zgodb migrantov samih je delo Silve Mežnarić *Bosanci - A kuda idu Slovenci nedjeljom* (1986). V monografiji je avtorica predstavila zgodbe migrantov v Sloveniji kot tudi zgodbe njihovih družinskih članov, ki so ostali v drugih republikah nekdanje Jugoslavije.

⁷ Nenazadnje se je taka ideologija izrazila v izbrisu prebivalcev, ki so prišli iz nekdanjih jugoslovanskih republik (oziroma so bili prepoznani kot etnično razločeni od Slovencev, četudi so bili morda celo rojeni v Sloveniji), kot tudi v epizodah, ki smo jim bili priča v času prihoda naraščajočega števila beguncev iz Bosne in Hercegovine zlasti leta 1992 in prosilcev za azil v letu 2001.

⁸ V besedilu uporabljam uradni izraz Bošnjakinje, četudi se nekatere ženske, s katerimi sem se pogo-

izkušenj migrantk v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije in po njej. Predpostavka o migrantkah kot dejavnih družbenih akterkah je osnova za proučevanje vprašanja, kako so se migrantke odzivale na spremenjene družbeno-politične okoliščine. Pristop, ki upošteva značilnosti družbenih struktur kot tudi individualno delovanje, je zlasti v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj uveljavljen tudi v migracijskih študijah (Passerini in sod. 2004: 5). Domnevam, da prav analiza izkušenj konkretnih posameznic lahko pove veliko o širšem družbeno-političnem kontekstu oblikovanja migracijske politike. Zaradi želje prikazati mnogotere pomene migracijskega procesa in raznolike izkušnje migrantk sem se odločila za uporabo metode kvalitativno zasnovanega intervjuja. Prednost tako zasnovane empirične raziskave je v tem, da je temeljni poudarek na izkušnjah in perspektivah migrantk samih. Kot pravi Mirjam Milharčič Hladnik (2007: 32), pomembnost metod ustne zgodovine izhaja prav iz potrebe, da se prikažejo izkušnje »navadnih« žensk in predstavijo njihove interpretacije zgodovinskih in socialnih pojavov.

V letu 2006 sem opravila 17 pogovorov z ženskami, ki sem jih dopolnila s posameznimi primeri opazovanja z udeležbo in zapisi v etnografskem dnevniku. Moj cilj ni bil pridobiti informacije o izkušnjah migrantk na reprezentativnem vzorcu. Sogovornice sem pridobivala z metodo snežne kepe. Običajno so me prejšnje sogovornice oziroma osebe, ki sem jih prosila za pomoč pri pridobivanju udeleženk, napotile na določeno osebo. Tako sem skušala vzpostaviti večje zaupanje med mano kot raziskovalko ter sogovornico. Na podlagi čim več »izhodiščnih stikov« sem skušala zagotoviti kar največjo raznolikost sogovornic glede na izobrazbo, starost, čas bivanja v Sloveniji, formalno-pravni status v Sloveniji in način prihoda v Slovenijo.

Domnevam, da sta oblikovanje suverene nacionalne države kot tudi njeno približevanje evropskim integracijam odločilno vplivala na družbeni položaj migrantk v Sloveniji. V skladu z novejšimi pristopi zatrjujem, da je migracija kompleksen proces, ki poleg ekonomskih vključuje še druge vidike, ki jih kot pomembne poudarjajo migrantke same. Zanima me torej, kako migrantke »živijo« svojo migracijo v vsakdanjem življenju.

ZGODBE ŽENSK

Prihod v Slovenijo - med združitvijo družine in neprostovoljno migracijo

Ženske iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle pred osamosvojitvijo, so se večinoma priselile po poroki. Pri opisovanju motivov za migracijo so se pogosto navezovale na razmere v njihovi »izvorni družbi« ali pa na partnerja oziroma soproga. Večinoma so se v Slovenijo priseljevale med osemnajstim in dvajsetim letom. Večina jih je imela soproge oziroma partnerje, ki so že delali v Sloveniji (torej so v Sloveniji že

varjala, niso opredelile kot Bošnjakinje, temveč kot Bosanke ali Muslimanke. Kategorija Bošnjaka je bila v klasifikacijo prebivalstva vključena šele v popisu leta 2002, vendar je kar tretjina prebivalstva želela ohraniti dotedanje poimenovanje Musliman, nekateri pa so se opredeljevali kot Bosanci (pri čemer seveda ni jasno, ali so bili hkrati tudi islamske veroizpovedi) (Komac in sod. 2007: 37).

imele vzpostavljeno socialno mrežo). Na splošno je šlo za dva načina migracije: nekatere so po poroki nekaj časa še živele v Bosni in Hercegovini (včasih tudi z otroki) in so se v Slovenijo priselile nekoliko pozneje, druge so se nastanile v Sloveniji takoj po poroki. Poroka jim je bila predpogoj za življenje s partnerjem, prav tako pa je bila tisti prelomni dogodek, ki je označeval njihov prihod v Slovenijo. Večina je tako v Slovenijo prišla s soprogi, druge pa z očetmi - njihovi soprogi so v Slovenijo večinoma prišli pred njimi. Svoj odhod iz Bosne in Hercegovine so opisovale na zelo različne načine. Nekatere so govorile o tem, da so jih soprogi pripeljali v Slovenijo: »Preko muža sam došla tu, on mi je sredio papire i tako sam došla tu, preko spajanja porodice« (Sebina, 35 let),⁹ spet druge so v pripovedih nakazovale samostojno odločitev za prihod - »sem prišla« ali pa celo opisovale svoje uporniško vedenje do staršev, ki so bili včasih proti njihovi odločitvi. Naj ponazorim s primerom Fahire (44 let):

Tu [v Slovenijo] sam došla, jer mi je bio tu muž, tada dečko. Dopisivali smo se, sa-stajali, ali nisu meni moji dali, da idem nikako s njim. I ja sam lijepo njemu pisala, on je meni u stvari pisao, da li bi ja išla za Ljubljano, onda bi on došao po mene. I on je lijepo uzeo taksi i došao dole u Bosnu. Uzeo taksi i još jednog svog bratranca i tako došli po mene. I ja sam samo napisala pismo [staršem], otišla sam toga i toga i otišli smo za Ljubljano. [...] Malo su bili ono ljuti, a ja nisam imala vremena ni razmišljati. Ja sam samo htjela da se zaposlim, da počnem novi život.

Za nekatere je bila odločitev o poroki tudi odločitev za večjo samostojnost pred nadzorom njihove primarne družine v Bosni in Hercegovini. To so videle kot omejevalno, četudi so po drugi strani poudarjale, da je bila zgodnja poroka v njihovem okolju družbena norma in da si brez poroke niso mogle zamišljati, da bi živele s partnerjem. Predvsem starejše sogovornice so govorile na primer o večjem družbenem nadzoru nad deklicami v ruralnih okoljih Bosne in Hercegovine v času njihovega otroštva, še posebno kar se tiče stikov z zunanjim svetom, s katerim so imele bolj malo stikov. Fahira (51 let) pripoveduje, kakšno je bilo odraščanje v vasi, v kateri je živela kot otrok:

Pa znate, mi smo ko bosanske ženske, koje nismo imale prilika niti viđati drugih država, niti viđati malo drukčijega naroda, mlade smo bile, bez škole smo, starši, roditelji naši nam nisu dali u škole dalje od četvrtog razreda, jer se tretira tada ženska zrela za ljubavne veze i su naši roditelji rekli, to već je bilo neko pokvareno školovanje. Naši roditelji su nas držali već od dvanajste godine pod kontrolom skroz, zaradi tega da ne bi došla u stik s muškima da ne bi došlo do kakve nosečnosti, dok mi nismo o tome znale ništa.

Sogovornice so imele različne motive za migracijo. Nekatere so pripovedovale o »dobrem«, celo »bogatem« življenju v družini staršev v Bosni in Hercegovini. V tem smislu svoje migracije niso opisovale kot ekonomsko motivirane: »Jaz nisem šla od doma, ker

⁹ Vsa imena so spremenjena.

je bila revščina. Smo imeli vsega dost. Sam pravim, jaz sem se zaradi poroke preselila v Slovenijo in ko sem se zaposlila, nisem hotela iti nazaj delat [na kmetijo, op. S.C.]« (Suada, 48 let). Tudi sicer je večina žensk ob prihodu v Slovenijo pričakovala, da se bodo zaposlile, četudi svojih motivov za migracijo niso opisovale z izrazi, ki sodijo v besednjak ekonomije. Spet druge so govorile, da je bilo življenje v Bosni in Hercegovini težko in da so bile v velikih družinah prepuščene same sebi. V Slovenijo so prišle, ker so želele živeti bolje kot pa doma. Nekaterim se je zdelo, da se v Bosni ne bi mogle zaposliti.

Če je ta skupina žensk o svoji migraciji govorila kot o prostovoljni migraciji, pa je druga skupina žensk, torej tiste, ki so prišle v Slovenijo po osamosvojitvi, večinoma opisovala svojo migracijo kot neprostovoljno. Njihove zgodbe je odločilno zaznamovala vojna, posledično izguba najbližjih in lastnine, travma in prisilna preselitev. Vzorec preselitev med vojno v Bosni in Hercegovini je bil jasno diferenciran po spolu - ženske so v Slovenijo večinoma prišle brez soprogov, bodisi same ali z otroki. Pripotovale so v skupinah z avtobusi, vlaki, tovornjaki ali v konvojih. Soprogi, ki so se večinoma bojevali, so se jim v kolektivnih begunskih centrih pridružili pozneje. Prav zato so mnoge poudarjale svojo dejavno vlogo pri tem, da so »družino držale skupaj« v času prihoda v Slovenijo, kot tudi pri prilagajanju družine na novo družbo. Aida (46 let) pripoveduje, kako je v kolektivnem begunskem centru, ki ga je označila za »geto«, skrbela za »običajen potek življenja« sebe in svojih otrok:

Sem tudi poskušala in sebe in svoje otroke ven peljat, da ne bi imeli ta občutek, da so zaprti, da so, bom rekla, druge vrste ljudje, manjvredni ljudje, vedno sem jim govorila, da njim na čelu ne piše, kdo so in od kje so. [...] Precej sem se ukvarjala z otroci, da bi jih peljala ven, da ne bi bili v tem getu zaprti. [...] Jaz sem takšna kakršna sem, ampak sem imela snagu, da sem peljala dva otroka ven [iz Bosne in Hercegovine].

Nekaj sogovornic je bilo tudi takih, ki so v Slovenijo po osamosvojitvi prišle, da bi se pridružile partnerju. Ali kot je povedala Azemina (29 let), ki se je v Slovenijo preselila leta 2003:

U Sloveniju sam došla, tako da sam se spoznala sa jednim fantom, spet sem po slovensko, sad mešam, preko tega... Tako da sam spoznala jednoga fanta i on mi je predložio, mislim on je tu radio, on mi je predložio da bi bilo dobro da smo skupa, da živimo skupa, da se uzmemo. I uzeli smo se, poslije smo došli tu i vidim da je res lijepo što smo skupa, da sam zadovoljna što smo skupa, da smo skupa, najveć zbog toga sam i došla.

Zanjo je bila poroka nujna, da je sploh lahko prišla v Slovenijo: »U Bosni smo se udali, vzeli. Morala sam tako da se udam, zbog papira, da bi lahko prišla tu. I tako došla sam kao poročena tu«. Emina (39 let) je povedala podobno zgodbo:

Ker je moj sedANJI moŽ, no, tedANJI fant, tukaj prišel končat eno delo, ki ga je moral

dokončat, sve se odločila poročiti. Ker sploh ni bilo možnosti, da se poročiva v Sloveniji, sva se poročila v Švici. Če bi se hotela poročiti v Sloveniji, bi morala imeti status. Tako da jaz sploh nisem mogla priti. In ko sva se poročila v Švici, sem jaz prišla sem. In tako se je moja pot začela v Sloveniji.

Ko je njen soprog dobil dvojno državljanstvo, je bila prepričana, da ga bo kot njegova soproga avtomatično dobila tudi sama. Vendar ga ni dobila. Na uradu za tujce so ji razložili, da mora biti dve leti poročena s slovenskim državljanom in da lahko šele nato zaprosi za pridobitev slovenskega državljanstva. Sčasoma sta ga dobila oba, ona in njun otrok.

Izkušnje v novi družbi

Skoraj vse sogovornice iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle v obdobju obstoja Jugoslavije, so se, kljub temu da doma v veliki večini niso opravljale plačanega dela, takoj po prihodu zaposlile. Po njihovih pripovedih je to bilo v skladu s prevladujočo socialistično ideologijo o zaposlitvi žensk, ki je imela več zagovornikov v bolj urbanih, industrializiranih okoljih. Zaposlitev obeh zakoncev so največkrat utemeljevale s potrebo po delu in plačilu obeh pa tudi z željo po večji samostojnosti in finančni neodvisnosti, kot so jo imele v Bosni in Hercegovini.

Običajno so se zaposlile brez težav. Včasih so jim pri tem pomagali znanci in sorodniki (socialno omrežje), nekatere pa so preprosto »prišle vprašat« in dobile zaposlitev. Vse so poudarile, da se je bilo v »socialističnih časih« enostavno zaposliti v primerjavi z današnjim »kapitalističnim sistemom«:

Takrat je bilo, v bivši Jugoslaviji ni bilo problema. Jaz sem dobila na razgovor, če sem poslala deset prošenj, da je ena bila, da me niso povabili na razgovor, dočim danes, je ena, da ti odpišejo. Takrat so bili drugi časi. Dočim danes, je bolj težko za službo, kot je bilo takrat. Kjerkoli si poslal, ni bilo problema za dobit službo. Plača pa tudi ni bila tako slaba v tekstilni tovarni, kar v redu plača (Suada, 48 let).

Ali pa:

Mene su primili u bolnici, odmah sam ja, prvi dan našla posao sebi, prije je lako bilo za posao. I ja idem u bolnicu, i sretnem jednu svoju kolegicu, i kaže šta ti u bolnici, kažem, primili me, hoće da idem raditi. Pa ona kaže, ne moraš, hajd ti u klavnicu kod nas, pa sam dobila posao. A mož se zabrinuo gdje sam, a ja ostala raditi. Prije si mogao posao naći, ko je htio raditi, mogao je. Tri mjesta me je bilo primilo. Cijelo vrijeme sam radila tamo (Fadila, 56 let).

Zaposlile so se v poklicih, za katere delodajalci niso zahtevali posebne kvalifikacije. Te tudi niso imele, saj v Bosni in Hercegovini po zaključeni osnovni šoli večinoma niso nadaljevale z izobraževanjem. Večini sogovornic je na novo pridobljena ekonomska ne-

odvisnost veliko pomenila. Ni jim bilo treba več opravljati napornega dela na kmetiji, kar so opisovale kot izjemno olajšanje. Ker pa so bile že od otroštva »navajene trdo delati«, jim v Sloveniji »nikoli ni bilo nič težko«, nasprotno, »rade so delale«.

V obdobju skupne države Jugoslavije niso imele na voljo posebnih pomoči države, t.j. programov, ki jih danes imenujemo integracijski programi. Verjetno zaradi tega, ker so bile tačas migracije iz republik nekdanje Jugoslavije v Slovenijo obravnavane kot znotrajrepubliške in ne mednarodne migracije. Z vidika domnevne socialne in kulturne sorodnosti narodov nekdanje Jugoslavije, ki jo je implicitno zagovarjala ideologija enakosti narodov nekdanje Jugoslavije, se taki posebni programi za vključevanje migrantov v družbo niso kazali kot potrebni. Nobena izmed sogovornic ni obiskovala tečaja slovenskega jezika, večina v Sloveniji tudi ni pridobila dodatnih poklicnih kvalifikacij. Integracija je potekala bolj v neformalnem okolju, v vsakodnevnih stikih z lokalnim prebivalstvom. V takem okolju, še posebno v službi, so se naučile slovenščine in se začele vključevati v novo družbo.

Nekatere so priznale, da se jim je bilo težko navaditi na drugačnost slovenske družbe in da so že takrat doživljale negativen odnos s strani večinskega prebivalstva. Vendarle se je v tem obdobju večina žensk počutila precej vključenih v novo družbo. S tega vidika so o socializmu govorile z nostalgijo, zlasti ko so se navezovalе na večjo ekonomsko in socialno varnost, ki so jo imele v tem obdobju:

To je interesantno, prije je bio život, bilo je nekako više komunikacije među ljudima, bilo je nekako više ljubavi, bilo je više vremena i družiti se sa svojim ljudima. Sad sve neka frka, brzina. Ja sam došla, nisam toliko poznavala. Ja sam se odmah zaposlila, 74-te sam počela raditi u bolnici, u bolnici sam isto radila, bila sam među onim ženama, bile so skoro same Slovenke. Bila je ona ljubav do posla, bilo veselje (Mejra, 50 let).

V obdobju po osamosvojitvi Slovenije se je socialno-ekonomski položaj nekaterih sogovornic vidno poslabšal. Zlasti to velja za tiste, ki so zaradi ekonomskega restrukturiranja podjetij izgubile zaposlitev. Zaradi starosti, pogostih poklicnih bolezní in nizke izobrazbene ravni imajo težave pri iskanju zaposlitve, kar povečuje njihovo ekonomsko negotovost: »Jaz pa sem ostala doma, ker je firma takrat šla v stečaj, in sva bila oba z možem tam zaposlena. Sem delovni invalid, delovni invalidi so ostali doma, oni drugi so pa šli nazaj« (Suada, 48 let).

Nekatere so delno upokojene, delno pa prijaviteljne na zavodu. Nedavna vojna v Bosni in Hercegovini je posegla v njihova življenja tudi v Sloveniji. Pogosto so preživljale in skrbele tudi za sorodnike, ki so pred vojno pribežali v Slovenijo, kar je bila precejšnja denarna obremenitev za njihova gospodinjstva. Sogovornice, ki so v Slovenijo prišle po osamosvojitvi, so zaradi težav pri iskanju zaposlitve in/ali dolgotrajnih postopkov priznavanja poklicnih kvalifikacij pogosto kar dolgo bile gospodinje in niso opravljale plačanega dela. Ena, sicer univerzitetno izobražena, je redno zaposlitev iskala kar deset let:

Jaz sem prišla v Slovenijo leta 95, in sem šele pred enim letom, no, od takrat delam. To pomeni, da je bilo nemogoče. Na Zavodu za zaposlovanje sploh, takoj. To pomeni, preden sem sploh, mislim, začela sem takoj iskat službo, ko sem končala ta dva tečaja slovenščine, sem morala takoj narediti nostrifikacijo diplome, leta 95. Takrat ko sem končala pravno fakulteto, nisem seveda takoj dobila diplome. In če bi isti dan bila izdana, potem mi seveda ne bi bilo treba nostrificirati diplome. In potem v tem vmesnem času se je Slovenija osamostalila in potem sem morala narediti še nostrifikacijo diplome, kar je še dodatna težava, no, dobro, tudi to sem naredila. Potem sem seveda pisala ne vem koliko prošenj. Vem, da sem znala se hecat in sem govorila, če bi v času vojne dobila toliko negativnih odgovorov, da sploh ne bi bilo težav z gretjem, bi blo in kuhanje in gretje, vse pač zrihtano (Emina, 39 let).

Njen zakoniti status - najprej osebe z začasnim, kasneje pa tudi stalnim bivališčem - naj bi bil tisti razlog, ki so ga poudarjali delodajalci, in zaradi katerega v Sloveniji zelo dolgo ni dobila zaposlitve:

Potem so mi, ker sem imela pač status začasnega bivanja, so rekli, če bi le imela stalno prebivanje, in potem ko sem dobila stalno, so rekli, če bi le imela slovensko državljanstvo. Potem ko sem dobila slovensko državljanstvo, če bi le imela strokovni izpit, strokovnega izpita seveda nisem imela, ker nisem imela delovnih izkušenj, nikoli nisem delala do takrat, in seveda, to je bil en začaran krog, ki je bilo nemogoče obvladat in ga zapret, nikakor ne. Potem leta 95-ega sem popolnoma slučajno spoznala nekega fanta [...], ki je delal na [ime organizacije] in je rekel, kaj če bi ti poskusila s slovenščino. [...] In so rekli, če jaz volontiram za njih, jaz sem rekla, ne, jaz bom, iskala službo, ne (smeh) in je trajalo vse do prejšnjega leta. In sem pisala prošnje, šla na pogovore, vendar mi je enkrat moja svetovalka na Zavodu za zaposlovanje rekla, da s svojim priimkom, ki je tipično bosanski priimek, nikoli ne bom našla službe in naj si zamenjam priimek. In sem rekla, ne bom. [...] Tako da sem jaz res obupala, sem mislila, da nikoli ne bom našla službe, tako da lansko leto, ko sem delala, pozneje sem se vrnila delat na [ime organizacije] prostovoljno, ker sem mislila, da doma bom res znorela. Ker jaz sem res, mislim, nisem tak tip človeka, da doma brišem prah, da se vse sveti. [...] In potem, ne vem, s hčerko tri leta, in potem se je vpisala v vrtec in potem sem jaz bila spet sama, in nisem vedela, kaj početi sama s sabo. In potem vem, da sem šla na pogovore, prosila, da zastonj delam, pa karkoli. In vem ko sem brala, pogovore, pa prošnje, ko je pisalo, da moram imeti slovensko državljanstvo, sem rekla, pa jaz službe nikoli ne bom dobila. In potem sem se prijavila, so me opozorili na ta razpis, ki je bil na [ime organizacije] in sem prišla na pogovor in so me sprejeli. Če tega ne bi bilo, jaz bi še vedno doma sedela (Emina, 39 let).

Prav to, da niso imele slovenskega državljanstva, so nekatere sogovornice videle kot temeljni vzrok, da niso dobile zaposlitve:

Na začetku je, na početku je bilo težko dobiti službo, kao imamo iste pravice kao

i državljani Slovenije, ali u stvari to nije tako, jer gdje kod si poslao prošnju, si dobio odbijenicu, al pa uopšte te nisu ni pozvali na razgovor, zato što si tujac, jer na prvom mestu je državljan, ima prvenstvo da dobije posao, kasnije onda ako ni jedan se ne javi, ali u stvari uvijek ih ima previse državljana i tak da je tu bilo za nas, joj, teško (Azra, 41 let).

Zgodba ene izmed sogovornic, ki v Sloveniji živi šele leto dni, prišla pa je »za možem«, ki je bil tačas v Sloveniji že zaposlen, kaže na ne vključenost v socialno in ekonomsko življenje v Sloveniji. Trenutno ima dovoljenje za začasno bivanje v Sloveniji, slovensko ne zna, tečaja slovenskega jezika pa si ne more privoščiti. Nima stikov z večinskim prebivalstvom, prav tako ni zaposlena. V primerjavi z njenim položajem v Bosni in Hercegovini, ko je opravljala plačano delo, je zdaj v slabšem položaju. Počuti se izolirano. Na vprašanje, kakšna so bila njena pričakovanja pred prihodom, je odgovorila: »Mislila sam da ću odmah početi raditi, da će biti drukčije nego sada, skoro sam tri godine, još ne radim. [...] Odmah kad sam došla, tražila sam posao, nisu me primili« (Sebina, 35 let).

V odgovoru na vprašanje, kako je v Sloveniji dobila zaposlitev, je Azemina (29 let) tudi poudarila občutke izolacije, ko še ni delala:

Teško. Zato kad dođeš, ne poznaješ jezik, ne poznaješ ništa, moj muž nema vremena govoriti gdje je šta, gdje se šta nalazi, jednostavno preko prijatelja, ako ne nađeš nešto u oglasniku, kako ili šta, kakvu službu. Teško je bilo na početku. Bila sam moguće pola godine tak, brez posla. Bilo mi je dosadno, bilo mi je ful dosadno. Bila sam sva izčrpana, ne znam kam bi se dala. Grozno će si zatvoren med četiri zida i sam neki bereš ili neki gledaš tv, ali to nije to, moraš da radiš, moraš da imaš službu, tako da sam bila previše uporna, zanimala sam se, tak da sam uspijela da nađem nešto. Za začetak nešto, pa poslije malo po malo, pa malo, radiš. Jednu službu imaš, pa drugu pa treću, pa poslije nekak nađeš nešto. Mislim, naiđeš na svašta, na neku službu što ti ne odgovara, al ipak, moraš raditi, moraš da preživiš, moraš da jedeš, čim moraš da jedeš, moraš i da radiš, a ne.

Poseban primer so bile sogovornice, ki so v Slovenijo prišle med vojno v Bosni in Hercegovini in so v Sloveniji dobile status osebe z začasnim zatočiščem. Zanje je bilo vključevanje na trg delovne sile v Sloveniji praktično nemogoče, zato so delale »na črno«, še posebej v zasebnih gospodinjstvih. Taka dela so ponavadi našle dokaj hitro. Vendar pa so bile podvrženemu neprestanemu nadzoru, oziroma so se bale, da bo kdo odkril, da delajo »na črno«. Kljub temu so menile, da so bile podvržene manjšemu nadzoru pri opravljanju plačanega dela tudi zato, ker so ženske. Njihovo delo v zasebni sferi je namreč bilo v večji meri kot moško nevidno: »Ženske su lakše dobile posao već muškarci. Jer, opet, žensko neće toliko policija kontrolirati, kao muškarca. Tak da sam jednostavno bila prisiljena da iščem posao« (Azra, 41 let). Na podobne težave so opozorile ženske, ki so imele status začasnega zatočišča, ki jim je prepovedoval več kot osem ur na teden v Sloveniji delati kar deset let (1992–2002). Posledično se jim leta nezakonitega dela, ki pa so ga v tem obdobju opravljale, da bi dostojno preživele, ne štejejo v delovno dobo. Nekatere so opravljale dela,

ki niso v skladu z njihovimi poklicnimi kvalifikacijami oziroma izobrazbo. Aida (46 let), ki je v Bosni in Hercegovini končala štiriletno srednjo šolo, pripoveduje o tem, kako je v Sloveniji dolgo iskala zaposlitev:

Zelo težko. Leta so minevala. Sicer jaz imam šolo, vse. [...] Samo tudi v Sloveniji, v Ljubljani je dosti nezaposlenih. In jaz sem dolg časa iskala službo. Zdele pa sem tudi, preko ene agencije delam. To ni ta služba, ki bi jo jaz rada delala, da rečem, da je plačana za peto stopnjo, to ne, samo upam, da bo nekaj od tega. [...] Mam toliko let, da sem že v onem drugem delu. Preko agencije sem našla, sama pa nisem mogla najti. [...] Zaradi državljanstva me nobena ustanova ni hotla. Nekateri so kar v faco rekli, da je državljanstvo, drugi so rekli, da ni to, pa je.

Kot že povedano, so se ženske iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle pred osamosvojitvijo Slovenije, sorazmerno hitro in neproblematično vključile v novo družbo. V veliki meri tudi zaradi tega, ker so takoj ob prihodu v Slovenijo dobile dovoljenje za stalno prebivanje. Ob osamosvojitvi Slovenije so večinoma tudi brez težav pridobile slovensko državljanstvo. Le redke med njimi niso pravočasno zaprosile za državljanstvo v skladu s 40. členom novega Zakona o državljanstvu RS, kar je zanje in za njihove družine lahko bilo usodno.

Nekatere so pripovedovale zgodbe o mukotrpnih in dolgotrajnih postopkih urejanja dovoljenj za bivanje. Ena je na primer povedala, da je zaradi tega, ker v potnem listu ni imela pečata o prestopu slovenske meje, v Sloveniji bivala nezakonito. Njena zgodba o zapletih z birokratskimi postopki govori v prid metafori o »Evropski trdnjavi«:

Takrat ko sem prišla prvič, sem imela tudi vizo, nič na črno ni bilo. Takrat je bila praksa, da je bosansko veleposlanišvo izdajalo vabila in s tem vabilom si lahko prišel v Slovenijo. In sem jaz imela to povabilo. Da bi pač urejala vse papirje naprej, sem morala imeti pečat s strani mejne policije, seveda datum, pa tega dne izstopiš v Slovenijo, pa v treh dneh sem se mogla prijaviti na policijsko postajo in prijaviti vse skupaj. Ko sem jaz prišla v Slovenijo, spet, vse uradno, vse legalno, vse mogoče tako kot je treba, mi sploh pečata niso dali. In potem smo spet morali najti tisoč in eno zvezo, smo šli na mejo in jaz nisem smela ven. Ker če bi stopila ven, se ne bi smela vrniti. In je en naš zelo dober prijatelj šel na policijo, in je prosil, če mi dajo pečat, da bi se lahko prijavila in uredila vse mogoče papirje. In je ves vesel pokazal papirje in so dali pečat, star tri mesece. In je potem šel nazaj, dobil pečat star en mesec. In je potem šel nazaj, zakaj to delajo, in so rekli, da imajo taka navodila z višjih instanc. Da dajejo stare pečate, da se ljudje ne morejo prijavljati in urejati bivanja (Emina, 39 let).

Status t.i. poročnih migrantk v Sloveniji je vezan na status njihovih partnerjev. V tem oziru Azemina (29 let) pripoveduje, kako je v Sloveniji pridobila dovoljenje za bivanje:

Boravišnu dozvolu sam dobila glih tak preko muža. Zato sam rekla na početku, da

smo se morali uzeti, poročiti, da bi on mogao moje papire da prenese, kao združitev družine, i tak, preko muža sam dobila. Ful je bilo naporno. To mi je prva viza bila, da idem van. Tak da je bilo malo naporno. Morala sam prvo u Sarajevo, da dobijem neke papire, pa poslije da dođe to u Sloveniju, u Sloveniji da zrihtam to sve, pa trajalo je malo, moguće da dva meseca, pa tak, da smo sve to uredili, da smo zrihtali, da sam dobila tu družinsku vizu.

Sogovornice so večinoma povedale, da zaradi svoje etnične pripadnosti v Sloveniji niso imele posebnih težav. Vendarle pa so poročale o specifičnih incidentih, ki so jih doživljale zaradi svoje etnične pripadnosti ali statusa migrantk iz t.i. tretjih držav. Zgodbe kažejo, da so negativen odnos s strani lokalnega prebivalstva po osamosvojitvi Slovenije doživljale bolj pogosto kot pa v obdobju obstoja skupne države. Govorile so tudi o povsem splošnem slabšalnem gledanju na migrante oziroma tujce v Sloveniji, ne glede na njihovo etnično pripadnost. Ali z besedami Emine (39 let):

Ne vem, zdi se mi na splošno, da Slovenci, ko nekdo pride in dokler ga še ne poznajo, da imajo na splošno negativen odnos spram tujcev in to traja. Jaz to tudi v enem roku zastopim, ker vidim, kakšni so, in vidijo, kakšni smo, in se mi zdi to tudi normalno. A če ne pustijo poti, da pokažemo, kakšni smo, da nismo ne neumni, ne nepismeni, da neki pač mamov v glavi, to se mi zdi nepravilno.

SKLEPI

Empirično gradivo potrjuje izhodiščno domnevo, da imajo ženske, ki so v Slovenijo prišle v obdobju po njeni osamosvojitvi, več težav pri začetnem vključevanju v novo družbo kot pa tiste, ki so prišle v Slovenijo pred njeno osamosvojitvijo. V obdobju skupne jugoslovanske države je bila namreč migracija iz nekdanjih jugoslovanskih republik obravnavana kot notranja in ne kot mednarodna migracija, kar je pomenilo, da so imeli migranti in migrantke iz teh republik veliko manj težav pri urejanju dokumentov za bivanje. Nadalje je na tako situacijo vplivala hitra integracija na trg delovne sile, saj so ženske povedale, da so delo dobile izjemno hitro. Kljub pomanjkanju sistematičnih in institucionalnih programov za vključevanje v novo okolje (na primer organizirano učenje slovenskega jezika) so sogovornice pripovedovale o dokaj neproblematičnem vključevanju v novo družbo. Z osamosvojitvijo Slovenije so se spremenile okoliščine tako na ekonomskem področju (prestrukturiranje gospodarstva in posledično povečana nezaposlenost, nezanesljive zaposlitve, neurejena stanovanjska politika) kot tudi v ideološko-političnem smislu. Z uveljavljanjem nove nacionalne države se je bolj kot prej uveljavljalo razlikovanje med tujci in »domačim prebivalstvom«. Gre za pojmovanje nacionalnih populacij, ki se je v Evropi uveljavilo v drugi polovici 19. stoletja sočasno z uveljavljanjem koncepta o suverenih nacionalnih državah. Tvorci takih predstav so nacionalne populacije gledali kot nedvoumno zamejene politične enote, ki naj bi bile hkrati tudi »kulturno razločene«

od drugih enot enakega reda (Kreager 1997).¹⁰ In prav zgodovinski vpogled v razvoj koncepta nacionalne populacije bi lahko ponudil eno izmed razlag za dejstvo, da je danes v t.i. razvitih družbah v vzponu protipriseljensko vzdušje (Černič Istenič in Knežević Hočevar 2006: 25). Zdi se, da taka ugotovitev velja tudi za Slovenijo kot »novo« suvereno nacionalno državo.

Zgodbe žensk potrjujejo, da so se njihov socio-ekonomski položaj in gledanje večinskega prebivalstva nanje v obdobju po osamosvojitvi Slovenije zaostri. Dolgotrajni in zapleteni postopki pridobivanja dovoljenj za bivanje kot posledica omejevalne migracijske politike ter težave pri integraciji na trg delovne sile so skoraj univerzalna izkušnja žensk, tako prisilnih priseljenk kot tudi tistih, ki so prišle na podlagi združitve družine. Zdi se, da ni pretirano trditi, da podobno velja tudi za druge etnične skupine priseljenk iz tretjih držav.¹¹ V raziskavi se nisem osredotočila na vprašanje, kako so se v družbo pred osamosvojitvijo Slovenije vključevale mednarodne migrantke, saj so vse sogovornice v obdobju pred osamosvojitvijo bile obravnavane kot notranje, medrepubliške migrantke. Posledično ne moremo sklepati, da je bilo obdobje nekdanje skupne države na splošno bolj prijazno do migrantov in migrantk, saj v slovenskem prostoru sistematičnih raziskav o mednarodnih migrantih in migrantkah v tem obdobju nisem našla.

Na podlagi analize empiričnega gradiva se zdi verjetna tudi hipoteza, da obstoječi upravni postopki, migracijski zakoni in vizumski režimi kažejo na vedno bolj restriktivno politiko Evropske unije do državljanov t.i. tretjih držav. Vključevanje Slovenije v evropske integracije je celo povzročilo vedno večjo negotovost in ranljivost migrantk iz tretjih držav. Zgodbe sogovornic nam nazorno pokažejo na nekatere slabosti takega migracijskega režima. Prvič, poroka s slovenskim državljanom ali osebo, ki ima dovoljenje za bivanje v Sloveniji, je v primerih, ko gre za t.i. družinsko migracijo oziroma migracijo na podlagi združitve družine, tisti nujni pogoj, na osnovi katerega državljan in državljanke tretjih držav sploh lahko pridobijo pravico do daljšega bivanja v Sloveniji. Tak model daje prednost »klasičnemu« modelu družinskega življenja (poroka), ne pa drugim oblikam zunajzakonske skupnosti. Drugič, pravice zakonca se v začetku bivanja v Sloveniji vežejo na partnerja, kar je lahko potencialno ogrožujoče za ženske, ki bi se želele razvezati od svojega soproga. Nadalje so postopki za pridobivanje delovnih dovoljenj kot tudi dovoljenj za bivanje dolgotrajni in zapleteni.

Pri sogovornicah se je kot problematična pokazala dolgotrajna nezaposlenost nekvalificiranih migrantk, ki so prišle v Slovenijo v času obstoja skupne jugoslovanske države in so zaposlitev izgubile v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, ko je prišlo do prestruk-

¹⁰ O tem je pisala tudi Knežević Hočevar 2003a; 2003b.

¹¹ Na primer o ženskah iz nekdanje Sovjetske zveze, glej Cukut 2008. Z ženskami različnih etničnih pripadnosti, ki so v Slovenijo prišle po njeni osamosvojitvi, so bili opravljeni biografski intervjuji v okviru mednarodnega projekta *FEMIPOL - Integration of Female Immigrants in Labour Market and Society. Policy Assessment and Policy Recommendations*, ki je v Sloveniji potekal na Mirovnem inštitutu. Raziskovalke so izpostavile precej podobne težave pri njihovem vključevanju v slovensko družbo, kot so predstavljene v pričujočem prispevku (na primer Pajnik in sod. 2006).

turiranja gospodarstva. Sedaj so brezposelne, nekatere pa zaradi poklicnih bolezni niti niso več zmožne delati.

V skladu z začetnimi predpostavkami se je pokazalo tudi, da migracija ni izključno ali primarno proces, ki ga povzročijo ekonomski motivi, saj zgodbe prevevajo raznoliki motivi. Nekatere so se želele izogniti po njihovem mnenju prevelikemu nadzoru nad ženskami v svoji primarni družini v Bosni in Hercegovini. Spet druge so želele opravljati plačano delo in pridobiti večjo ekonomsko samostojnost. Nekatere so željo po ekonomski neodvisnosti povezovala s težkim, revnim življenjem v Bosni in Hercegovini in z željo ubežati napornemu delu na kmetiji, spet druge so povedale, da so v Bosni in Hercegovini dobro živele, vendar so želele pridobiti nove izkušnje. Mnoge so povedale, da so želele živeti skupaj s soprogi, ki so pogosto že prej migrirali in delali v Sloveniji. Pogosto so pri opisovanju svojih motivov za migracijo navajale kar kombinacijo omenjenih motivov. Kljub temu, da je bil prihod večine sogovornic vezan na njihove partnerje oziroma soproge, so večinoma govorile o svoji dejavni vlogi pri dogovarjanju s partnerjem oziroma soprogom o migraciji oziroma njuni prihodnosti. Dejavno vlogo prisilnih priseljenc iz Bosne in Hercegovine lahko izluščimo predvsem iz njihovih opisov prihoda v Slovenijo in njihove dejavnosti v zvezi z varstvom in v skrbi za otroke, zlasti v začetku bivanja v Sloveniji, ko so bili njihovi soprogi pogosto še v Bosni in Hercegovini. Prav tako so bile kot pomočnice dejavne v zasebnih gospodinjstvih, t.j. v sferi plačanega dela, ki je bilo v manjši meri nadzorovano kot delo moških (prim. Vrečer 2007).

Nedvomno se mnoga vprašanja, ki sem jih izpostavila v pričujočem besedilu (problem dolgotrajne brezposelnosti migrantk, »delo na črno«, opravljanje del, ki niso v skladu s poklicnimi kvalifikacijami), nanašajo tudi na t.i. domače prebivalstvo, ki so ga prav tako prizadele spremembe v postsocialističnem obdobju. Vendar se zdi, da je položaj migrantk vendarle specifičen glede na večinsko prebivalstvo. Naj kot morda najbolj pogosto težavo izpostavim možnost integracije na trg delovne sile. Na primer osebe z začasnim zatočiščem iz Bosne in Hercegovine, med katerimi so bile tudi moje sogovornice, niso imele institucionalne (zakonske) možnosti opravljati zakonitega dela kar deset let. Omenjeno je problematično zaradi slabega socio-ekonomskega položaja migrantk v novih družbah in izgube človeškega kapitala ter izgube delovnih let in posledično skrajševanja pokojninske dobe (Dvořáková in sod. 2007: 11). Izpostaviti velja tudi diskriminacijo na podlagi etnične pripadnosti in težave pri zaposlovanju tistih oseb, ki nimajo slovenskega državljanstva. Seveda pa se postavlja vprašanje, ali osebe, ki so v Sloveniji že trideset let in več, sploh še lahko obravnavamo kot migrantke, ki imajo določene specifične potrebe. Zdi pa se, da bi bilo na državni ravni zlasti nujno urediti institucionalne mehanizme in poti za hitrejše in bolj učinkovito vključevanje migrantk v nove družbe. Na podlagi analize empiričnega materiala in primerjave zgodb sogovornic, ki so migrirale pred in po osamosvojitvi Slovenije, lahko sklenem, da je vsakokratno družbeno-politični kontekst pomemben okvir, znotraj katerega se na individualno specifične načine odigravajo življenjske zgodbe žensk.

LITERATURA

- Al-Ali, Nadje. Women, Gender and Migration in Europe, <http://www.comune.forli.fo.it/Documenti/39/gender.pdf> (28.6.2006).
- Anthias, Floya; Lazaridis, Gabriela (ur.) (2000). *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. Oxford: Berg Publishers.
- Anthias, Floya (2000). Metaphors of Home: Gendering New Migrations to Southern Europe. *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move* (ur. Floya Anthias; Gabriela Lazaridis). Oxford: Berg Publishers, 15–47.
- Brettell, Caroline (2003). *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Carling, Jørgen (2005). Gender dimensions of international migration, <http://www.gcim.org/mm/File/GMP%20No%2035.pdf> (10.7.2006).
- Castles, Stephen; Miller, Mark, J. (1998). *The age of migration: international population movements in the modern world*. Houndmills: Macmillan.
- Cukut, Sanja (2008). *Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji* (doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Črnič Istenič, Majda; Knežević Hočevar, Duška (2006). Ali so stališča prebivalcev evropskih držav do priseljencev povezana s stališči, ki se nanašajo na odnose med spoloma, rodnostno vedenje in vrednotenje otrok?. *Dve domovini*, 24: 21–46.
- Dobrowolsky, Alexandra Z.; Tastsoglou, Evangelia (ur.) (2006). *Women, Migration and Citizenship, Making Local, National and Transnational Connections*. Aldershot: Ashgate.
- Dobrowolsky, Alexandra Z.; Tastsoglou, Evangelia (2006). Crossing Boundaries and Making Connections. *Women, Migration and Citizenship, Making Local, National and Transnational Connections* (ur. Alexandra Z. Dobrowolsky; Evangelia Tastsoglou). Aldershot: Ashgate, 1–35.
- Dvořáková, Katerina; Rabušic, Ladislav; Vašečka, Michal (2007). *Female Migrants in Ageing European Societies (Policy relevant implications of the FEMAGE project)*. Deliverable No. 14 (trenutno omejen dostop).
- Freedman, Jane (ur.) (2003). *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Freedman, Jane (2003). Introduction: A Gendered Analysis of Migration in Europe. *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe* (ur. Jane Freedman). Aldershot: Ashgate Publishing, 1–15.
- Gombač, Jure (2005). *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljavanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kertzer, David, I.; Fricke, Tom (ur.) (1997). *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

- Knežević Hočevar, Duška (2003a). Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoje nacionalne populacije. *Družboslovne razprave*, 19 (43): 29–46.
- Knežević Hočevar, Duška (2003b). Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v post-socialistični Sloveniji. *Teorija in praksa*, 40 (2): 335–356.
- Kobolt, Alenka (2002). *Zdej smo od tu – A smo še čefurji*. Ljubljana: i2.
- Kofman, Eleonore; Phizacklea, Annie; Raghuram, Parvati; Sales, Rosemary (2000). *Gender and International Migration in Europe: employment, welfare and politics*. London, New York: Routledge.
- Komac, Miran; Medvešek, Mojca; Roter, Petra (2007). *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!?: študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kreager, Philip (1997). Population and Identity. *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis* (ur. David I. Kertzer in Tom Fricke). Chicago & London: The University of Chicago Press, 139–174.
- Lazaridis, Gabriela (2000). Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression. *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move* (ur. Floya Anthias; Gabriela Lazaridis). Oxford, New York: Berg, 49–79.
- Lister, Ruth (1997). *Citizenship: Feminist Perspectives*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press.
- Lukšič - Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Mežnarič, Silva (1986). 'Bosanci': A kuda idu Slovenci nedeljom. Ljubljana: Krt.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini*, 26: 31–46.
- Močnik, Rastko (1999). *3 teorije: ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Pajnik, Mojca; Bajt, Veronika; Zupanc, Saša (2006). Policies Affecting Female Migrants: Report on Key Informant Interviews in Slovenia. Working Paper Nr. 8 – WP 2, FeMi-Pol Project, Frankfurt: Institute of Social Research at J.W. Goethe University. http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/wp2/Slovenia.pdf (4.6.2007).
- Passerini, Luisa; Braidotti, Rosi; Gazsi, Judit; Conradsen, Inger-Marie; Alexsandrova, Nadejda (2004). Gender relationships in Europe at the turn of the millenium: Women as subjects in migration and marriage (GRINE, final report). ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/citizens/docs/kina21249ens1_grine.pdf (20.3.2007).
- Pedraza, Silvia (1991). Women and Migration: The Social Consequences of Gender. *Annual Review of Sociology*, 17: 303–325.
- Sharpe, Pamela (ur.) (2001). *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives*. New York: Routledge.
- Sharpe, Pamela (2001). Introduction: gender and the experience of migration. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). New York: Routledge, 1–14.
- Stark, Oded; Levhari, David (1982). On Migration and Risk in LDCs. *Economic Development and Cultural Change*, (31) 1: 191–196.

- Todorova, Maria, N. (2001). *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Vrečer, Natalija (2007). *Integracija kot človekova pravica: prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Andragoški center Republike Slovenije.
- Willis, Katie; Yeoh, Brenda, (ur.) (2000). *Gender and Migration*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Willis, Katie; Yeoh, Brenda (2000). Introduction. *Gender and Migration* (ur. Katie Willis; Brenda Yeoh). Cheltenham, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, XI–XXII.
- Zavratnik Zimic, Simona (2004). *Migration trends in selected EU applicant countries, Vol. 6. Slovenia: the perspective of a country on the 'Schengen periphery'*. Vienna: International Organization for Migration.
- Zorn, Jelka (2003). *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva* (doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

SUMMARY

EXPERIENCES OF FEMALE MIGRANTS IN SLOVENIA BEFORE AND AFTER ITS INDEPENDENCE

Sanja Cukut

Migration trends in Slovenia have been influenced by geopolitical and economic changes that have changed the meaning of the term international migration among the policy makers and in the wider public. Migrations within the former Yugoslav republics, previously defined as internal migrations, have gained an international character after Slovenian independence. After independence, policy makers in Slovenia have started to more explicitly and systematically create a migration policy at the national level. Undoubtedly, this has also been influenced by Slovenia's accession to the European Union. One of the key characteristics of European Union migration policy is its increasing restrictiveness to individuals from 'third countries'. Additionally, in the process of creating the sovereign nation-state, a distinction between 'ethnic' Slovenians and those 'Others' that were increasingly perceived as culturally different from the majority population, increasingly appeared in public discourses. Researchers have also noted that one of the key characteristics of contemporary migration is its feminisation. However, the experiences of women were largely overlooked in 'mainstream' migration studies. Women were perceived as passive agents in the migration process and their role was mainly reduced to secondary (family) migrants following men as supposedly the most important actors in the migration process. In this line, the author compares, using qualitative interviews with female migrants from Bosnia and Herzegovina of Bosniak ethnic background, the experiences of migrants

coming to Slovenia before its independence and those coming after the break-up of the common Yugoslav state. She assumes that the creation of a sovereign Slovenian nation-state and the process of Slovenia's accession towards the European Union, have contributed to an increasing insecurity and vulnerability of female migrants from third-countries in Slovenia. Empirical evidence demonstrates that women who came to Slovenia after its independence experience more problems in the process of integration into the new society. This is especially evident in the area of integration into the labour market. The interviews speak in favour of the assumption that existing migration regimes in Slovenia point to an increasingly restrictive migration policy. The author argues that such migration regimes privilege 'a classical model' of family life (marriage) over other forms of extra-marital community. She also points to the precariousness of employment, deskilling of female migrants in Slovenia and to the specific problems of older migrants. In this manner, she calls for the development of institutional mechanisms to enable migrants a faster and more 'efficient' inclusion into the new society.

AVTOHTONOST IN ROMI: K PONOVNEMU PREMISLEKU NAČEL MANJŠINSKE POLITIKE V SLOVENIJI

Irena ŠUMI,¹ Damir JOSIPOVIČ²

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Avtohtonost in Romi: K ponovnemu premisleku načel manjšinske politike v Sloveniji
Avtorja v prispevku analizirata koncept avtohtonosti, ki je v Sloveniji ustavna kategorija, in ugotavljata njegov (post)kolonialni izvor in nekritično privedbo v slovensko pravo in družboslovje, ki je bila v bistvu odvečna in slabo informirana. To je pokazalo tudi mnenje Ustavnega sodišča iz leta 1998, ki je ustavno kategorijo avtohtonosti, nanašajočo se na pripadnike italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji in Slovence v sosednjih državah, označilo za pomensko in v svojih pravnih konsekvencah nejasno. Nato avtorja opišeta okoliščine, v katerih je bil leta 2007 sprejet Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji. Nato razvijeta izviren predlog manjšinske zaščite, ki ne temelji več na primordialističnem modelu »krvne vsote«, temveč na zaščiti prostorov, v katerih se in so se v preteklosti odvijali specifični kulturni, jezikovni, socialni in etnični procesi razlikovanj in sobivanja. Vztrajanje pri primordialističnem in rasističnem razumevanju in rabi konceptov avtohtonosti namreč vidita kot grožnjo vsem manjšinam v Sloveniji, in grožnjo z radikalno etnicizacijo nacionalnega prostora.

KJUČNE BESEDE: Romi, zakonodaja, primordializem, avtohtonost, modeli manjšinske zaščite

ABSTRACT

Autochthonism and Romany: Towards Rethinking the Principles of Minority Policies in Slovenia

The authors analyse the constitutional concept of autochthony in Slovenia and its rather uncritical and poorly informed introduction into Slovenian law and social science from the (post)colonial era. This was demonstrated also in the 1998 Opinion of the Constitutional Court which designated the constitutional concept of autochthony as pertains to the Italian and Hungarian minority in Slovenia, and to Slovenians in the neighbouring countries, as unclear in meaning and legal consequences. The authors proceed to describe the circumstances in which the 2007 bill on Romany minority protection was prepared and passed. In conclusion, they offer an alternative model of minority protection that renounces the racist model of 'blood quantum', but instead builds on protection of cultural landscapes which have hosted, and may host presently, specific cultural, linguistic, class and ethnic processes of difference and coexistence. Insisting on primordialist usage of the concepts of autochthony

¹ Dr. socialne antropologije, mag., višja znanstvena sodelavka; Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva c. 26, SI-1000 Ljubljana; irena.sumi@guest.arnes.si.

² Dr. geografije, mag., znanstveni sodelavec; Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva c. 26, SI-1000 Ljubljana; damir.josipovic@guest.arnes.si.

as a designation of living people they see as a threat to all minorities in Slovenia, and as the danger of permanent, radical ethnicisation of the national space.

KEYWORDS: Romany, legislation, primordialism, autochthony, models of minority protection

AVTOHTONOST KOT USTAVNA KATEGORIJA

V Ustavi samostojne Slovenije sta dva člena, ki se nanašata na pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji, slovenske narodne manjšine v sosednjih državah (čl. 5) in na posebne pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti (čl. 64); slednji dve sta označeni kot »avtohtoni« narodni skupnosti. Poleg Ustave RS še cela vrsta zakonov, uredb in sodb Ustavnega sodišča govori o »območjih avtohtone poselitve«, pa celo o območjih, kjer take skupnosti »avtohtono živijo«.³ Kljub temu, da je avtohtonost tako odlikovan ustavni koncept in torej spada v temeljni državni pravni vokabular, pa Ustavno sodišče ugotavlja,⁴ da pomen izraza »avtohton« ni nikjer definiran, in breme takega definiranja – zlasti z vidika rekrutacije članstva take »avtohtone« skupnosti, ki ima v slovenskem pravnem redu dvojno volilno pravico – prelaga na ramena »samoupravnih narodnih skupnosti« samih.⁵

Izraz »avtohtonost« je v letih slovenske državnosti postal močno popularen tudi zunaj pravniškega jezika in je tako rekoč ponarodel. Danes slišimo in beremo o avtohtoni slovenski kuhinji, avtohtonem slovenskem granitu, avtohtoni slovenski kokoši, pa celo o avtohtonem slovenskem rocku (prim. Janko Spreizer 2006). V teh zvezah izrekli večinoma hočejo reči, da gre za nekaj specifično, izvirno, izvornostno »našega«. V rabi, kakršno uveljavlja Ustava, pa bi moralo iti, če bi sledili logiki in zgodovini mednarodnega prava, ki je izumil govorjenje o (legalnem) staroselstvu, za primat, prvoposeljenost, torej poselitveno prisotnost in politično organizacijo, ki sta starejši od suverenosti države in

³ Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih (UrL RS št. 65/1994) v 1. členu določa: »Za uresničevanje posebnih pravic, ki jih zagotavlja ustava Republike Slovenije, za uveljavljanje svojih potreb in interesov in za organizirano sodelovanje pri javnih zadevah, ustanovijo pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti na območjih, kjer avtohtono živijo, samoupravne narodne skupnosti« (poudarki dodani).

⁴ Odločitev Ustavnega sodišča št. 844, 1998. UrL RS št. 20/1998, s. 1308. S to odločitvijo Ustavnega sodišča se je vzpostavil princip, po katerem je Ustavno sodišče odtlej odločalo. V odločbi iz oktobra 2002 se je Ustavno sodišče sklicevalo prav na odločbo iz leta 1998, pri čemer je opozorilo, da kriterije avtohtonosti lahko navede zakonodajalec, lahko pa zakonodajalec zgolj definira območja, kjer »nesporno prebiva avtohtono naseljena romska skupnost« (vir: UrL RS št. 87/2002). Znotraj iste odločbe je znova navedena protiustavnost Zakona o lokalni samoupravi iz leta 1993, ki določa zastopstvo Romov v obliki romskega svetnika, kjer Romi avtohtono živijo.

⁵ Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih (UrL RS št. 65/1994) v 6. členu o organiziranosti določa, da »pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti, ki avtohtono živijo na narodnostno mešanih območjih, ustanovijo občinske samoupravne narodne skupnosti«. Ta člen implicira, da skupnosti sami prepoznava svoje pripadnike, hkrati pa predpostavlja inkorporacijo manjšine na ravni občin, torej lokalno, in ne vsedrjavno.

njenih prednic, na katere teritoriju domnevno »avtohtoni« ljudi bivajo. Lahko bi torej mislili, da gre pri avtohtonosti za specifične lastnosti teh ljudi, Italijanov in Madžarov v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah, ki jih kot posameznike zaznamujejo že z rojstvom. Kolektiviteta teh ljudi pa tvori avtohtono skupnost.

Tako razumevanje s seboj nosi vsaj tri nepremostljive težave. Prvič, v mednarodnem pravu je avtohtonost (in njene sopomenke: indigenost/staroselskost, aboriginalnost) pravna invencija iz časa konca kolonializma sredi prejšnjega stoletja. V mnogih primerih konca kolonialne prevlade in vzpostavitve novih državnosti ni bilo mogoče definirati drugače kot z ugotovitvijo, da kolonizirane populacije oz. njihovo potomstvo predstavljajo populacijski segment in politične entitete, ki so v svoji kontinuiteti starejši od segmenta evropskih priseljencev in njihovih političnih tvorb, in ki ima zato odlikovano pravno pozicijo: staroselcem npr. v Kanadi se zato uradno reče Prvi narodi (First Nations), v ZDA pa pravna doktrina pravi, da imajo staroselske skupnosti politično suvereniteto, ki je starejša od suverenitete ZDA (prim. Deloria, Jr. 1992; Forbes 1993; Wilkins in Lomawaima 2002). Podobno in po vzoru na ameriške rešitve se je ravnal tudi dekolonizacijski proces v Avstraliji (prim. npr. Tatz 1979) in drugod.⁶ T.i. avtohtone manjšine v Sloveniji nimajo postkolonialne pravne zgodovinske pozicije, saj npr. med Slovenci in Italijani in njihovimi (skupnimi in razločenimi) državnimi tvorbami skozi zgodovino ne obstaja kolonialno razmerje: posebni položaj italijanske in madžarske manjšine je v bistvu rezultat mirovnih pogodb, ki sta končali prvo in drugo svetovno vojno.⁷ V luči pokolonialnih primerjav v Sloveniji torej ne gre za prvotne prebivalce kakega ozemlja, temveč v primeru ustavno zaščitenih Itali-

⁶ Ob zamenjavi oblasti v Avstraliji leta 2008, ko je po dolgem obdobju vladanja koservativcev vodenje vlade prevzela laburistična stranka, je predsednik laburistov, premier Kevin Rudd, 13. februarja 2008 ob nastopu mandata izrekel javno opravičilo avstralskim staroselcem za institucionalizirano asimilacijo in etnocid, ki ga je od 19. stoletja do poznih 1960. let izvajala avstralska vlada. Na svečanosti je bilo navzočih 100 predstavnikov staroselskih skupnosti in predstavniki t.i. Ukradene generacije – staroselskim staršem prisilno odvzetih otrok.

⁷ Mejo med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Madžarsko je definirala Trianonska pogodba, podpisana 4. junija 1920. Nasledek te pogodbe je bil približno pol milijona Madžarov v Bački, Banatu, Baranji in v Prekmurju. Ker je bilo Prekmurje po 1. svetovni vojni najprej vključeno v Mari-borsko oblast, nato pa v Dravsko banovino, je Slovenija ob osamosvojitvi postala pravna naslednica in varuhinja določil tudi Trianonske pogodbe. Trianonska pogodba zlasti natančno opredeljuje naloge povojne Madžarske na področju zaščite »rasnih, verskih in jezikovnih manjšin« in tem manjšinam znotraj Madžarske jamči državljanstvo ter svobodno izražanje svojih pripadnosti (prim. sekcijo VI Trianonske pogodbe; členi 54-60). Določila Trianonske pogodbe so osnova za vse kasnejše bilateralne sporazume z Madžarsko, tako tudi za slovenskega. Poudariti moramo, da ne Trianonska pogodba ne kasnejša kvadrilateralna madžarsko-hrvaško-ukrajinsko-slovenska deklaracija o zaščiti manjšin in iz nje izhajajoči bilateralni sporazumi iz leta 1992 ne vključujeta koncepta naseljenjskega primata, pri čemer je slovenska verzija sporazuma edina izjema: dikcijo »...kjer živijo pripadniki...« in ki se pojavlja v madžarskem, hrvaškem in ukrajinskem izvorniku, zasledimo v slovenskem zapisano kot »...kjer avtohtono živijo pripadniki...« (prim. Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji in slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski, Ljubljana, 6. november 1992; poudarek dodan). - Analogno niti Osimski sporazumi iz leta 1975 kot pravni nasledek Pariškega mirovnega sporazuma (1947) in Londonskega memoranduma (1954), ki so dokončno definirali mejo na kopnem in morju med Italijo in SFRJ, ne vključujejo dikcije o avtohton-

janov in Madžarov v Sloveniji za prebivalstvo, za katerega se šteje, da je v zgodovinskem procesu razmejevanja ostalo teritorialno odrezano od svojega naroda v sosednji državi. Petra Roter (2005: 199–200) avtohtonost v slovenskem primeru veže na »evropski kriterij ohranjanja trajnih in trdnih vezi z državo bivanja, ki je bil uveden ravno zaradi razlikovanja tradicionalnih narodnih manjšin od imigrantskih skupnosti« in avtohtonost predstavi kot »slovenski izraz za trdne vezi med manjšino in državo, v kateri manjšina obstaja«, toda to pojasnilo funkcionira predvsem kot apologija: dejstvo je, da Ustavno sodišče ustavne kategorije avtohtonosti ni uspelo definirati, kar tudi ni pričakovati, če se sodišče ne želi zatekati v izrazito biologistične formulacije. Druga nepremostljiva težava avtohtonosti je namreč v tem, da nujno vodi k presoji ne le skupinskega statusa manjšine, temveč tudi posameznikovega statusa kot nosilca take izjemnosti, kot je avtohtonost.

Staroselske populacije t.i. »notranje kolonizacije« (v evropogenih državah, kjer so staroselci ostali del državljanskega korpusa) so se sredi prejšnjega stoletja znašle v položaju, v katerem so morale »čistokrvnost« svojega članstva dokazovati na podlagi rasističnih kolonialnih politik administriranja in tako rekoč od posameznika do posameznika, sicer so tvegale krčenje ozemlja svoje nanovo izborjene politične suverenosti. Zato so npr. v ZDA uvedli t.i. načelo krvne vsote (*blood quantum*): danes je član kake staroselske skupnosti lahko samo posameznik, ki ima dokazljivega prednika v seznamu članov prvotne rezervatske skupnosti, ustanovljene v osemdesetih letih 19. stoletja,⁸ hkrati pa dokazljivo vsaj še tretjino, petino, osmino, šestnajstino itd. (kakor pač to skupnost določi) »plemenske krvi«; če ima torej posameznik preveč prednikov, ki so bili bodisi nestaroselci, bodisi člani kake druge staroselske skupine, njegov status člana dane skupnosti preneha, kar pomeni izgubo pravic do dednih zemljišč iz rezervatskega fonda, posebnih vladnih bonitet itd. Ironija je seveda ta, da so danes staroselske rezervatske vlade tiste, ki se kolonialnega, asimilacionističnega načela krvne vsote najbolj oprijemljejo, saj bi sicer tvegali množičen vdor nestaroselcev v ostanke svojih ancestralnih domovin in s tem izgubo ozemlja in politične skupnosti. Četudi torej v Sloveniji avtohtonost manjšine ne pomeni »staroselstva« v smislu naselitvenega prvenstva pred večinsko populacijo, je povzročila prav enake načelne težave: po čem naj se presoja članstvo v avtohtoni manjšinski skupnosti in kako naj se postavijo pogoji zanj?

Postavimo, da bi obveljalo, da je član italijanske ali madžarske narodne skupnosti vsak človek, ki lahko izkaže vsaj enega starša te narodnosti, izvirajočega iz območja, kjer manjšinska zaščita velja. Tak posameznik bo vpisan v poseben volilni imenik, ki ga skupnost sama sestavi, na podlagi tega vpisa pa bo imel t.i. dvojno volilno pravico. Kaj pa se bo zgodilo z njegovimi potomci? Dandanes se ljudje komajda še možijo in ženijo znotraj lastnih vasi, mest, regij. Zemljepisni radij, znotraj katerega si ljudje iščejo partnerje in imajo z njimi otroke, je vedno širši.⁹ Vzemimo hipotetičnega pripadnika italijanske

osti ali kakšni primordialni pravici Italijanov, ki živijo zunaj meja povojne Italije, do vnaprejšnjega ekskluzivnega varstva (prim. Osimski sporazumi, Osimo, 10. november 1975).

⁸ V ZDA je šlo za asimilacionistični zakonodajni paket, znan z imenom *Indian Allotment Act* ali tudi *Dawes Act* iz leta 1887 (prim. Šumi 1999).

⁹ Dostopne statistike številnih evropskih držav kažejo, da se je pri priselitvah iz naslova priženitev/

skupnosti, ki se poroči s Hrvatico; njun otrok s Slovencem; njuna vnukinja morda s Francozom; pravnuk pa nemara z Američanko. Na podlagi kakšne formule bo generaciji pravnukov mogoče pripisati avtohtono italijanskost? Koliko »krvi« bo še dovolj, da bo ta pravnuk član italijanske narodne skupnosti s posebnimi političnimi pravicami v državi Sloveniji? Kdo bo o tem odločal?

Še tretja zagata: če se zgodi, da kaka vas ali naselje tedaj ne bosta več imela prebivalca z vsaj polovico »italijanske krvi«, ali bosta potem ta zaselek ali vas izvzeta iz načela dvojezičnosti?¹⁰ Ali se bosta torej dejanski in simbolni (dvojezičnost, dvojezična signalizacija) teritorij »avtohtone poselitve« v prihodnosti krčila in nato nekoč povsem izginila? To zagotovo ni mogla biti intenca ustavodajalca, ki je vključil pojem avtohtonosti, saj bi pomenila zelo resno grožnjo obstoju manjšine. Enako gotovo pa tudi ni mogel biti ustavodajalčev namen, da bi Slovenijo obsodil na ciklično izginevanje in porajanje »avtohtonih manjšin«, s čimer bi Slovenija postala radikalno etnicizirana, razdrobljena nacija: koliko let prebivanja je namreč potrebno, da kaka, denimo, imigrantska skupina postane avtohtona? Dvajset, petdeset, sto let? Če namreč dve skupnosti tak status imata, ni razloga, da se zanj ne bi potegovale še druge. Ali pa je avtohtonost stanje, ki se v Sloveniji nanaša le na Madžare in Italijane in se je z njimi za večno izčrpalo? To bi seveda člane obeh teh skupnosti postavilo v popolnoma neprimerljiv položaj z vsemi drugimi državljani Slovenije.

Gornji premislek kaže na dvoje: s privedbo avtohtonosti kot lastnosti ljudi v pravni sistem je Slovenija čisto po nepotrebnem vzpostavila parakolonialne odnose med svojimi državljani, ki bodo skozi desetletja izkazali prav enake težave kot v pokolonialnem svetu. V obeh primerih je konceptualna napaka po našem v tem, da se posebnost nekega družbenega in zgodovinskega prostora vpisuje v konkretne, žive ljudi. Ljudje namreč ne rastejo iz zemlje kakor kaka avtohtona vinska trta in nimajo »korenin«, pa tudi deleži njihove »predniške krvi« ne odločajo o tem, kako se bodo kulturno, jezikovno in pripadnostno formirali; navsezadnje pa so tudi prostorsko zelo gibljivi. Tudi med ljudmi, ki se štejejo za »etnično čiste« Slovence, je prebito malo takih, ki bi med svojimi znanimi predniki ne imeli koga, ki ni bil Slovenec; še manj bi jih bilo, če bi ljudje pomnili svoje rodbinske linije kaj dlje od generacije staršev svojih lastnih starih staršev: večinoma namreč še o

primožitev število držav in njihova oddaljenost od posamezne ciljne države generalno gledano zvečevalo vse od druge svetovne vojne dalje, še posebej pa po letu 1990 (vir: Eurostat, SURS; prim. Knežević-Hočevar 2006).

¹⁰ Status dvojezičnosti v primeru italijanske in madžarske skupnosti v Sloveniji ima sicer enotno zakonsko izhodiščno načelo, pa vendar neprimerljive realizirane razlike v odnosu do zakonskih določil. Medtem ko je za italijansko skupnost na Obali območje »avtohtone poselitve« definirano po naseljih in celo po delih naselja ter je ostalo nespremenjeno še od obdobja vzpostavitve po letu 1954, je v primeru madžarske skupnosti v Prekmurju po letu 1991 prišlo do izločitve treh naselij iz t.i. dvojezičnega oziroma narodnostno mešanega območja z utemeljitvijo, da tam Madžarov ni. To so naselja Berkovci, Ivanjševci in Lončarovci (prim. Genorio et al. 1985; Josipovič 2004: 88-9). Tem dejstvom ob bok lahko postavimo zagotovilo Ustave, da pravice (tudi teritorialne) izhajajo iz Ustave ne glede na »dejansko število pripadnikov teh [italijanske oz. madžarske] skupnosti (vir: Ustava RS, 64. člen).

teh zelo malo vedo. Poleg tega pa predniki ne izvirajo le iz različnih krajev, temveč tudi iz močno različnih časov: ni ga med nami, ki ne bi imel kakega prednika, ki se zaradi podloženih razumevanj pripadnosti v svojem času, drugačnih političnih in skupinskih lojalnosti itd. ni štel za Slovence. Ustavodajalec (najbrž po navdihu iz »konservativnejšega«, »narodnjaškega« družboslovja in zgodovinopisja, ki ga je v Sloveniji še vedno obilo) torej ni zapopadel dejstva, da biološke predniške kontinuitete v resnici nimajo nič skupnega s kulturnimi, jezikovnimi in skupinskimi pripadnostmi: tako bi npr. z gotovostjo lahko trdili (in k sreči ne bi mogli preveriti), da morda večina današnjih Slovencev sploh ni biološko potomstvo, denimo, slovensko govorečih ljudi iz 16. stoletja. Z enako gotovostjo pa je mogoče trditi, da zanesljivo so njihovo kulturno potomstvo (prim. Šumi 2004).

ROMI V SLOVENIJI: JAVNE ZAZNAVE PROBLEMATIKE

Slovenski parlament je dne 30. marca 2007 izglasoval Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji, kakor je bilo malone dve desetletji obljubljeno v Ustavi (65. člen): »Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.« Ustava v zvezi z Romi ne omenja avtohtonosti, toda ta je v javnih razpravah pred sprejetjem zakona ponovno postala jedrna dilema: ali naj se zakon nanaša le na »avtohtone« Rome, ali na vse Rome? Obveljal je seveda avtohtonizem; v praksi se zdaj zdi, da je romska avtohtonost izvajalcem zakona veliko manj teoretsko in pravno vprašanje kot enako vprašanje pri madžarski in italijanski narodni skupnosti.¹¹

Proces priprave in sprejemanja zakona je spremljala t.i. »afera Ambrus«, katere anatomijo si v luči uvodnih premislekov velja podrobneje ogledati. Povod, ki je predstavljal nekakšen *non sequitur* z razvojem situacije, je bilo nasilje Neroma nad drugim Neromom, sprožilni moment gonje proti Romom pa dejstvo, da je napadalec pri Romih prebival. Kot je znano, je incident sprožil nezakonito množično preganjanje ambruške romske družine Strojan, ki se mu je uklonila tudi država in Strojanove izselila z zemlje, ki so jo imeli v lasti. Slovenija je ob incidentu v Ambrusu doživljala enega redkih trenutkov homogenizacije: ob divjem prepiru »za« in »proti« se je komajda kdo ovedel, da malone vsi govorijo isti jezik: jezik rasizma, ki ga ustavne in zakonske razmejitev različnih »etničnosti« in »avtohtonosti« v Sloveniji pomembno, če ne odločilno koroborirajo.

Jezik klasičnega rasizma je lahko spoznati: »Jaz že nisem rasist in ksenofob, ampak s

¹¹ V Škocjanu na Dolenjskem, denimo, je vodstvo občine vztrajalo na tezi, da na njihovem ozemlju ne živijo Romi zato, da jim ne bi bilo treba imenovati romskega svetnika. Svojo odločitev so utemeljevali s statističnimi podatki, da se v tamkajšnjem romskem naselju po popisu prebivalstva iz leta 2002 za Roma ni opredelil nihče, in da tam živi le okrog 200 občanov (vir: TV Slovenija, oddaja Dosje, 13. februar 2007). Tako stališče znova jasno opozarja na absurdnost določanja kriterijev avtohtonosti, saj popisni podatki *per se* ne morejo biti kriterij za kaj takega, razen če bi jih za take pripoznal zakonodajalec. V citiranem primeru je mogoče zaključiti le, da je načelo avtohtonosti postalo sredstvo politične zlorabe in diskriminacije, saj je šlo za to, da se eskivira zakonsko določilo tako, da se preprosto statistično »odstrani« vse ljudi, ki jih zakon ščiti, torej Rome.

temi ljudmi ni mogoče živeti, ker niso civilizirani, ker ne priznavajo norm, ker so kriminalci, ker onesnažujejo, ker... « Teže je prepoznati jezik romantičnega rasizma. Sočutne reportaže iz najrazličnejših romskih lokacij so ob ambruškem incidentu pripovedovale, kako Romom čas teče drugače; ne vedo niti števila niti starosti svojih otrok; imajo tako imenitne reči, kot so »glavarji« in »poglarvarji« (v nasprotju s slovenskimi družinami, ki imajo, na primer dede, očake, babice, družinske staroste obeh spolov), »tabori« in »šotorišča« (v nasprotju z neromskimi reveži, ki imajo neustrezna bivališča); romski otroci se brezskrbno igrajo v blatu kakor mlade živalce in ne hodijo v šolo. Skrbno prebrane fotografije k tem reportažam so prinesle podobe, kakršnih smo vajeni iz ostankov tega ali onega »primitivnega« bivanja v kakem temačnem kotu Nove Gvineje ali Amazonije, s katerim nam streže komercializirani eksotični rasizem sodobnih »dokumentarcev« in »poljudnoznanstvenih« medijskih proizvodov. Skrajno nevarna in cinična zadnja instanca romantičnega rasizma nas je ob aferi Ambrus pozvala, da Romom pustimo njihov »način življenja«, češ da je ta vrednota in ogrožen.

Problem je, skratka, najprej v tem, da so v aferi Ambrus vsi komentatorji ne glede na politične in kake druge afinitete samoumevno domnevali, da so Romi res nepremagljivo drugačni od »nas«, le da so bili eni za to domnevno različnost, eni pa proti. To se je izkazalo že ob javnem razburjenju ob domnevno »segregacijskih« ukrepih v osnovni šoli Bršljin v začetku leta 2005, ko se je ministrstvo za šolstvo obtoževalo, da je strokoven argument (nivojski pouk) zlorabilo za raso segregacijo. Absurd je v tem, da se obtožba implicitno naslanja na rasistično zaznavo, po kateri naj bi pri Romih dejansko šlo za »drugo raso«, (»etničnost«, »kulturo«), torej za nepremagljivo, vrojeno različnost (prim. Šumi 2000). Nekaj podobnega, v približku bolj korektnemu jeziku, uveljavlja celo veljavna Nacionalna strategija za vzgojo in izobraževanje Romov v Republiki Sloveniji, proizvod prejšnje vlade, kjer se romske otroke označuje za »etnično skupino«, čeprav je že po zdravi pameti jasno, da je ni na vsem svetu skupine otrok, ki bi bila lahko »etnična«. Tudi uvod k predlogu zakona o romski skupnosti je zatrdil, da gre pri Romih za skupnost ali manjšino, ki ima posebne »antropološke, etnične in kulturne značilnosti«: prvi pridevnik žal pač gotovo pomeni »raso«, druga dva pa sta v taki povezavi bolj ali manj sinonima za »raso«. V veljavnem zakonskem besedilu so bile te označnice odstranjene. Skratka, na vseh ravneh zmanjka preudarek o tem, da »rasa«, »etničnost« in »kultura« niso nikogaršnje naravne »značilnosti«, »lastnosti« ali celo »geni«, ampak zaznave v socialnih procesih, na podlagi katerih ljudje presojo razliko med seboj in sebi podobnimi ter tistimi, ki se nam zdijo drugačni.

Z drugimi besedami, gre za razliko med primordialnim, ljudskim, zunajteoretskim, rasističnim gledanjem na etnično razlikovanje, in t.i. formalističnim ali instrumentalističnim, analitskim pogledom. V Sloveniji je prepad med njima močno ideološko in politično zavarovan v korist prvega. Da pri tem ne gre za salonsko teoretiziranje in dlakocepljenje, je prav afera Ambrus zelo nazorno pokazala: gre tako rekoč za šolski primer, ki je jasno pokazal, da je ta razlika v gledanju še kako pomembna ne le, kadar gre za teoretizacije razlikovanj med ljudmi, temveč tudi in predvsem, kadar se lotevamo konkretnih politik in ukrepov. Če gre namreč pri Romih (in Slovencih) za »lastnosti« in »značilnosti« in

»gene«, potem pač ni kaj narediti. Če pa gre za način, kako jih večinska okolica dojema, in hkrati za način, kako Romi dojemajo večinsko okolico, potem pa lahko naredimo zelo veliko, in sicer tako, da se lotimo dejavnega preurejanja vzajemnih zaznav. Pa ne z leporečjem o enakosti in sožitju, temveč z odpravljanjem okoliščin, ki take medsebojne zaznave omogočajo in vzdržujejo.

Ni namreč dvoma, da tudi Romi in Neromi v stiku vzajemno domnevajo, da gre pri enih in drugih za zbirko zelo neprehodnih, neodpravljljivih »lastnosti«. Ni tudi dvoma, da ima vrsta ljudi, lokalnih Neromov, denimo v Ambrusu, nekaj ali celo več hudo neprijetnih izkušenj z ljudmi, ki so Romi, kar je kolektivno ustvarilo vtis, da Romi nalašč nagajajo, kradejo, izsiljujejo, napadajo, tako rekoč iz kljubovanja: ko bi delali, ne pa živeli od sociale, bi se pa naučili pošteno živeti. Toda hkrati tudi ni dvoma, da ima veliko Romov, gotovo tudi v Ambrusu, ne le vrsto neprijetnih osebnih izkušenj z Neromi, temveč tudi radikalno drugačen kolektiven, medgeneracijski spomin na sožitje z Neromi: spominjajo se lahko sistematičnega revolucionarnega, okupacijskega, policijskega nasilja; preganjanj sosedov; lisjačenja vsakovrstnih uradov, politik, ideologij, licemercev, človekoljubov in »strokovnjakov«; prisilnega šolanja; nezaslišanih ponižanj in kaznovanj v šoli; prisilnega odvzemanja otrok; nepremagljive nezaposljivosti; surovih reakcij in zaničevanja na vsakem koraku. V vsem naštetem je romska zgodovina v Sloveniji zgodovina žrtev parakolonialnih razmer neenakopravnosti. Utvara o romskem »nomadizmu«,¹² ki se jo kar naprej reciklira (prim. o tem obširno Janko Spreizer 2002: 278–81), je npr. vztrajen romantično rasistični predsodek, ki prikriva dejstvo, da so Romi že zelo dolgo bolj kot nomadi v prostoru večni vandrovi skozi in mimo uradnih sistemov: mimo načinov preživetja, dela, učenja, zakonitosti, reda, ki so Neromom samoumevni. Skratka, zgodovina sobivanja Romov in Neromov je ena sama, le da se je Romi in Neromi spominjajo na dva zelo radikalno različna načina. Prav to je situacija, v kateri v stroki govorimo, da so se vzpostavili odnosi etničnosti: ti pa imajo med drugim to lastnost, da skozi rasistični govor, bodisi klasičen bodisi romaniziran, prikrivajo dejstvo, da ne gre za kake nepremostljive drugačnosti v »lastnostih« ali »kulturi« ali »genih«, temveč za nepremakljivo vstavljenost v slojno pripadnost, ki jo v svojo korist večinoma vzdržuje pač »višji« sloj, torej Neromi.

IZZA PREDSDOKA: OTIPLJIVE OSNOVE NOVIH NAČEL VARSTVA MANJŠIN

Kratek sprehod skozi medijsko poročanje o Romih v zadnjem desetletju pokaže, da do eskalacij v tem odnosu etničnosti redno prihaja takrat, ko gre za lastništvo Romov nad nepremičninami. Leta 1997 se je romski družini Hudorovac iz okolice Grosupljega preprečila vselitev v hišo v Malinah v Beli Krajini, ki so jo kupili: vaščani so okolico hiše

¹² Empirične raziskave kažejo, da so Romi že vsaj dve desetletji najmanj prostorsko mobilna etnična skupina v Sloveniji. Primeri preselitve v drugo naselje ali na drugo lokacijo so izjemno redki, glavni preselitve predstavljajo priženitve in primožitve (Josipovič in Repolusk 2003).

minirali in postavili vaške straže, da so družini preprečili nastop posestnih pravic. Komaj leto zatem se je podobna zgodba odvila tudi v Jelšanah na Notranjskem, ko je sto petdeset vaščanov podpisalo peticijo proti vselitvi romske družine v hišo, ki so jo kupili: vaščane je v pogovoru s tedanjim ministrom za evropske zadeve Igorjem Bavčarjem skrbelo, da bodo Jelšane »izgubile svojo identiteto«. Leta 2002 še ena primerljiva zgodba, tokrat iz Prosenjakovcev v Prekmurju, ko se v svojo hišo, ki jo je kupila, ni mogla vseliti romska družina Horvat. Zgodbam manjka zaključek: kaj so tedanje oblasti storile glede romskih lastnikov nepremičnin v Malinah, Jelšanah in Prosenjakovcih? Ali so jim ponudile druge lokacije in jih (pre)selile, tako kot so to storile v Ambrusu? Pod pritiskom ali sporazumno? Potihem ali ob medijskem pompu? Ali se je nemara tedaj zganil kak preiskovalni sodnik, ali je tedaj kako obtožnico napisal kak javni tožilec? Ali so oblasti kompenzirale vložek v posest, ki je Romi niso smeli nastopiti? Kje danes ti ljudje živijo?

Že leta 1997 v medijskih zgodbah o preganjanju romskih lastnikov nepremičnin najdemo tudi družino Strojan, gospo Jelko (Elko) in njenega zdaj pokojnega moža Miho, tedaj na začetku zgodbe o parceli, s katere so bili pred dnevi odpeljani:

Miha Strojan je edini Rom, ki mu je, premožnemu in zvijačnemu, kakršen je, uspelo kupiti zemljo, s katere ga nihče več ne more pregnati, potem ko so ga z vseh prejšnjih lokacij, ki mu jih je podeljevala celo občina, pregnali kmetje z vilami in požigi. Ali ga res nihče ne more pregnati? Njegovo imovino je potrdil notar. Svoj kos gozda na Kužljevcu bi rad zdaj izkrčil, na lastne stroške bi napeljal vodo iz dobrih sto metrov oddaljenega vodnega jaška, prav tako elektriko iz bližnje vasi. Ne dobi soglasij. /.../ Sladkorno ima, 56 let, in boji se, kaj bo z Jelko in otroki, če njega ne bo. Že zdaj mu nenehno nasiljujejo otroke, najraje vaščani Višnje. Mirka so trebanjski policaji tako pretepli, da ni več sposoben za vojaško službo. Vozil je brez izpita ... (Kozinc 1997)

Značilno je, da je gornje pričevanje zakoncev Strojan hudo drugačno od kolektivnega spomina Ambrušarov, ki ga je slabih deset let nato povzela Ksenija Hočevar (2006), predstavnica »civilne iniciative« Ambrušarov:

V ambruških gozdovih so Romi bivali, odkar pomnijo najstarejši krajani. Selili so se iz gmajne v gmajno, z njimi smo Ambrušani vedno živeli v sožitju. Čeprav so bile ukradene kokoši ali krompir iz nezaklenjene kleti vsakdanjost, smo spoštovali njihov način življenja, navade, vrednote, kulturo, tradicijo. Krajani smo se z Romi večinoma poznali osebno, po imenih, podpirali smo jih ne le s hrano in obleko, ampak tudi s prihranki. Ni se zgodilo, da bi šla 'ciganka' od hiše s prazno malho. Problem je nastal pred dvanajstimi leti, ko so se Romi naselili na sedanje ekološko območje nad vodovarstvenim zajetjem ...

Tisto, kar je treba razumeti je, da resnica tukaj ni na eni ali drugi strani, tudi ni nekje v sredini, ampak da sta obe gornji pripovedi za svoje izrekalce docela resnični: njuno silovito trčenje smo spremljali v zadnjih mesecih leta 2006.

Vsekakor se torej ni začelo ne s sedanjo vlado, ne z bršljinško »segregacijo«, pa tudi ne z ambruško epizodo, temveč se očitno začne vsakič, ko kak Rom hoče izstopiti iz primeža svojih domnevnih »lastnosti« in se »civilizirati«. Videti je, da njihova okolica prav prvega koraka k načelno sicer močno željeni »civilizaciji«, nabave nepremičnine, ne »prenese«: idilični »cigan«, ki ga preživljajo človekoljubni sosede, postane sovražni Rom. Iz tega tudi jasno sledi, da je obravnava zemljišč, kjer so romska naselja, pri reševanju tega etničnega konflikta tista srčika, ki se je je treba najprej lotiti, če naj se odpravi zaznava o nepremagljivi romski drugačnosti: ko bo ta izginila, bodo Romi namreč šele lahko živeli svojo »kulturo«.

Ko je bil Zakon o romski skupnosti v letu 2007 sprejet, je bilo pričakovati, da bodo njegovo zaščito nedvomno upravičeno iskali vsi državljani in prebivalci Slovenije, ki so Romi, kajti dodeljevanje političnih pravic po generacijah in odstotkih »krvi« ni le zelo realistična nevarnost »človeškega avtohtonizma«, ki s sedanjo ustavno in zakonskimi opredelitvami že grozi obema ustavno zaščitenima manjšinama in obeta, da bomo prav kmalu imeli še več skupinskih kandidatur v ta »krvni« status, temveč je tudi v Evropski uniji hudo nepopularno načelo: Slovenija je v preteklosti že doživela hude kritike zaradi tako zastaranega, primordialističnega razumevanja avtohtonizma.¹³

Slednjega lahko po povedanem gledamo kot nesrečno in konceptualno zastarano formulacijo tistega, kar je verjetno bila že podložena intenca ustavodajalca: torej ne zaščita »krvne čistosti« posameznikov ali kake skupine prebivalstva, ki ima seveda vsa svobodo, da se ženi in moži, s komer se želi, temveč zaščita kulturnega in socialnega prostora, ki je zgodovinsko izjemen prav zaradi zgodovine tovrstnih socialnih tenzij in konfliktov, pa seveda tudi sožitja. Rešitev, ki je na dlani, je torej prenos vsebin pojma »avtohtonosti« z živih, konkretnih ljudi na prostor, ki ima, in je zgodovinsko imel, tako pisane socialne odnose.

Konkretno: dilema, ali naj zakon ščiti le »avtohtone« ali tudi »neavtohtone« Rome, je ne le diskriminatorna, temveč tudi politično nespametna: zakon, ki uveljavlja pravno načelo enakosti vseh, pač mora zaščititi vse državljane in prebivalce, ki so Romi. Kakor v primeru Italijanov in Madžarov, kjer se je Ustavno sodišče odreklo določanju kriterijev »avtohtonih« prebivalcev, si tudi v romskem primeru ni mogoče razumno predstavljati, kdo in kako bo ugotavljal, ali so vsi »avtohtoni« Romi, denimo v Novem mestu, po predniških linijah dejansko potomci ljudi, ki so tam živeli npr. v 19. stoletju? Torej ne ljudje, temveč območja zgodovinske romske poselitve v Sloveniji so tista, ki jih je potrebno

¹³ V poročilu komisarja za človekove pravice Sveta Evrope o napredku Slovenije na področju uredničenja priporočil Sveta Evrope za obdobje 2003–2005, Alvara Gil-Roblesa, lahko na več mestih zasledimo ostro kritiko »slovenskih« praks izključevanja prebivalstva na temelju atributa avtohtonosti/neavtohtonosti, ki za povrh sploh ni nikjer uradno definiran. Poročilo pokaže povsem jasno zavedanje Komisarjata o tem, kaj je slovenski zakonodajalec želel doseči s terminsko rabo avtohtonizma, vendar hkrati opozarja na izrazito rasistične in supremacijsko-ekskluzivistične težnje in učinke takega ravnanja (vir: Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights: Follow-up Report on Slovenia (2003–2005), Strasbourg, 29 marec 2006).

zaščiti kot posebno, pač zgodovinsko edinstveno nacionalno dediščino, in jih izročiti njenim prebivalcem v upravljanje tako, da se bodo na njih lahko organizirali kot korporacije s pridobitnimi dejavnostmi. Tako opredeljena nacionalna dediščina za zanamce ohranja pričevanje o našem in preteklih časih in njihovih socialnih in kulturnih odnosih, Romov samih (in drugih manjšin) in njihove skupnosti pa nič več ne ogroža kako načelo preštevanja »krvne« pripadnosti, temveč jim država lahko prizna zaščito in podporo pri ohranjanju jezika in kulture, ne da bi jim pregledovala »kri«. Kako bi to lahko izgledalo v politični in zakonodajni praksi?

ZAŠČITENI ZGODOVINSKI PROSTOR: ORIS KONCEPTA

Še en parakolonialen predsodek uveljavlja prepričanje, da so Romi izvornostno, kulturno in jezikovno enotno prebivalstvo. To za slovenske Rome seveda enako malo drži kot za Slovence v Sloveniji. Romi v Sloveniji so jezikovno in kulturno pestra populacija, ki živi razpršeno v številnih naseljih širom Slovenije. Večje zgojitve so predvsem v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini, Posavju in v nekaterih večjih mestih. Romi na Gorenjskem so bili v preteklosti bistveno številčnejši kot danes. Za romsko prebivalstvo se pogosto misli, da se deli na Rome in Sinte, kar je spet poenostavitev in kategorizacija. Sinti so na območje Slovenije prihajali večinoma iz Nemčije oziroma Avstrije. Zmotna je predstava, da so le Romi na Gorenjskem Sinti; živijo povsod po Sloveniji. Pogosteje živijo po mestih na Štajerskem (Celje, Maribor), prebivajo pa tudi v Prekmurju, na zahodnem Goričkem.

Najbrž ni presenetljivo, da so Romi med tistimi državljani in prebivalci Slovenije, ki se na ljudskih štetjih zelo neradi opredeljujejo in izrekajo. Medtem ko je zadnji popis leta 2002 na Slovenskem naštel nekaj nad tri tisoč prebivalcev, ki so se izrecno opredelili kot Romi, jih že statistike centrov za socialno delo in podatki občin skupno cenijo na več kot šest tisoč. Neuradne ocene o skupnem številu Romov v Sloveniji pa variirajo med sedem in deset tisoči. Ob tem je potrebno omeniti, da v število, ki ga navajajo podatki občinskih statistik in statistik Centrov za socialno delo, večinoma niso všteti Romi v večjih mestih. Ti so pretežno prišli iz drugih delov Slovenije in nekdanje SFRJ.

Kulturni predniki slovenskih Romov so se na današnje ozemlje Slovenije večinoma priselili v 17. stoletju. Priseljevanje je potekalo iz več smeri. Primarni vzrok preseljevanja je bilo otomansko prodiranje v jugovzhodno Evropo in s tem propad večine srednjeveških držav tega območja. Velike selitve ljudi, ki so bežali pred otomanskim osvajanjem, so zajele tudi dele romskega prebivalstva. Rome, ki so prišli na Kranjsko (Dolenjsko in Belo krajino ter del Posavja), so lokalno poimenovali turške ali tudi hrvaške Rome, saj so prišli iz območja Otomanskega cesarstva (današnje Bosne in Hercegovine, Srbije itd.) in Hrvaške. Rome, ki so se priselili v Prekmurje, pa so imenovali vlaški in karpatski Romi, saj so prišli iz območja Transilvanije in Vlaške nižine.¹⁴ Seveda so prihajali tudi od drugod, vendar so bili naštetih poglavitni opredeljevalni ozemeljski izvori. Tako so se

¹⁴ Poimenovanje romskih skupin prebivalstva smo povzeli iz ljudske govornice v Prekmurju in na Dolen-

na dolnjem Kranjskem od 17. stoletja dalje naseljevali sporadično in na precej obsežnem ozemlju, pri čemer so oblikovali manjše stalne naselbine. V Prekmurju, ki je spadalo pod ogrski del Avstro-Ogrske monarhije, pa so se Romi v istem obdobju naseljevali vzdolž transljantske meje. To je razlog, da Romov, denimo, na Štajerskem, torej avstrijskem delu monarhije, ta čas razen nekaj v mestih praktično ne beležimo.

V Prekmurju so Romi oblikovali večje naselbine od tistih na Kranjskem, toda v obeh primerih so bile vse prostorsko izolirane od naselij večinskega prebivalstva. Tedanjim oblastem se je zdelo oportuno Rome naseljevati na skrajnih, navadno gozdnatih robovih naselij. S tem so poskrbeli prvič, da so se posamezna romska naselja statistično razdelila med vsaj dve naselji, s čimer se je delež Romov v posameznem naselju za upravne potrebe ustrezno zmanjšal, in drugič, da so bila romska naselja skrita očem Neromov in oddaljena od glavnih prometnic. Tudi kadar je celotno romsko naselje ostalo znotraj meja kakega naselja, je bilo z gozdčikom ali drugače prostorsko jasno ločeno od njegovega neromskega dela (Josipovič in Repolusk 2000: 2003)

Do pred nekaj leti ni bilo naselja v Sloveniji, ki bi imelo relativno ali absolutno večino romskega prebivalstva; to se je zgodilo šele, ko se je iz naselja Černelavci izločil del, ki se je preimenoval v samostojno naselje Pūšča. To naselje tudi v preteklosti ni bilo prostorsko in fiziognomsko del naselja Černelavci, je pa bilo vanj statistično vključeno. Šele konec leta 2002, torej šele po opravljenem popisu prebivalstva, je kot edino pretežno romsko naselje postalo statistično samostojno¹⁵. Poleg Pūšče je denimo v Prekmurju vsaj še štirideset romskih naselij, ki so statistično znotraj drugih, ali pa so razdeljena med več naselij (ibid.). Od tega je precej takih,¹⁶ ki bi zaradi funkcionalne zasnove, geografskih, demografskih, upravnoadministrativnih in socioekonomskih dejavnikov morala postati statistično samostojna, kar je v skladu s predstavljenim konceptom teritorija nacionalne dediščine: ta naselja bi bilo po vzoru Pūšče smiselno preoblikovati v statistično samostojna, jih združiti ter jim priznati status zgodovinskega romskega naselja ne glede na etnično sestavo prebivalstva. Na ta način bi se odgovornost za razvoj naselja prenesla v večji meri ali izključno na pleča njegovega prebivalstva, ki bi tako dobilo sistematično priložnost, da gospodarno in politično odgovorno razpolaga s premoženjem in viri znotraj naselja.

V skladu s tezo, da je treba predvsem preurediti odnose, ki Rome vzdržujejo v položaju

jskem ter v Beli krajini. Posamezne skupine so bile največkrat poimenovane po območju, iz katerega smeri so se po izročilu ali domnevno priselile (prim. Josipovič in Repolusk 2003).

¹⁵ Pūšča leži južno od naselja Černelavci v mestni občini Murska Sobota. Gre za urbanizirano območje neposrednega zaledja Murske Sobote z lastnim uličnim sistemom in s prevladujočo nekmetijsko rabo prostora. Signifikantno in v skladu s prej povedanim je, da k naselju statistično sodi le najnujnejše zemljišče ohišnic, gravitacijsko območje okoliških kmetijskih zemljišč pa je ostalo v sklopu naselja Černelavci. Prvotni občinski predlog prostorske osamosvojitve Pūšče je bil še skromnejši in je dobesedno vključeval le območja hiš. Okoliški Neromi so se namreč zbal, da bi cena njihovih nepremičnin v primeru vključitve v naselje Pūšča močno upadla.

¹⁶ Najbolj razločen primer je romsko naselje Ojtina med Vančo vasjo in Borejci. To naselje z nekaj manj kot 400 prebivalci je infrastrukturno in gospodarsko morda še bolje razvito od Pūšče, pa vendar v lokalni skupnosti (občina Tišina) kljub težnjam prebivalstva iz omenjenega naselja ne vidijo nobene možnosti, da bi se naselje statistično osamosvojilo.

državljanov nizkega sloja brez lastninskih pravic, bi bilo najprej treba zakonsko evidentirati območja, kjer Romi stalno prebivajo. Vendar ne na način, ki definira le širše območje lokalnih skupnosti (občin), temveč tudi konkretne mikrolokacije.¹⁷ Pri tem je ugibanje o kaki »avtohtonosti« povsem odveč, kot smo pokazali že zgoraj; poslednji argument je pač ta, da »avtohtonost« v demokratični državi v nobenem primeru ne more pomeniti nič bolj pomembnega od statusa državljana in stalnega prebivalca. Območja s statusom nacionalne dediščine bi morala za začetek imeti konkretne, specifične upravne pristojnosti (med njimi tudi legaliziranja romskih bivališč po hitrem postopku), ki so za integracijo skoraj enakega, če ne večjega pomena od šolanja in opismenjevanja: predstavljajo namreč oprijemljivo motivacijo natančno za šolanje in opismenjevanje in v vsakdanje odnose vnašajo tisto, česar ne more učinkovito storiti noben zakon (in nobena policijska represija): politično in državljansko odgovornost. Romskemu prebivalstvu bi morali omogočiti, da se prostorsko samoorganizira znotraj obstoječih romskih naselij, kot se to uspešno (ter bolj ali manj spontano) dogaja v primeru prekmurskega romskega naselja Püšča. Ni namreč dovolj, če Romi dobijo zemljišča in bivališča v last: omogočiti je treba tudi, da bodo lahko to lastnino preživljali, kajti kot je znano, je lastnina zelo draga reč.

Seveda ne mislimo, da bi tako definirana romska naselja prebivalstvo za vse večne čase priklenila nase (kot kak pokolonialni rezervat), saj se pač vsi lahko svobodno gibljemo, poročamo zunaj svoje nemudne skupnosti, priseljujemo in odseljujemo. Romi so prav gotovo kot vsi drugi državljani in prebivalci svobodni, da živijo in delajo, kjer želijo, zato tudi ni pričakovati, da bi taka zaščitena naselja ostala pretežno romska tudi v dogledni prihodnosti, kaj šele izza nje. Pomembno je, da na ta način »etnična« sestava prebivalstva ni več državina skrb, s tem pa odpade tudi vsakršno razglabljanje o »avtohtonizmu«. »Krvno« predništvo pač ni poglobitni vir človeške identitete in pripadanja; zgodovina in spomin pa sta. Gre nam torej za to, da se zaščiti konkreten prostor kot družbeno in ekološko dobrino, v kateri se z gospodarskimi in kulturnimi dejavnostmi hrani zgodovinski spomin na specifične socialne odnose in na podlagi te zgodovine ustvarjajo, sporočajo, poustvarjajo in izmenjujejo (pa vsekakor tudi tržijo) nove vrednote.

¹⁷ Jeseni 2006 je bila v odgovor na ambruško afero ustanovljena strokovna skupina za reševanje prostorske problematike romskih naselij, katere vodenje je bilo poverjeno dr. Jerneju Zupančiču. Kljub skoraj dveletnemu delu omenjena skupina javnosti še ni postregla s končnimi rezultati sicer ambivalentno zastavljenih ciljev. Iz zvočnega zapisa prve javne seje skupine je mogoče razbrati, da so ji bile naloge posredovane vnaprej s strani državnih organov, obsegale pa naj bi tako pregled stanja kot tudi primere dobrih praks. Izjavljeni ključni namen dela skupine naj bi bil prispevati k izboljšanju stanja na področju prostorske problematike romskih naselij. Pri svojem delu pa naj bi obravnavala različne vidike, kot so: prostorsko-lokacijski, pravni, funkcionalni in varnostni, ob upoštevanju specifičnih prostorskih potreb romskih naselij (vir: Zvočna izjava vodje skupine na spletni strani Ministrstva za okolje in prostor; <http://www.mop.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/12118/5437/>, Ljubljana, 7. 12. 2006).

SKLEP

Tukaj predstavljeni očrt preurejene manjšinske zaščite predlaga, da je potrebno namesto domnevno »avtohtonih« ljudi kot avtohtonega in zaščite vrednega gledati prostor, kulturno pokrajino, ki jo ljudje na edinstvene zgodovinske načine poseljujejo in sooblikujejo. Območja, kjer prebivajo Romi, bi tako zaščitili s konceptom nacionalne dediščine, ki temelji na zaznavi, da gre za specifično in redko kulturnozgodovinsko pokrajino, pomembno za lokalno, nacionalno in evropsko zgodovino. Znotraj tako pojmovanega prostora je potem mogoče oblikovati ustanove, politike in instrumente, ki omogočajo gospodarski razvoj, šolanje, zaposlovanje, pa tudi znamenito »integracijo«: ta pa ni kaka asimilacija in »poslovenjenje«, temveč dejaven napor, da odpravimo zaznavo radikalne različnosti med Neromi in Romi tako, da bo med njimi vzpostavljeno enakopravno sodelovanje, ki bo vsem v otipljivo korist. Ni dvoma, da je to začetkoma potrebno početi lokalno: komaj si je namreč mogoče predstavljati kaj bolj nevarnega od ideje, da je treba Rome (in z njimi kar vse Neslovence?) preseliti na kraje, kjer obstajajo »kvalificirane institucije« za integracijo:¹⁸ take koncentracije neželenega prebivalstva v »integrativne« ustanove zgodovinsko pač že vse predobro poznamo.

Smiselnost ohranjanja romske poselitvene dediščine kot nacionalne dediščine v okviru prostorsko opredeljenih zgodovinskih naselij torej ni zgolj v tem, da za zanamce ohranimo pričevanje o socialnih in kulturnih odnosih, ki jih živimo (in so jih pred nami živeli naši kulturni predniki), temveč tudi v tem, da bi taka organiziranost prebivalcem pomenila enega od vzvodov ekonomske neodvisnosti in lokalne samouprave. Povejmo še enkrat: ne le ljudem, ki se samoopredeljujejo kot Romi, temveč vsem, ki bi znotraj takega zaščitenega režima našli svoj življenjski prostor in smisel. Enostavnost in praktičnost te pobude je toliko večja, ker je romska populacija tako zelo slojno segregirana od večinskega prebivalstva, da ima situacija ponekod že značaj nepremostljivega etničnega prepada, vnos sistematične možnosti preživetja in prosperitete pa je zagotovo tisti mehanizem, ki tak prepad najhitreje in najučinkoviteje premesti.

Končno želiva poudariti, da opisani predlog v ničemer ni uperjen proti obstoječim manjšinskim pravicam in zastopanosti manjšin na lokalni in državni ravni; prav nasprotno. Ustava v 61. členu (in v več drugih) vsakomur jasno zagotavlja pravico do izražanja

¹⁸ Indikativno je, da se je o t.i. španskem modelu integracije v Slovenji govorilo v kontekstu »urejanja« romskih naselij na najvišjih državnih nivojih: za namen tovrstne »ureditve« je bila ustanovljena zgoraj omenjena posebna skupina, ki je sodelovala tako z Ministrstvom za okolje in prostor kot z Ministrstvom za javno upravo. To potrjujejo televizijske izjave intervjuvancev (vir: *TV Slovenija*, oddaja *Dosje*, 13. 2. 2007). Zaradi precejšnjega medijskega zgražanja, ki ga je povzročilo omenjanje t.i. španskega modela, se je vodja strokovne skupine dr. Jernej Zupančič zatekel k rabi izraza »prelokacija« (morda ob nepoznavanju zgodovine tega kolonialnega termina), s katerim označuje preseljevanje Romov iz njihovih naselij, in za katerega misli, da je v znatnem množtvu romskih naselij praktično neizbežno, ter zanj v svojih tekstih tudi agitira (prim. Zupančič 2006: 624–5; 2007: 239). Obenem lahko iz teh besedil izluščimo eksplicitno diskriminantno pojmovanje, saj avtor govori o drugosti romskega naselbinskega sistema, ki da je nezdružljiv s splošnim, torej neromskim (npr. Zupančič 2006: 618; 2007: 215, 222, 240).

pripadnosti svojemu narodu ali narodni skupnosti, in pravico, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo. Toda za uresničevanje teh pravic nam »štetje krvi« in posledična radikalna etnicizacija Slovenije, v kateri grozi, da bomo čez nekaj generacij namesto slovenskih državljanov imeli celo vrsto »avtohtonih« narodnih skupnosti, kratkomalo ni potrebna. Vsekakor pa tukaj orisani predlog ima vrednost tudi za že utrjene principe varstva obeh »avtohtonih« manjšin, saj odpravlja zagato s kriteriji avtohtonosti pri posameznikih, vključuje in utrjuje pa intenco, ki jo je ustavodajalec in zakonodajalec v Sloveniji že izkazal, čeprav pretežno v govorici primordialističnega predsodka: namreč varovanje določenega teritorija kot ozemlja »etnično mešanih« (po najini interpretaciji pač ozemelj nacionalne in evropske dediščine) poselitev, na katerih velja poseben zakonodajni režim (npr. dvojezičnost oz. uzakonitev dodatnega uradnega jezika). Nobenega razloga ni, da ne bi ta princip razširili v teritorij nacionalne dediščine, pa naj gre za sedanja dvojezična območja ali pa za mikrolokacije, kakršno je romsko naselje ali pa, denimo, ljubljanske Fužine. Načelo je mogoče zelo na kratko strniti takole: ljudi – posameznike je treba odrešiti »krvnega« pripadništva, jih odvezati prisile strnjene »manjšinskega« prebivanja, ozemlje, kjer živijo ljudje, ki jim »predniške krvi« nihče več ne prešteva, so pa ali so bili v preteklosti prizorišča jezikovne, kulturne in etnične raznolikosti, pa zaščititi kot prostore posebnega nacionalnega spomina in pomena.

Zakon o romski skupnosti, še posebej pa strategije njegovega uresničevanja, ki so še stvar prihodnosti, so ena od sistemskih priložnosti, da se jezikovne in kulturne politike v Sloveniji radikalno razrešijo prisilnega nazora o kontinuitetah »krvi«, namesto tega pa uveljavijo skrb za zgodovinsko dediščino, ki je vseh nas in naših potomcev. Zakon v svoji splošnosti in skoposti morda ni idealen; je pa to vsekakor bolje, kot da bi bil predefiniran: če v svoji sprejeti različici takega aktivnega preurejanja odnosov vsaj onemogočal ne bo, bo nemara mogoče začeti z nekaj poskusnimi lokacijami, pridobiti nauke iz prakse in zakon nato dopolnjevati na podlagi domačih primerov »dobre prakse«, ki jih ta čas zelo radi – pretežno zaman – iščemo zunaj Slovenije. Začetne naložbe v ukrepe tovrstne »pozitivne diskriminacije« bi bile morda res precejšnje, toda neprimerno bolj perspektivne od sedanjega kampanjskega reševanja problemov, ki se opoteka med Scilo vedno (moralno in finančno) dražjega upravljanja s takimi prisilnimi razločevanji, in Karibdo primordialističnega »krvnega« avtohtonizma, to vedno bolj razločno grožnja svobodi posameznikov in skupin, s tem pa nacionalnemu interesu.

LITERATURA

- Deloria, Vine Jr. in Richard Lytle (1992). *American Indian Policy in the Twentieth Century*. Norman, OK: Univ. of Oklahoma Press.
- Forbes, Jack D. (1993). *Africans and Native Americans: The Language of Race and the Evolution of Red-Black Peoples*. Chicago: Univ. Of Illinois Press.
- Hočevar, Ksenija (2006). Ali smo Ambrušani res nestrpneži? *Družina*, 12. 11. 2006.

- Genorio, Rado, Drago Kladnik, Ludvik Olas in Peter Repolusk (1985). Narodnostno mešano območje v Prekmurju. *Geographica Slovenica*, 16: 15–43.
- Janko Spreizer, Alenka (2002). *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Janko Spreizer, Alenka (2006). Avtohtonost v slovenskem narod(nost)nem vprašanju in koncept staroselstva: nastavki za analizo ideologij primata. *Razprave in gradivo*, 50–51: 236–271.
- Josipovič, Damir in Peter Repolusk (2000). *Problematika Romov v občini Turnišče*. Elaborat (formalni nosilec: Zupančič, J.; avtorja teksta: Josipovič, D. in Repolusk, P.). Ljubljana: Inštitut za geografijo.
- Josipovič, Damir in Peter Repolusk (2003). Demographic characteristics of the Romany in Prekmurje. *Acta Geographica Slovenica*, 43 (1): 127–147.
- Josipovič, Damir (2004). *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji* (Geografija Slovenije, 9). Ljubljana: Založba ZRC.
- Knežević Hočevar, Duška (2006). Rodnost, etničnost in nacija: razmisleki o preučevanju demografskih značilnosti nacionalnih populacij. *Razprave in gradivo*, 50–51: 184–210.
- Komac, Miran in Mojca Medvešek ur. (2005). *Percepcija slovenske integracijske politike*. Zaključno poročilo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kozinc, Željko (1997). Obrni, kakor hočeš: tabor leti v nebo – Grosupeljski Romi. *Delo, Sobotna priloga*, 25. 10. 1997.
- Roter, Petra (2005). Integracija. *Percepcija slovenske integracijske politike* (ur. Komac, Miran in Mojca Medvešek), 199–206.
- Šumi, Irena (1999). *Blizu polnega kroga tega sveta: ameriški Indijanci med preteklostjo in sedanostjo* (Ethnicity, 3). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Šumi, Irena (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Šumi, Irena (2004). Etnično razlikovanje v Sloveniji: izbrane problematizacije. *Razprave in gradivo*, 45: 14–47.
- Tatz, Colin Martin (1979). *Race politics in Australia: Aborigines, politics, and law*. Sydney: Univ. of New England Publishing Unit.
- Wilkins, David E. in K. Tsianina Lomawaima (2002). *Uneven Ground: American Indian Sovereignty and Federal Law*. Norman, OK: Univ. Of Oklahoma Press.
- Zupančič, Jernej (2006). Poti k reševanju prostorske problematike romskih naselij. *Rast*, 17 (6): 616–62
- Zupančič, Jernej (2007). Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji. *Dela*, 27: 215–246.

SUMMARY

AUTOCHTHONISM AND ROMANY: TOWARDS RETHINKING THE PRINCIPLES OF MINORITY POLICIES IN SLOVENIA

Irena Šumi, Damir Josipovič

Autochthonism is in Slovenia a constitutional concept inherited from the late Socialist constitutions pertaining specifically to Italians and Hungarians in Slovenia, and Slovenians in the neighbouring countries. Despite such definitive usage, the Constitutional Court in 1998 declared the meaning of the term unclear and demanded that constitutionally recognised Italian and Hungarian national minorities define the criteria for autochthonism (and with it, the criteria for membership) themselves. In the years since independence, the term autochthonous became a household word, in the folk usage mainly standing for something exclusively »ours« (Slovenian). It would seem that commonsensical usages of the concept are mutually informed by most blatantly primordialist standpoints in both the political and social scientific arena, not in the least so because of the prevalence of »conservative« social science in post-socialist Slovenia especially in the field of ethnic studies, national history, etc. The authors present the legal and political history of the autochthonism terminology (and its synonyms and variants: indigenoussness, aboriginality) as stemming from the era of the end of colonialism in mid-past century when newly emerged states, and the legal status of Native enclaves within national states, were impossible to legally define other than by establishing the political doctrine of primacy of demographic and political continuities of non-European Natives. No such relationship of primacy exists between Slovenians on Non-Slovenians on the present-day Slovenian state territory: the introduction of autochthony vocabulary in Slovenia was as unnecessary as it was uninformed.

The Law on Romany Community in Slovenia (2007) was accompanied by both publicly resounding scandals concerning the Roma (notably, the 'Ambrus affair' when the state accommodated the demands of Non-Romany locals and relocated a Romany family from their land), and a renewed public debate on autochthony of the Romany in Slovenia. The presented analysis of these events shows that the deeply ingrained racist persuasions are equally shared by the general public, politicians and social scientists, and that the warnings frequently issued by the international community, notably the CE Commissioner on Human Rights, to the effect that categorising citizenry along the allochthonous / autochthonous division is highly discriminatory are either ignored or poorly understood.

The authors present an alternative view not only of primordialist diagnoses of the situation such as abound in the political and social scientific arenas in Slovenia, but on the possible political solutions of the Romany situation as well. They suggest that instead of categorising and legally protecting the living people, citizens of Slovenia, according to imaginary and racist »blood quantum« in the guise of autochthony, what calls for state protection are the territories in which such specific linguistic, cultural, political, class,

in short, »ethnic« relations in the past produced unique cultural landscapes. Indeed, the intention of both the Constitution and the legislator are demonstrated in current minority protection legislation in viewing the territory rather than inhabitants as the subject of special protection regime. In this vein, it goes without saying that the 'ethnic' structure of such territories' populace will vary, as it cannot be anyone's intention to create 'ethnic' reserves. Rather, the territories under the protection of specific cultural landscape / national heritage regime such as the authors suggest and describe could serve as primary economic resources for the people inhabiting them, allowing them to exploit its special social-historical character, empowering them to incorporate so as to best suit their needs and ambitions, and enable them to take advantage of the constitutional principle of the right to diverse mother tongues and cultural practices. (Translated by the authors.)

»NAŠA ZOFKA' SEM JIM BILA«: ZOFKA KVEDER – UREDNICA REVIJE *DOMAČI PRIJATELJ*

Vladka TUCOVIČ¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

»'Naša Zofka' sem jim bila«: Zofka Kveder – urednica revije *Domači prijatelj*

Prispevek predstavlja slovensko pisateljico Zofko Kveder (1878–1926) kot urednico literarne revije *Domači prijatelj* (1904–1915), ki je v slovenščini izhajala v Pragi in jo je izdajal lastnik tovarne žitne kave ter drugih prehrabnenih izdelkov, František Vydra. Poleg znanih slovenskih pisateljev in pesnikov, Ivana Cankarja, Antona Aškerc, Ksaverja Meška in drugih, so imeli priložnost za objavljanje tudi začetniki in še neveljavljeni pisci, kot so bili France Bevk, Prežihov Voranc, Janko Glazer in Lea Fatur, ki jim je urednica bila pisateljska mentorica. Njene mentorske sposobnosti so razvidne iz analize odgovorov v rubriki Listnica uredništva.

KLJUČNE BESEDE: *Domači prijatelj*, slovenske literarne revije, Zofka Kveder, Slovenci na Češkem, František Vydra, Ivan Cankar, France Bevk, Prežihov Voranc, Praga.

ABSTRACT

»To them I was 'our Zofka'«: Zofka Kveder – Editor of the magazine *Domači prijatelj*

This contribution presents the Slovenian writer Zofka Kveder (1878–1926) as Editor-in-Chief of the literary magazine *Domači prijatelj* (1904–1915), which was issued in Slovenian in Prague and published by the owner of a grain coffee factory, František Vydra. The magazine was neither for sale nor was it possible to be subscribed to it, as it was distributed free of charge only to Vydra's customers. Besides the renown Slovenian writers and poets, such as Ivan Cankar, Anton Aškerc, Ksaver Meško and others, also beginners and less asserted writers of the time, such as France Bevk and Prežihov Voranc, to whom the editor Kveder was also a mentor, had a chance to publish their work. Kveder's mentor skills are evident from the analysis of answers in the rubric Editorial portfolio.

KEY WORDS: *Domači prijatelj*, Slovenian literary magazines, Zofka Kveder, Slovenians in the Czech Republic, František Vydra, Ivan Cankar, France Bevk, Prežihov Voranc, Prague.

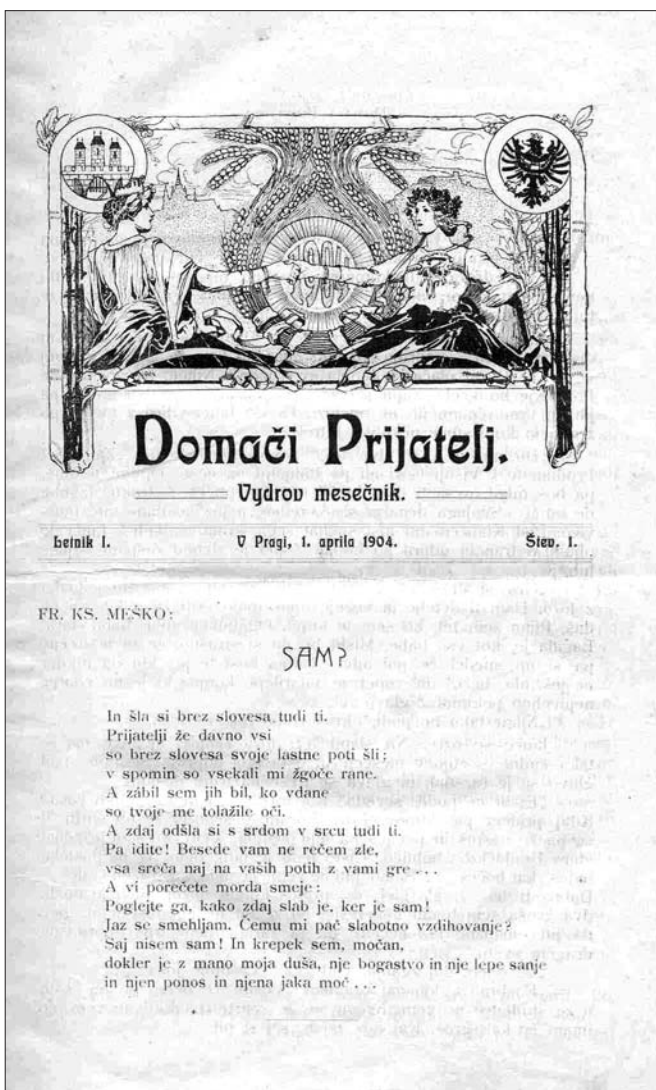
UVOD

Življenje in delo ene prvih večjih slovenskih pisateljic, Zofke Kveder (1878–1926), sta tesno povezana z dejstvom, da je večino svojega ustvarjalnega obdobja preživela v

¹ Univerzitetna diplomirana slovenistka; Majšperk 27, 2322 Majšperk; vladka.tucovic@guest.arnes.si.

tujem jezikovnem okolju, od tega pet let v Pragi (1900–1906) in kar dvajset let v Zagrebu (1906–1926). Njeno delovanje pomeni za tisti čas »vstop prve resnično močne avtorice v okolje, ki za (ženske) intelektualke nikakor ni bilo ugodno; hkrati pa je odločilno tudi za uveljavitev novega, umetniškega pisateljskega modela in njegovo profesionalizacijo. Skupaj s Cankarjem in z drugimi sodobniki je Kvedrova dejavno prispevala k prenavljanju družbene podobe pisatelja in stabiliziranju modela *pisatelja-umetnika*.« (Dovič 2007: 159) Radikalnost njenih zgodnjih literarnih del je povezana tudi z njeno svojevrstno življenjsko potjo (Mihurko Poniž 2003: 149–211), na kateri je na začetku preteklega stoletja bila pomembna postaja ravno češka prestolnica. Ne le, da je tam napisala in v samozaložbi izdala svojo prvo, najbolj odmevno knjigo kratke proze, *Misterij žene* (1900); v Pragi je

pričela tudi svojo uredniško pot. Kakor je bilo njeno siceršnje življenje (poklicna pisateljica, nezakonska mati, civilno poročena in pozneje ločena) posebno in za tisti čas nenavadno, je bila neobičajna tudi po tem, da je urejala literarni časopis *Domači prijatelj* (1904–1915), ki ga je za svoje

Slika 1: Naslovnica prve številke *Domačega prijatelja*. Zanimiva je njena secesijska grafična podoba – z lovorjem ovenčani ženski figuri, ki si podajata roki, predstavljata alegorijo slovensko-češkega prijateljstva v besedni umetnosti; v ozadju sta obrisa praškega in ljubljanskega gradu, v zgornjih kotih pa praški in ljubljanski grb. Emblem z letnico 1904 obkroža žitno klasje – osrednji in prepoznavni izdelek Vydrove tovarne je bila namreč žitna kava.

odjemalce žitne kave izdajal češki tovarnar František Vydra, izhajal je v Pragi, in sicer – v slovenščini.²

Sodelavci revije so bili večinoma tudi sami naročniki žitne kave, hkrati pa še mladi in neuveljavljeni pisci (dijaki, študentje ipd.), ki so v *Domačem prijatelju* imeli možnost prvih objav in zaslužka s svojimi besedili. Iz uredničinega spominskega zapisa, objavljenega v časopisu *Jutro* leta 1926, malo pred njeno smrtjo, je razvidno, s kakšnim veseljem je kot urednica opravljala svoje mentorsko delo:

Imela sem cele podružnice takih mladih navdušenih idealistov na vseh koncih in krajih Slovenije: v Ljubljani, v Novem mestu, v Gorici in na Sušaku. /.../ Sunčana, oni so mi dali najlepši priimek, kar jih more dobiti javni delavec. »Naša Zofka« sem jim bila. In pisem sem jim napisala, o, na tisoče in tisoče! Kaj naj berejo, kako naj živijo, kakšen stan naj si izberejo. /.../ Niso me poznali niti jaz njih, a rada sem imela jaz nje in oni mene, kakor da sem jim starejša sestra. – Nekako lepo duhovno sorodstvo je bilo med nami. (Kveder 1978: 245)

Da je temu res bilo tako, potrjujejo pisni odzivi na njen prispevek. V Zapuščini Zofke Kveder (NUK, Ms 1113) je ohranjenih pet nostalgичnih pisem nekdanjih hvaležnih bralcev in sodelavcev *Domačega prijatelja* (Simona Cvahteja, Janka Glazerja, Žige Lajakova, Minke Sever in Maksa Sikoška), napisanih neposredno po objavi v *Jutru*, med 27. 6. in 7. 7. 1926. Slednji med pisci se je svoji nekdanji mentorici oglasil celo iz Bosne (Kladanj):

Blagorodna gospa, ko sem bil šestnajstleten trgovski učenec, priobčili ste v »Domačem prijatelju« na prvem mestu mojo črtico »Mati« pod psevdonomimom Makso Podsredski. Razglednico, s katero ste me takrat obvestili, da sprejmete »res dobre in kratke stvari v list, honorar je od vrste toliko in toliko«, hranim še sedaj kot drag spomin. /.../ Da ne računam drobnih dopisov in vesti v razne takratne časopise, bila je ta moja črtica prva »večja« tiskana stvar. Rajni Vydra mi je pa tudi zato poklonil cekin desetih kron! Kako sem bil srečen! Imel sem ga za prvi obisk svojcev v Podsredi. Kolikokrat sem se tiskanega prečital! Hvala vam, gospa Zofka, za tisto neskaljeno iskreno veselje! Kako rad sem tudi čital Vaše spise, tako nežno materinske, o Vaši majčkini Vladi. In kako mi je bilo težko, ko sem pozneje iz časopisja zaznal o smrti Vaše ljubljenske ... Tako znana mi je bila ona ... /.../ Ali bi ne bilo mogoče pokreniti časopisa, sličnega kot je bil »Domači prijatelj«? Za naše začetnike, za naše najmlajše. Tudi jaz sem bil takrat samo šestnajstleten. Sedaj sem pri finančni kontroli – ni najlepši posel – v menda najbolj izgubljenem srezu Bosne ponosne. In moja tovarišica je Slovenka a tudi sicer »nas ima dosta Slovenaca«. Slovenci smo pač povsod. Pristrčno Vas in Vašo malo Sunčano – to je ono, ki bi bila rada gospodična, pa še ni – pozdravljam in ostanem udani Makso Sikošek.

² Kljub temu, da je *Domačega prijatelja* v Pragi izdajal praški tovarnar, je revija izhajala v slovenščini in jo je urejala slovenska pisateljica, njeni sodelavci pa so v njej objavljali izvirno slovensko književnost, torej ni mogoče dvomiti v njen slovenski značaj. Zato je neupravičena trditev, da je sodobnica in prijateljica Zofke Kveder, publicistka in pisateljica Elvira Dolinar (1870–1961), »pisala zgodbe za češko revijo Domači prijatelj, ki jo je urejala Zofka Kveder« (Leskošek 2007: 123).

REVIJA *DOMAČI PRIJATELJ*

Leta 1905 je Vydrova tovarna hranil slavila desetletnico uspešnega poslovanja, ob tej priložnosti je novembrski številki *Domačega prijatelja* (v nadaljevanju DP) bila priložena t. i. jubilejna številka, s katero so svojim bralcem in odjemalcem v sliki in besedi predstavili proizvodnjo prehrabnenih izdelkov, zgodovino podjetja in način pristopa do svojih kupcev, kamor je nedvomno sodilo tudi izdajanje DP. František Vydra je leta 1895 ustanovil obrat za proizvodnjo cikorije, ki ga je pozneje preselil v Prago in razširil, v iskanju tržne niše pa se je usmeril na neposreden stik s potencialnimi kupci. Le-ti so njegove izdelke v takratni Avstro-Ogrski in zunaj nje naročali po pošti in plačevali po povzetju, pritegnil pa jih je z izdajanjem brezplačnega literarnega časopisa, ki je na platnicah in dodanih, neoštevilčenih straneh, objavljaval Vydrovo reklamno gradivo.³

Razen oglasnega materiala so vsi časopisi vsebovali izvirne leposlovne objave, sodelavci so bili najpogosteje ravno naročniki. Vydra je s tem spodbujal občutek pripadnosti in povezanosti. Ob 10-letnici delovanja tovarne leta 1905 je v jubilejni, novembrski številki DP zapisal:

Bilo nam je pravilo, da mora imeti vsak narod svoj list urejen prema svojim odnošajim in potrebam. Ker pri Jugoslovanih literarna produkcija še ni dosegla te množine, kakor češka, upamo, da vršimo z izdavanjem popularno beletrističnih listov, ki so namenjeni za najširše občinstvo a vendar kljub temu urejeni kolikor največ mogoče po zahtevah umetniškega okusa, – tudi kos kulturnega dela. Naši jugoslovanski listi se vedno bolj širijo v vseh krogih, prihajajo ne le v mesto, v rodbine inteligencije ampak tudi v kraje, v hiše, kamor se doslej po celo leto ni zmotil kos potiskanega papirja in ljudstvo jih čita rado in z zanimanjem.

Ne le časopisi, tudi embalaža izdelkov, oglasi in vsa naročila do najmanjše podrobnosti so bili v slovenskem jeziku, kar je pomenilo, da je Vydra v administraciji po vsej verjetnosti zaposloval tudi Slovence oz. uradnike, ki so sprejemali in izvrševali slovenska naročila ter prevajali iz slovenščine in obratno. Gotovo je bilo podobno tudi z drugimi jeziki.

DP ni bil edina revija v slovenščini, ki je kdaj izhajala v Pragi. Šlebingerjeva bibliografija slovenskih časnikov in časopisov jih v Kazalu krajev izhajališč in tiska do leta 1936 navaja še 7 (Šlebinger 1937: 174), od tega je časopis *Novo doba–Nova doba, list sjeđinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za politička, socijalna i književna*

³ Ob desetletnici izhajanja DP je Zofka Kveder v decembrski številki leta 1913 zapisala: »'Domači Prijatelj' je dokaz, kako se da dandanes prozaična stvar spojiti s koristnim in lepim idealnim delom. Naš lastnik F. Vydra v Pragi je češki podjetnik širokih mislij in smelega, obenem solidnega trgovskega poleta. On potrebuje za svojo tovarno reklame. A priznal mi bo vsak, da je način, s katerim si je to reklamo osigural, ravno tako plemenit, kakor duhovit. Vsebina 'Domačega Prijatelja' je literarna, jaz, urednica, za njo odgovarjam in jamčim, a priloge napolni seveda tovarna s svojimi potrebnimi priporočili in objavami. Podjetje je seveda kristalno čistega poštenja in solidnosti. Ta lastnost g. F. Vydre je dala mogočnost, da se je razvil 'Domači Prijatelj' svobodno v to, kar danes je: dobri, ljudski, k temu brezplačni mesečnik.«

Slika 2: Pred DP je leta 1901 začela izhajati češka različica revije, Vydrovy besedy, leta 1903 v nemščini Kafeetisch, leta 1904 pa sta poleg DP pričeli izhajati še reviji v srbščini (Srpsko cveće v cirilici) in hrvaščini Sijelo (fotografija iz jubilejne številke 1905).

pitanja izhajal leta 1898, *Razgled, mesečnik za literaturo, gledišče, glasbo, slikarstvo, film, modo, sport in družabno življenje* pa od maja do julija 1926. Čas izhajanja ostalih petih periodičnih publikacij se približno ujema z izhajanjem DP: *Svobodna misel, glasilo slovenske sekcije* »Svobodne misli« je prav tako začela izhajati leta 1904, vendar je prenehala že 1910, *Slovenski tehnik, glasilo kluba slovenskih tehnikov v Pragi*, je izhajal le leta 1907, *Jugoslavija, glasilo jugoslovanske nacionalistične mladine*, pa od maja do junija 1914. *Omladina, glasilo narodno-radikalnega dijaštva*, je izhajala od aprila 1904/05 do marca 1913/14.

Dvorana za čiščenje in prebiranje kave.

zrna in slučajne primese, kakor kokolj, ječmenj, kamenčke itd. Zdravih, popolnih zrn se prsti sploh ne dotikajo, ker se prebirajo zrna tenko nasipavana na automatično ploščo.

V ozadju dvorane nasiplje se kava v pripravljene vrečice, vaga se, plombira in zavije v zunanji oмот. Skozjo okence se spuščajo vreče v ekspe-

Sredi pražilne stoji veliko sito. Sem se nasuje praženo žito iz bobnja, da se ohladi. Kakor vidite je letošnja žitna kava res izvrstna tako po kakovosti, kakor po barvi. Iz sita se prenaša v pateroster, ki jo vzdiguje v četrto nadstropje, kjer se zopet nahaja velik trijer, ki iz pražene kave zopet odstranjuje prah, pljevere in zlomljena zrnca. Iz tega stroja prihaja naravnost v veliko dvorano, kjer se enkrat cela vrsta ženskih rok vestno prebira in odstranjuje vsa sežgana

dicijo, kjer se prilepi originalni naslovni list, ki je že spet s frankirano pošno sprevodnico. Gotove pošiljatve se davajo v ogromne zaboje in se vozijo na pošto. Pošta je bila toliko ljubeznjiva in je glavno zaradi naše

Ekspedicija.

Levinská Olešnice.

Slika 3: Fotografija iz leta 1905 prikazuje posamezne vrečice Vydrove žitne kave z napisi v slovenskem, srbskem, poljskem, češkem, hrvaškem, nemškem in madžarskem jeziku.

Tudi ime DP ni bilo ravno izvirno, saj je enak naslov imela v letih 1897–1898 priloga *Miru*, tudi v letu 1904 je Jakob Ukmar začel izdajati revijo *Družinski prijatelj* (do 1909), istega leta pa je v Pittsburgu začel izhajati *Delavski prijatelj, prvi in edini slovenski delavski list v Pennsylvaniji*. Očitno je zveza besed domač in prijatelj bila dobra izbira in formula za uspeh, saj je z besedo prijatelj v naslovu do leta 1936 bolj ali manj kontinuirano izhajalo šestnajst časopisov v slovenščini, med letoma 1927 in 1941 tudi »novi« *Domači prijatelj, mesečnik za zabavo in pouk* (od leta 1932 *Prijatelj*), katerega izdajatelji so se z neprikritim ponosom in spoštovanjem zgledovali po DP Zofke Kveder in ga začeli izdajati nekaj mesecev po njeni smrti.⁴

⁴ Uprava in uredništvo sta v uvodniku prve številke (31. 1. 1927) izrecno poudarila, da želita nadaljevati

Prva in edina urednica DP je leta 1904 torej postala in ostala do konca izhajanja – Zofka Kveder. Na začetku 20. stoletja je poleg urednic revije *Slovenka* (Trst, 1897–1902), Marice Nadlišek Bartol in Ivanke Anžič Klemenčič, bila edina urednica kake slovenske literarne (ne izključno ženske) revije. Urejala je tudi hrvaško *Sijelo*, ki je izhajalo le do leta 1906 (prim. Tucovič 2006a: 90–92). Za Zofko Kveder, ki je v Pragi živela že od leta 1900, je urednikovanje postalo »po petih letih prvi redni vir dohodka«. Službo naj bi ji priskrbel znanca Miloslava Sísová, ki je urejala češko različico revije (Mihurko Poniž 2003: 181). Kot je razvidno iz pisma češkemu pesniku Macharju, je bila Zofka Kveder dela zelo vesela: »Čudili se boste, kak človek je ta kavni tovarnar Vydra. Meni silno imponira in zanimam se za vso stvar skoraj bolj kot on. Koliko se da delati na ta način.« (Orožen 1978: 225)⁵ Čeprav je Ivan Cankar že ob prvi številki dvomil o simbiozi oglasov in literature: »List mi ni pogodi, namreč kot reklamno podjetje«, je verjel v prijateljščine sposobnosti: »Da bi se tudi v tem sumnjivem okviru dalo kaj napraviti, je pa gotovo. In boljše je vsekakor, da imaš Ti stvar v roki, nego da bi jo imel kdo drugi.« (Cankar 1972: 148) Zofka Kveder ob urejanju prve, aprilske številke leta 1904, še ni bila stara 26 let, objavila pa je bila že štiri knjige: zbirki kratke proze *Odsevi* (1902) in *Iz naših krajev* (1903), knjigo dramatike *Ljubezen* (1901), prav v Pragi pa ji je leta 1900 v samozaložbi izšla zbirka črtic *Misterij žene*.⁶ *Ljubljanski zvon* je leta 1904 na str. 316 opozoril na »nov list slovenski, ki je pričel izhajati v Pragi«, z naklonjenimi besedami, da ga urejuje »znana pisateljica slovenska, gospa Zofka Jelovšek«. Tudi *Slovan* je Zofko Kveder kot svojo sodelavko leta 1904 štel med »najodličnejše pesnike, noveliste in znanstvenike, ki so nas založili že tudi za III. letnik s pesmimi in novelami«.

Podobno je urednica DP v zadnji številki leta 1904 za naslednji letnik napovedala »odbrane spise naših pisateljev. Tako imamo že prispevke od Cankarja, Meška, Dra. Zbašnika, Laha i. t. d., tudi mnogi drugi so nam obljubili sotrudništvo, tako npr. Aškerc,

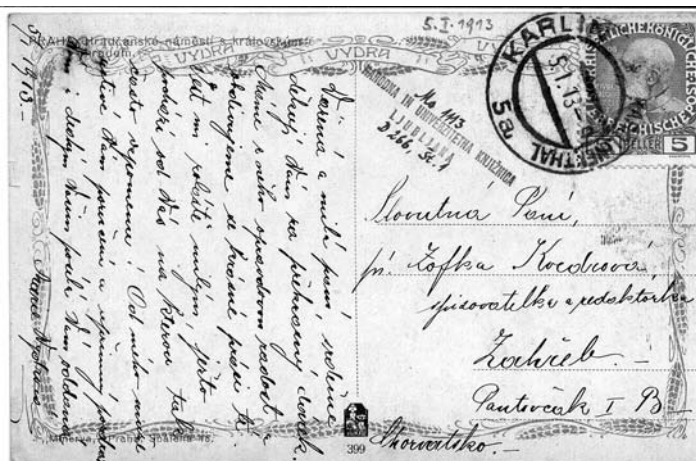
tradicijo, ki jo je začela Zofka Kveder: »Domačega prijatelja' smo zopet povabili, da obiše slovenske domove. Pred vojno je redno prihajal in razveseljeval mlado in staro. Pisateljica Zofka Kvedrova ga je vsakokrat opremila z zanimivimi povestmi, z vzpodbujajočimi nauki in mikavnimi novicami. /.../ Usoda pa ji je prestrigla načrte in tužna vest se je razširila po naših krajih: 'Zofke ni več ...' Umrla je ona, ki je zbrala krog 'Domačega Prijatelja'.« Družinska revija se je po vsebinski zasnovi vendarle razlikovala od Vydrovega DP, obdržala se je 14 let, torej dalj časa kot »prvi« DP. Ironično je, da je tudi izdajanje »drugega« DP preprečila vojna in da so v njem bile objavljene reklame za druge kavne nadomestke, npr. za Kathreinerjevo Kneippovo sladno kavovino, znano konkurentko Vydrovi žitni kavi.

⁵ Zofka Kveder je z Vydro in njegovo ženo Marie ostala v pristrčnih prijateljskih stikih še, ko je zaradi vojne DP prenehal izhajati in so bili zaradi pomanjkanja žita prisiljeni proizvodnjo skoraj povsem ustaviti. V Zapuščini Zofke Kveder (NUK, Ms 1113) je ohranjenih 7 Vydrovih razglednic (1913–1920), na tisti iz leta 1918 (12. 11.) z Masarykovim portretom na prvi strani ji z ženo v češčini pošiljata »iz svobodne domovine prijateljski pozdrav«. Na zadnji razglednici (30. 12. 1920) ji Vydra hkrati z novoletnim voščilom zatrjuje še, da je grob njene »hčerke oskrbovan, torej se nanjo tu ni pozabilo« (o smrti hčere Vladoše v Pragi prim. Tucovič 2006b), že v naslednjem pismu (20. 10. 1921) pa se Marie Vydrová zahvaljuje za izrečeno sožalje ob izgubi moža – umrl je, zadet od kapi, 29. septembra 1921 (iz češčine prevedla V. T.).

⁶ Več o bio- in bibliografiji Zofke Kveder prim. v Mihurko Poniž 2003, Tucovič 2006a, 2006b.

Govekar, Kostanjevec. Upamo, da se nam posreči doseči s podporo naših pisateljev svoj ideal: da postane 'Domači Prijatelj' v resnici dober, popularen beletristični list za najširše občinstvo.«

Kaj je »list za najširše občinstvo« pomenil v praksi? Vsebina 32 strani je večinoma obsegala gradivo, ki je bilo na koncu leta v letnem kazalu razvrščeno med pesmi, povesti/ zabavno berilo in poučne članke; ponavadi je vsaka številka vsebovala še nekaj smešnic ali aforizmov, do leta 1910 pa tudi uganke (najrazličnejši rebusi ipd.), katerih reševanje je s srečo pri žrebu prineslo tudi nagrade.⁷

Slika 4: Dopisnica Vydrove žene Marie Zofke Kveder iz leta 1913 z logotipom Vydrove tovarne, žitnim klasjem v obrobi (NUK, Ms 1113).

Ker je zahteva pri navajanju osebnih podatkov reševalcev bila tudi navedba stanu, iz seznamov reševalcev lahko razberemo, kdo in od kod so bili tisti, ki so sestavljali »najširše občinstvo«. Tako so izžrebanci v prvi številki leta 1905 bili:

1. Franja Simon, nadučit. soproga, Ljubljana;
2. Franjo Sever, posestnik, Ljutomer;
3. Lojzika Roš, hči dež. poslanca, Hrastnik;
4. Just Piščanec, c. kr. car. preglednik, Gorica;
5. Jos. Kamnikar, zborovodja, Osiek (Slavonija);
6. Anton Kompolšek, posestnik, Podgrad;
7. Ignacij Resnik, kov. mojster, Banjaloka pri Kočevju.

Ena od reklamnih potez je bil slogan *Vsi stanovi pijejo Vydrovo žitno kavo!*, s čimer se je večala vrednost žitne, tj. neprave kave; prodajo so pospeševali tudi z izpostavljanjem dejstva, da naj bi bila žitna kava bolj zdrava od prave:

V vsaki, tudi najubožnejši hiši se pije kava. Ker je prava zrnata kava nezdrava in draga ob enem, razširjajo se čim dalje bolj razna kavina nadomestila. Od vseh teh nadomestil je Vydrova žitna kava najboljša in najcenejša. Druge podobne kave stojе

⁷ Naključni pregled je na str. 175 v 6. številki leta 1907 odkril t. i. »tajinstveni napis«, katerega avtor je bil »Fr. S. Beok, /sic// Zakojcak«, rešitev v naslednji številki pa se je glasila: »Biti Slovenec, bodi Slovencu ponos!«.

5 kg. 5 kron, naša Vydrova žitna kava pa stoji samo 4 K 50 v. Razun tega pošilja se vsem odjemalcem naše kave vsak mesec »Domači Prijatelj« popolnoma zastonj. Na ta način ima lahko vsak, tudi manj premožni, svoj časopis, ki mu daje lepo in koristno berilo. Vsak mesec se izzrebajo mnoga darila, originalne slike slovenskih umetnikov, dobre slovenske knjige i. dr. med naše odjemalce ugankarje. S tem vrši »Domači Prijatelj« gotovo tudi zelo zaslužno kulturno delo. Vsak razsoden človek mora priznati, da je naše podjetje pošteno in vredno podpore in priporočila. »Domači Prijatelj« se rad in mnogo čita osobito v obmejnih krajih, kjer naše ljudstvo posebno pogreša slovenskega berila. »Domači Prijatelj« omogoča najširjemu občinstvu, da se vsaj nekoliko seznanj z duševnimi proizvodi naših pisateljev, budi zanimanje za čitanje, kar gotovo ni brez pomena za duševni napredek našega naroda. Širite naš list s tem, da priporočate Vydrovo žitno kavo!

Med nagradami, ki so jih sestavljali uporabni in dekorativni predmeti, npr. skodelice za kavo z napisom Vydra in reprodukcije alpskih in obmorskih podob Blejskega jezera, Opatije, Rovinja ipd., so na začetku res bile tudi izvirne Jakopičeve in Žmitkove slike v okvirjih, vseskozi pa knjige v slovenščini. V petih letnikih, od 1904 do 1909, je bilo podarjenih več kot 60 knjig izvirnega slovenskega leposlovja najmanj 20 avtorjev. Med njimi po številu naslovov prednjači Ivan Cankar (*Na klanecu* je prejel Mihael Pustišek, posestnik iz Zdol, *Ob zori* Karolina Deleja, c. kr. poštarica iz Rečice, *Kralja na Betajnovi* Fran Grudnik, učitelj iz Preloke, *Hišo Marije Pomočnice* Josip Uranič, c. kr. paznik iz Trbovelj), sledita mu Oton Župančič (*Čez plan, Čaša Opojnosti, Pisanice, Poezije*) in Anton Aškerc (*Zlatorog, Četrti zvezek Poezij, Balade in romance*), s po eno knjigo pa so zastopani Fran Ksaver Meško, Simon Gregorčič, Josip Murn, Silvin Sardenko, Vekoslav Špindler, Ivo Šorli, Janko Kersnik, France Prešeren, Rudolf Maister, Anton Medved, Rado Murnik, Vladimir Levstik, Ernestina Jelovšek⁸ itd. Žreb je razdelil tudi več izvodov knjig *Ljubezan, Iz naših krajev, Iskre, Odsevi Zofke Kveder*, in sicer: Francu Novaku, realcu iz Idrije, Miroslavu Lešniku, učitelju iz Frama, Janku Sajovicu, posestniškemu sinu iz Olševka, Gabrieli Balanč, hčerki c. kr. sod. oficiala, Feliksu Knižku, župnemu upravitelju iz Babnega polja, Alberti Krmac, soprogi učitelja iz Kozane, Ljudmili Kores, nadučiteljevi hčeri iz Šmarij pri Ajdovščini, Marku Pogorevcu, postajevodji iz Margreida na Tirolskem, Mirku Gosaku, cand. iur. iz Žič, in Vinku Premku, davčnemu kontrolorju z Vrhnike.

Imena nagrajencev pa v DP niso bila edini seznanji naročnikov, odjemalčevo ime se je na straneh priljubljene revije v začetnih letnikih lahko znašlo že samo, če je naročil novih 5 kg kave, če je pridobil novega naročnika (imena naročnikov in krajev so se tudi ponavljala), in še posebej, če je poslal dopis, v katerem je pohvalil Vydrovo žitno kavo in pozneje tudi ostale izdelke, jušne konzerve in dodatke. Le-ta sporočila so bila v slovenskem prevodu objavljena skupaj s češkimi. Tako je leta 1905 šolski ravnatelj Silha iz Tešenova poslal dopis, v katerem je poudaril: »Vaš juhin pridelek ima isti uspeh kakor

⁸ Zgodilo se je, da so Zofko Kveder, poročeno Jelovšek, zaradi moževega priimka zamenjali z Ernestino Jelovšek. V Listnici uredništva je tako leta 1906 odgovorila: »Prenimir: Vaše pesmice so za nič. Sicer pa jaz nisem 'Ernestina' Jelovšek. To je Prešernova hči, jaz pa še nisem tako stara.«

268 DOMAČI PRIJATELJ.

Rešitve ugank v 10. števil.

83. Domači Prijatelj, 96. Mati 25, hči 7, 97. Soča, koča, toča, 98. Že leto — to žele, 99. Kola, Ota, tola, 100. Ura zamujena, ne vrne se nobena. 101. Kopa, repa, 102. B, Aloja, Dunaj, Bonboni, škore, Jenko, 1: Bonboni, 103. S, ilo, smola, plevica, kneževina, plenica, svila, rja, a: Slovenja.

94. Narodno blago.

Prinesel si mi v dar vipavsko pipo, lepo rudečo — vzkliknil sem zadivljen, prinesel si mi foveček v dar zakrivljen in celo rešto kraškeških dovčipov in če bi mogel, vena, da poln bi meh izpusil vame pristne kraške sape.

Oton Zupančič.

Listnica uredništva.

Naročila, reklamacije, pritožbe, rešitve ugank itd. naj se pošiljajo naravnost na Vydovo tovarno hrani v Pragi VIII., rokopijski pa na Zofko Kveder-Jelovšek, Zagreb, Pantovčak št. 5.

Onim, ki še niso dobili honorarja za kak sestavek: Pišite upravnistvu „D. P.“ v Prago in naznačite ime, bivališče svoje, naziv spisa in številko, v kateri je izšel spis! — **Ilirsko Bistričan.** Vi opisujete, „kako so Jablanci budiča izganjali“. Sestavek je za nič, pač bi storili dobro delo meni in še marsikateremu drugemu uredniku, ko bi opisali sredstvo, katero bi zaprečilo, da puste ljudi, ki nimajo talenta, pero pri miru. — **Leotislav.** Ako je človek v starosti 15 — to, ki naj se raje uči, kakor pa da bi kovati take strašne verze, kakor jih kujete vi! — **L. B. v K.** Vaši pesmici nisti brez pransiškega pojeta, vendar je še tu in tam kakšna grca. Oglasite se z drugimi! — **Krdovoj Slavov.** Vsejdem, da ste se trudili ali rezultat še vedno ni za tisk! — **Vinko Ložič.** Če sta dva verza dobra, so pa štiri za nič. Počakajte leta ali dve, mogoče se potem odpre v Vaši fantaziji studenec poeije. — **A. S.** Lepo je, da se spominjate svojega prijatelja, ali črtica je premalno umetniška.

ISKRE

Imam še nekaj iztisov te knjige, ki je lična in je stala 2 K. Naročniki „Domačega Prijatelja“ jo dobe za 1 K.

Zofka Kveder-Jelovšek, Zagreb, Pantovčak 5.

Izdajatelj in za uredništvo odgovoren: F. Vydra v Pragi VIII. Tisk firme Binko in Žika v Pragi II., Vodičkova ul. 22.

Vydrovi „Buhtin“

je priložek za kolače, pravilno sestavljena zmes, ki olajša gospodini pripravo najvrednejšega peciva. 3 zavrtikov 50 vinarjev.

Vydrovi šumeči limonadni bonboni „Ambo“

1 škatlija s 50 kosi K 2 — s strom 1 . . . s 50 . . . 2 —

Zanimamo, da sta obe vrsti glede kakovosti izdelani natančno po zakonu o šivilih.

Izraz najsrčneje zahvale

z današnje številke počevši za hvalno splošno izpovedno, in sicer na nekolikokrat in vrsti naših priporočevalcev nam izražajo željo. Objavljali smo imena zavodu naklonjenih oseb in sicer izrazljivo, metnik za posiljenje certikov in poudu. Gotovo vstručemo čestiti, če porabimo tako prihranjeni prostor za uvrščanje legoslovnih del, zahvalivši se svojim gg. priporočevalcem vedno pismeno, kar vemo ceniti usluge, ki se nam jih napravi s prijaznim priporočanjem.

Vydovo žitno kavo

pošiljamo vedno poštarne prosto. Ako pa naročite zraven tega ali posebej tudi ostale naše izdelke, tedaj je potrebna za to posebna poštarina. Ostalo blago, razun žitne kave, pošiljamo poštarino prosto je tedaj, ako znaša obnos najmanj 6 K. Manjšim priračunamo poštarino.

3 V ZAKONA, od leta 1905, ki določa, da mora vsaka firma, ki izdeluje izdelke, imeti svoj znak in ga objaviti v listu, ki je veljaven vsaj 5 let.

Vydrova tovarna hrani
Praga VIII.
(C. k. poštni urad, Praga 22.)

Slika 5: Pod rubriko Listnica uredništva, v kateri je urednica komunicirala z bralci in kot mentorica s sodelavci (pozornost pritegne grafična vinjeta rubrike – krilati konj Pegaz, simbol pesništva, ob nalivnem peresu), je leta 1906 objavila oglas za svojo knjigo Iskre (1905), medtem ko je Vydra na sosednji strani oglaševal žitno kavo, dodatek k pecivu in šumeče bonbone.

Slika 6: Prim. podnapis k sliki 5. S perforacijo ločen del zadnje platnice v spodnjem desnem kotu je naročilnica za Vydovo izdelek.

Maggiyev, vendar mu dajem prednost, ker je domač izdelek«, davčni izterjevalec Franc Rojc iz Radovljice je kavo kupil, ker je »slovanski izdelek«, učiteljica Ema Zencovich pa se je za pošiljko zahvalila z vzklikom »Živela slovanska tovarna«. Z leti je uspešnica tovarne postala Vydrova otroška moka, otroška hrana, ki so jo propagirali tudi z objavami fotografij rdečeličnih in zdravih otrok zadovoljnih kupcev. V junijski številki leta 1914 je bila tako med podobami pretežno čeških otrok objavljena fotografija svetlolasega fantka s pripisom:

Traun Anton, Ptujška Gora na Štajerskem, 28./XII. 13: Jaz, mali Tonček Traun, pošiljam Vam za novo leto svojo sliko. Porabil sem že lepo množino otroške moke, zdaj pa se hranim vedno samo z Vašo žitno kavo. Star bom tri leta, znam slovensko in nekoliko nemško in se Vam za Vaše dobre otroške izdelke prav lepo zahvaljujem v imenu vseh Vaših drobnih častilcev, mojih tovarišev in tovarišic.

Da so DP dobivali »osobito v obmejnih krajih«, se lahko prepričamo iz navedb prebivališč naročnikov, kjer so med različnimi kraji tudi krajevna imena iz današnjega zamejstva: Ana Božič, kuharica iz Bilčovsa, Marija Grautschnigg, posestnica iz Borovelj, Matej Ražun, župnik iz Sv. Jakoba v Rožu, Frančišek Eller, nadučitelj iz Marije na Zili, Anton Ekar, urednik »Mira« iz Celovca pa J. Rijavec, železniški čuvaj iz Barkovelj, J. Vrščaj, c. kr. učitelj iz Trsta, Ema Spetič iz Katinare, Jos. Kaučič, organist s Sv. Višarij, in celo Jozefa Elot, posestnica iz vasi Ukve v Kanalski dolini. Pozornost zbuja slovenski izseljenci, npr. Josip Kamnikar, zborovodja v Osijeku, Alojzij Smole v Kral. Vinohradyh, Marko Pogorevc, postajevodja v Margreidu na Tirolskem, Franjo Šebre, posestnik pogrebnege zavoda v Zagrebu, Marija Gornik, vrtnarica na samostanskem vrtu na Korani (Karlovec), Franc Eržen, c. kr. fin. straž. nadkomisar iz Krka, ter množica Slovencev v Istri: Iv. Turk, uradnik zdravstv. komisije v Opatiji, dr. K. Janežič, odvetnik, in Jos. Šoštarič, restavrant v Voloskem, Johann Milautz, žel. čuvaj v Jurdanah, Linka Marčelja v Matuljih, Marija Hrovatin v Pazinu, Avgusta Šantel, učiteljica, Ernest Kramaršič, c. kr. davčni asistent in Marija Javornik, soproga c. kr. fin. nadpaznika v Pulju.

Ob desetletnici izhajanja je urednica o raznolikosti bralstva DP ugotavljala:

Naši čitatelji so tako raznovrstni, kakor morda od nobenega drugega lista. »Domači Prijatelj« prihaja v mestne hiše in v kočje gorskih vasic, daleč oddaljenih od železnic. Prodril je v vse sloje našega ljudstva in razširjen je ravno tam najbolj, kjer ni sredstev za posebni beletristični list: – pri malih ljudeh, pri kmetu in obrtniku. Za naše obmejne Slovence ima naš list, ki je brezplačen, še posebno važnost. Deset let! Z veseljem in s ponosom se zavedamo danes, skoraj začudeni, da smo tudi mi storili nekaj za prosveto slovenskega ljudstva, da naš trud morda ne bo ostal brez sledu. Marsikateremu trudnemu delavcu je bil naš listič dobrodošlo razvedrilo zvečer in v marsikateri hiši je bil naš »Domači Prijatelj« pozdravljan prijazno in z veseljem.

Tako urednica, kako pa bralci? O bralski izkušnji z DP in bralski strukturi marsikaj pove Bevkova trditev, da so DP »nekateri ironično imenovali 'kofecajtenga'« (Bevk 1969: 156), in Vorančev zapis:

Urednica Kvedrova je mnogo pisala o ženah in materah, o svojih dveh hčerkah,⁹ o družinskem življenju in take stvari. Mati je take reči zelo ljubila. Najbrž je našla

⁹ Zofka Kveder je v DP objavljala črtice o svojih otrocih, ki so v knjižni obliki najprej izšle v češkem prevodu *Vlada a Marja* (1913), šele po pisateljčini smrti jih je v knjigah *Vladka in Mitka* (1927) in *Vladka, Mitka in Mirica* (1928) izdal Ivan Lah (Muser 1970: 168). Pozneje so izhajale v različnih izborih in z različnimi naslovi.

v črticah Zofke Kvedrove slike iz svojega življenja in trpljenja. Shranjevala je posamezne številke »Domačega prijatelja«, da smo imeli pri hiši cele letnike. Oče tega mesečnika nikoli ni bral. Zdelo se mu je preotročje. Imel je naročen svoj tednik in bral ga je ob nedeljah; v njem je našel duhovne hrane. Ta tednik je bil »Mir« iz Celovca. (Prežihov Voranc 1973: 524)

Predstavniki hrvaške literarne kritike ostrega peresa, Anton Gustav Matoš, se je iz DP in *Sijela* ter njune urednice dvakrat ponorčeval, tako da je Zofko Kveder imel za »propagatorico Vydrine žitne literžature« in je o njej izjavil: »Gđa. Kveder Jelovšek urednik je jedinog hrvatskog književnog lista, umoenog u žitnu kavu.« (Tucovič 2006b: 90) Da je DP med bralstvom vendarle bil priljubljen, o tem priča spomin nanj še po 13 letih po koncu izdavanja:¹⁰

»Domači Prijatelj«, ki ga je vodila dolgo desetletje pokojnica, živi še vedno v naših domovih. Na policah in omarah, skrbno čuvan, lepo vezan, čaka dolgih večerov, praznikov in nedelj, da ga vzame gospodinja v roke in prebere zdaj to, zdaj ono povest otrokom, ki napeto poslušajo in se radujejo, ko čujejo toliko zanimivega in podučnega.

SKLEP

Na DP se je v preteklosti v manjši meri gledalo kot na celoto, pomen njegovega reklamnega dela in deleža češkega v njem zaradi izključno literarnovednega pristopa ni bil osvetljen;¹¹ prav tako ne nenavadni dejstvi, da je slovenski časopis izhajal v Pragi in da ga je urejala ženska (kar je bilo takrat prej izjema kot pravilo), ki je povrh vsega pretežni čas urednikovanja (1906–1914) bila še izseljenka na Hrvaškem.¹² Glede na slednje sta zavidanja vredni logistična ažurnost med praškima administracijo in tiskarno ter zagrebškim uredništvom ter rednost izhajanja, časopis je namreč leto za letom izhajal prvega v mesecu in iz Češke po pošti prihajal v slovenske domove. Zaradi neohranjenega uredniškega arhiva in nerazrešenih psevdonimov je nemogoče reči, koliko »sotrudnikov« je bilo izseljencev, za Ivana Laha, ki je bil v začetnih letnikih eden od najpogostejših avtorjev kratke proze, pa je mogoče reči, da je z DP sodeloval, ko je študiral v Pragi (*Slovenska*

¹⁰ Prim. op. 2.

¹¹ Pomen DP za slovensko literarno zgodovino je v preteklosti že bil ovrednoten, pri čemer se je raziskovalo, kateri avtorji so objavljali, kolikšen je bil delež njihove literature, kdo vse se je skrival za psevdonimi in kakšno vlogo je imel DP med drugimi slovenskimi literarnimi revijami (prim. Kocijan 1996, Orožen 1978 in Boršnik 1962).

¹² Na mednarodnem strokovnem kolokviju Zofka Kveder (1878–1926): recepcija njene ustvarjalnosti v 21. stoletju, ki so ga 6. in 7. junija 2007 v Pragi organizirali Narodna knjižnica ČR – Slovanska knjižnica, Inštitut za slavistične in vzhodnoevropske študije Filozofske fakultete Karlove univerze in Veleposlaništvo RS na Češkem, je bil predstavljen referat Listnica uredništva – znamenita rubrika Zofke Kveder v reviji *Domači prijatelj*, nekateri rezultati raziskave, predvsem literarnozgodovinske narave, pa objavljeni (Tucovič 2007).

književnost 1996: 249). Naj pripoved o trdem izseljenskem vsakdanjiku pisateljice, ki je v Pragi našla zaposlitev, sklenejo njene lastne besede, objavljene v DP v potopisu o češki prestolnici leta 1907:

Malo sentimentalnosti je tu in tista hvaljena, toliko opevana vseslovanska vzajemnost je bolj za slavnostne bankete, kakor za vsakdanjo porabo. Ali današnji čas je pač čas borbe in ne čas mehkužnih, sentimentalnih čustev. Nekaj se boš naučil v Pragi: delati, uporabljati vsako šanso v svojo lastno korist in z jekleno vztrajnostjo boriti se za svojo korist in za korist svojega naroda. O prazničnih dnevih je še vedno časa dovolj za lepo navdušenje, za objemanje, za živioklice, delavnik pa je trd in pust dan, za delo in dolžnost in ne za sanje, ne za prazne besede in ne za lep bengalični ogenj otroškega in brezkoristnega navdušenja.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Bevk, France (1969). *Moja mladost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Cankar, Ivan (1972). *Zbrano delo* (ur. Jože Munda). Ljubljana: DZS.

Domači prijatelj. *Mesečnik za zabavo in pouk* (ur. Emil Podkrajšek). 1927–1941.

Domači prijatelj. *Vydrov mesečnik* (ur. Zofka Kveder). 1904–1915 (št. 2).

Kveder, Zofka (2005). *Zbrano delo* (ur. Katja Mihurko Poniž). Maribor: Študentska založba Litera.

Kveder, Zofka (1978). *Vladka, Mitka, Mirica*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prežihov Voranc (1973). *Zbrano delo 9* (ur. Drago Druškovič). Ljubljana: DZS.

Zapuščina Zofke Kveder, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Rokopisni oddelek. Ms 1113.

Literatura

Bernik, France (2005). Zofka Kvedrova – prva slovenska klasikinja. *Zofka Kveder: Zbrano delo*, 1 (ur. Katja Mihurko Poniž). Maribor: Študentska založba Litera: 445–446.

Boršnik, Marja (1962). Zofka Kvedrova. *Študije in fragmenti*. Maribor: Obzorja: 319–333.

Dović, Marijan (2007). *Slovenski pisatelj: Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Druškovič, Drago (2005). *Prežihov Voranc: pisatelj in politik*. Celovec: Drava.

Kocijan, Gregor (1996). *Domači prijatelj Zofke Kvedrove in Lovro Kuhar. Kratka pripovedna proza v obdobju moderne: literarnozgodovinska študija*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofska fakultete: 161–164.

Leskošek, Vesna (2007). Elvira Dolinar (1870–1961). *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem* (ur. Alenka Šelih et al.). Ljubljana: Založba Tuma: 120–124.

- Mihurko Poniž, Katja (2003). *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana: Delta.
- Mihurko Poniž, Katja (2005). Literarne objave Zofke Kveder pred *Misterijem žene. Zofka Kveder: Zbrano delo, knjiga 1* (ur. Katja Mihurko Poniž). Maribor: Študentska založba Litera: 452–459.
- Muser, Erna (1970). *Zofka Kvedrova: Odsevi*. Ljubljana: Mladinska knjiga: 163–171.
- Orožen, Božena (1978). Zofka Kvedrova v Pragi. Ob 100-letnici rojstva. *Dialogi*, 14 (4): 221–232.
- Slovenska književnost* (1996). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Šlebinger, Janko (1937). Slovenski časniki in časopisi: bibliografski pregled od 1797–1936. *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani* (ur. Božidar Borko). Ljubljana: Jugoslavensko novinarsko združenje, ljubljanska sekcija.
- Tucovič, Vladka (2006a): »Silno volim ljepotu tog grada, koji je i zao i dobar, i vjeran i nevjeran«: Zofka Kveder v Zagrebu (Ob 80-letnici smrti). *Preseganje meje. Slovenski slavistični kongres (Zagreb, 5.–7. 10. 2006)* (ur. Miran Hladnik). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 17): 83–96.
- Tucovič, Vladka (2006b). Zagreb, Ljubljana, Praga: korespondenca Zofke Kveder in njene hčere Vladimire Jelovšek. *Dve domovini/Two Homelands*, 23: 77–99.
- Tucovič, Vladka (2007). *Domači prijatelj* Zofke Kveder. *Jezik in slovstvo*, 52 (5): 61–70.

SUMMARY

»TO THEM I WAS 'OUR ZOFKA': ZOFKA KVEDER – EDITOR OF THE MAGAZINE DOMAČI PRIJATELJ

Vladka Tucovič

This contribution presents the Slovenian writer Zofka Kveder (1878–1926) as Editor-in-Chief of the literary magazine *Domači prijatelj* (1904–1915), which was issued in Slovenian in Prague and published by the owner of a grain coffee factory, František Vydra. The magazine was neither for sale nor was it possible to be subscribed to it, as it was distributed free of charge only to Vydra's customers. Besides the renown Slovenian writers and poets, such as Ivan Cankar, Antona Aškerc, Ksaver Meško and others, also beginners and less asserted writers of the time, such as France Bevk and Prežihov Voranc, to whom the editor Kveder was also a mentor, had a chance to publish their work. Kveder's mentor skills are evident from the analysis of answers in the rubric Editorial portfolio.

Zofka Kveder was in the beginning of the 20th century the first editor of a Slovenian literary magazine that did not belong to the exclusive circle of women's newspapers, such as for example *Slovenka* (1897–1902) of Trieste. When the first issue of the magazine *Domači prijatelj* was published, Zofka was not even 26 years old; however, apart from numerous

review publications she had already published four books: three collections of short prose – *Misterij žene* (Mystery of a Women (1900)), *Odsevi* (Reflections (1902)), *Iz naših krajev* (From our places (1903)), and a drama book entitled *Ljubezan* (Love (1901)).

The magazine *Domači prijatelj* is worthy of a detailed and broader illumination not only because of the value it holds for the Slovenian literary history but also from the viewpoint of the Slovenian-Czech and broader Slavic relationships, cultural mediation and finally its educational function of the time. (Translated by Peter Matjašič.)

OPĆA OBILJEŽJA VANJSKE MIGRACIJE IZ MEĐIMURJA U SREDNJOEUROPSKE ZEMLJE

Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ,¹ Dražen NJEGAČ²

COBISS 1.02

SAŽETAK

Opća obilježja vanjske migracije iz Međimurja u srednjoeuropske zemlje

U članku se analizira suvremena vanjska migracija međimurskog stanovništva prema zemljama Srednje Europe - Austriji, Njemačkoj i Švicarskoj, u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, posebice nakon 1961. godine. Međimurje se nakon Drugoga svjetskog rata, među prvima u bivšoj državi, uključilo u tokove vanjske migracije radne snage zbog velike gospodarske nerazvijenosti, nemogućnosti zapošljavanja u rodnome kraju itd. Na smjerove vanjske migracije prema istraživanim europskim zemljama, pored geografske blizine i relativno dobre prometne povezanosti, utjecaj su imali i povijesno-politički i ekonomski odnosi navedenih zemalja s Hrvatskom te pojedinačni osobni kontakti s rođacima ili prijateljima migrantima, kao aktivnim sudionicima u stvaranju mreže uzajamnog povezivanja u prostoru u kojem borave i rade. Rezultati istraživanja pokazuju kako se međimurski radnici na privremenom radu u inozemstvu, uglavnom stekavši uvjete za mirovinu, vraćaju u rodni kraj, gdje su izgradili kuće, ugostiteljske objekte, ulagali u lokalnu infrastrukturu, malo obrtništvo i dr. i na taj način značajno sudjeluju u transformaciji naselja Međimurja.

KLJUČNE RIJEČI: Međimurje, vanjska migracija, povratnici, transformacija naselja

ABSTRACT

General characteristics of the external migration from Međimurje in Central European countries

This article analyzes the current external migration of population from Međimurje county to the countries of Central Europe - Austria, Germany and Switzerland, in the period after the Second World War, especially after 1961. After the World War II, the Međimurje county was among the first in the former country to experience trends in the external migration of labour due to high economic underdevelopment, the inability of employment in Međimurje county, etc. The impact on the external migration towards the researched European countries had the geographical proximity and relatively good transport connections, historical-political and economic relations of mentioned countries with Croatia and individual personal contacts with relatives or friends abroad as active participants in creating a network of mutual connectivity in the areas of residence and work. The research results show that workers from Međimurje county doing temporary work abroad, who mainly acquired the conditions for retirement, return to the place of origin where they build houses, catering facilities, invest

¹ Dr. sc., znanstvena suradnica, Institut za migracije i narodnosti, Trg S. Radića 3, HR-10000 Zagreb, rebeka.mesaric@zg.t-com.hr.

² Dr. sc., izv. profesor, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Marulićev trg 19/II, HR-10000 Zagreb, dnjegac@geog.pmf.hr.

in the local infrastructure, entrepreneurship etc. and thus significantly contribute to the transformation of Međimurje settlements.

KEY WORDS: Međimurje county, external migration, returnees, transformation of Međimurje settlements

UVOD

Nakon Drugoga svjetskoga rata, razorene zemlje razvijene Europe započinju s ubranom obnovom koju je u velikoj mjeri omogućila financijska podrška SAD-a, Kanade i Australije. Stranim investicijama i geopolitičkim interesima zapadnih saveznika, ekonomija razorenih zemalja bilježi nagli ekonomski rast koji se u literaturi naziva „privrednim čudom“ (Salt, Hugh 1976a; Salt, Hugh 1976b). Vanjske su migracije u prvim poratnim godinama bile u funkciji rekonstrukcije zapadnoeuropske privrede, rasta i tržišta (Baučić 1971b). Kako se nije očekivalo da će „privredni bum“ potrajati kroz duži period, mnoge su zemlje (osim Francuske zbog niskog prirodnog priraštaja) u početku uvodile razna ograničenja i restrikcije za strane radnike u namjeri da im se onemogući trajnije naseljavanje i dovođenje porodica (Baučić 1974). U tadašnjoj SR Njemačkoj potrebe za radnom snagom zadovoljene su dolaskom sedam milijuna Nijemaca iz istočne Europe i tri milijuna Nijemaca iz Istočne Njemačke. U razdoblju od 1955.–1965. zbog još uvijek relativno visokog privrednog rasta potrebno je bilo osigurati veliki broj radne snage te se pristupilo intenzivnijem „uvozu“ radnika imigranata. Broj stranih radnika u Zapadnoj Njemačkoj s 279 000 u 1960. godini povećan na preko 1 300 000 u 1966. godini (Mikulić 1991).

Zbog konstantnog ekonomskog rasta, zemlje prijema kao rezultat naraslih potreba za radnom snagom pristupaju određenim izmjenama u svojim migracijskim politikama. Među najvažnijim izmjenama bilo je slobodno kretanje radne snage, a Njemačka i Švicarska su omogućile radnicima dovođenje porodica i trajno naseljavanje nakon 1971. godine. Posljedice trajnog naseljavanja u zemljama „privremenog boravka“ kasnije će se negativno odraziti na zemlje podrijetla radnika (Nejašmić 1990). Tijekom 1970-tih godina strana radna snaga postaje sve važniji čimbenik ukupne ponude rada i trajna strukturna nužnost Zapadne Europe (Mesić 2002). Godine 1973. postignuta je kulminacija rasta broja stranih radnika u zapadnoeuropskim zemljama. Navodi se da ih je bilo registrirano oko sedam milijuna, da bi ubrzo nakon toga zapadnoeuropsku privredu zahvatila recesija, tzv. „naftni šok“, nakon čega je određeni broj stranih radnika ostao bez posla i vratio se u zemlju podrijetla (Mikulić 1991). Narednih godina zapadnoeuropsko tržište radne snage se postupno stabilizira i, zavisno od toga u kojoj se fazi privrednog ciklusa nalazila određena ekonomija, dolazilo je do kontrakcije ili širenja tržišta rada, što je dalje utjecalo na pad ili rast broja stranih radnika u pojedinim zemljama prijema.

Iseljavanje iz Hrvatske u europske zemlje u razdoblju od 1948.–1981. godine odvijalo se u okolnostima pojačanog demografskog starenja i smanjenja nataliteta te je prouzročilo znatne probleme u razvoju Hrvatske (ne samo demografskom) jer je iseljenički tok bio i

prostorno selektivan – glavninu iseljenika davala su sela (Baučić 1971a; Baučić 1971c; Nejašmić 1990).

Međimurje se, zbog velike gospodarske nerazvijenosti, nemogućnosti zapošljavanja u rodnome kraju i nekih drugih faktora, među prvima u bivšoj državi uključilo u tokove vanjske migracije radne snage i to, prvenstveno prema zemljama Srednje Europe – Austriji, Njemačkoj i Švicarskoj. Na smjerove vanjske migracije prema tim zemljama, osim njihove blizine i relativno dobre prometne povezanosti s njima, utjecaj su imali i povijesno-politički i ekonomski odnosi te kulturne veze navedenih zemalja s Hrvatskom. Kasnije su dodatni impuls migraciji dale pojedinačne veze s već iseljenim osobama, posebno rođacima i prijateljima, te je na taj način stvorena mreža uzajamnog povezivanja u novom prostoru boravka i rada.

Osnovni cilj ovoga rada je, na osnovi provedene ankete, terenskog istraživanja, razgovora i intervjua te analize statističkih podataka, dostupne literature i izvora, istražiti i utvrditi konkretne uzroke vanjske migracije stanovništva Međimurja, ali i utjecaj povratnika iz inozemstva na preobrazbu međimurskog prostora. Terensko istraživanje provedeno je od listopada do studenoga 2002. godine u 18 međimurskih općina i 64 naselja, a anketa je provedena na izabranoj dostupnoj grupi povratnika (anketiran je 201 povratnik iz inozemstva) *snow-ball* metodom³.

RAZVOJ VANJSKE MIGRACIJE MEĐIMURSKOG STANOVNIŠTVA

S povijesnog aspekta, prostor Međimurja već početkom 20. stoljeća bilježi agrarnu prenapučenost koja se zbog velikog prirodnog priraštaja u posljednjih stotinu godina stalno povećavala (Bićanić 1940), a odražavala se na usitnjavanju posjeda i višku radne snage. Zbog toga, već krajem 19. stoljeća s međimurskog prostora započinje iseljavanje najvitalnijeg stanovništva i to prvo u prekooceanske zemlje, a zatim u Zapadnu i Sjevernu Europu⁴. Tu činjenicu potvrđuje i Laci šezdesetih godina prošloga stoljeća u svojim istraživanjima

³ Metoda kojom se istraživači najčešće služe tijekom istraživanja s ciljem da bi proširili krug informacija zove se metoda snježne grude, odnosno snowball metoda, koja ima i slabosti. Naime, na početku istraživač ima određen broj sugovornika, a krug se širi na način da od svakog sugovornika zatraži preporuku za daljnje kontakte, te početni uzorak izabrane grupe gubi na reprezentativnosti. Istraživač pribavlja informacije od izvora intervjuom, i to najčešće postavlja pitanja s otvorenim završetkom, jer ona potiču konverzaciju. Na samom kraju slijedi intervju s glavnim akterom ili akterima istraživačke priče. Taj razgovor se najčešće odgađa do samog kraja da bi istraživač mogao doznati sve okolnosti slučaja i kada objavljivanje priče više ne ovisi o pristanku glavnih aktera na sudjelovanje. Nakon što se obavi taj ključni intervju, istraživački proces je skoro gotov, te slijedi samo odluka o tome da li će se krenuti u pisanje priče, što ovisi o tome da li istraživač smatra da su rezultati dovoljno dobri da se objave.

⁴ U 19. i 20. stoljeću možemo izdvojiti četiri velika vala iseljavanja hrvatskog stanovništva: od 1880-ih godina do Prvoga svjetskog rata (prekomorsko iseljavanje), nakon Drugoga svjetskog rata (prekomorsko i zapadnoeuropsko iseljavanje), u 1960-im godinama (odlazak na tzv. privremeni rad u inozemstvo, uglavnom europske emigracije), u 1990-im godinama (zapadnoeuropsko i dijelom prekomorsko iseljavanje) (Akrap 2003.; Čizmić i Živić 2005.).

i ističe kako veliki prirodni prirast i male mogućnosti zaposlenja u zavičaju, prisiljavaju međimursko stanovništvo krajem 19. stoljeća na iseljavanje u preookeanske zemlje, a kasnije u Zapadnu Europu (Laci 1962). Isto tako, veliki prirodni prirast poljoprivrednog stanovništva te prodaja i dijeljenje veleposjeda, što se odražavalo u usitnjavanju parcela naročito poslije Prvoga svjetskog rata, dovodi do velikog siromaštva poljoprivrednog stanovništva što se odrazilo u pojačanoj migraciji (Laci 1962). Do Drugoga svjetskog rata stanovništvo Međimurja je uglavnom iseljavalo u preookeanske zemlje, a nakon 1945. godine u europske zemlje.

Opća je karakteristika Međimurja, a i tadašnje Hrvatske da je najvećim dijelom odlazilo mlado, radno aktivno, nekvalificirano, najvitalnije i uglavnom muško stanovništvo sa sela koje je bilo glavni izvor radne snage za zapošljavanje u inozemstvu. Prvi odlasci bili su redovito ilegalni, što predstavlja svojevrsnu teškoću statistici u utvrđivanju tko su zapravo bili „prvi” vanjski migranti i gdje je proces najprije započeo (u kojem dijelu Međimurja). Zbog agrarne prenapučenosti i viškova u poljoprivredi, smatra se da je vanjska migracija u inozemstvo manjim intenzitetom započela krajem pedesetih godina prošlog stoljeća (Laci 1962), a najprije počelo odlaziti stanovništvo donjeg Međimurja, da bi početkom šezdesetih godina prošlog stoljeća proces iseljavanja zahvatio i stanovništvo iz gornjeg Međimurja (Pavlaković-Koči 1976). Značajnu ulogu u iseljavanju međimurskog stanovništva na početku je imala blizina željezničkih stanica i vlaka, a od druge polovice 20. stoljeća blizina željezničke stanice više nije toliko primarna za iseljavanje⁵, već značajniju ulogu u migracijama „preuzimaju“ nove izgrađene ceste, automobili i autobusi. Na pitanje zašto je u početku više iseljavalo stanovništvo iz donjeg Međimurja koje je relativno razvijenije, otvorenije i prometno povezanije s centrima rada, pokušala je odgovoriti Pavlaković-Koči, koja ističe kako se donje Međimurje može u cjelini smatrati više-manje ekonomski labilnim prostorom (Pavlaković-Koči 1976). Ekonomska labilnost prostora, prema Pavlaković-Koči, odražava se u prostornom neskladu između ponude i potražnje radne snage i time utječe na intenzivniji odlazak na rad u inozemstvo. Širenje vanjske migracije u donjem Međimurju istovremeno potiču nedovoljno razvijeni sektori sekundarnih i tercijarnih djelatnosti⁶.

Posljedice vanjske migracije stanovništva najprije su uočene u donjem Međimurju (Pavlaković-Koči 1976). Naime, kako se 1960-tih godina proces iseljavanja brže i jače širio u naseljima donjeg Međimurja, u tom se prostoru kao posljedica, svojevrsno objašnjenje i „dokaz“ rada u inozemstvu javljaju fizionomske promjene naselja (vanjski izgled naselja mijenja se i pod utjecajem unutarnjih migracija, no detaljnija analiza istih bi premašila okvire ovoga rada; vidi više o tome u: Mesarić Žabčić 2005). Može se zaključiti: naselja koja su imala veći broj vanjskih migranata šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća postaju inicijatori fizionomskih promjena.

⁵ Vezano uz migracije stanovništva iz južne Europe prema zapadnim i sjevernim europskim zemljama i SAD-u naglašava se kako je sve do druge polovice 20. stoljeća stanovništvo uglavnom iseljavalo s prostora koji su u svojoj blizini imali luku i željezničku stanicu (za primjere se navodi iseljavanje stanovništva s grčkih otoka, grčkih luka); (Raghava 2004).

⁶ Vidi više, Mesarić Žabčić 2005.

Nakon desetljeća ilegalnih odlazaka, 1963. godine dolazi do promjene službenog stava prema zapošljavanju u inozemstvu (Mesić 1991). Zavodi za zapošljavanje javljaju se kao posrednici u organiziranju odlaska na rad u inozemstvo, iako se znatan broj stanovništva i dalje zapošljava mimo zavoda (preporukom rodbine i prijatelja kod poslodavaca). Istodobno, postupnim mijenjanjem politike prema stranim radnicima, „sazrijevanjem“ vanjske migracije i sve većom dužinom boravka i rada u inozemstvu „glave obitelji – muškarca“, jača tendencija „spajanja obitelji“, izvanbračnih zajednica pa na rad u inozemstvo odlaze i žene. Veći dio migracijskog kontingenta činile su udane žene⁷, koje se nakon određenog vremena s djecom pridružuju muževima.⁸

Može se zaključiti kako se međimursko stanovništvo rano uključilo u tijek vanjske migracije radne snage, a proces se vrlo brzo proširio na cijelom području Međimurja, iako su intenzitet i posljedice prostorno vrlo različiti. Odlazak međimorskog stanovništva na privremeni rad u inozemstvo nakon Drugoga svjetskog rata istodobno prati migracijske tokove koji su u tom razdoblju bili aktualni na području cijele Hrvatske. Najveći val vanjskih migracija nakon Drugoga svjetskog rata zahvaća Međimurje krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća,⁹ a migracije radne snage s međimorskog područja mogu se okarakterizirati kao tip privremenih ili povremenih migracija s krajnjim ciljem povratka u „rodni kraj“. Izrečene su tvrdnje potvrđene i rezultatima ankete.

Iz tablice 1. može se zaključiti da je 1971. godine najviše međimorskih radnika na privremenom radu¹⁰, u komparaciji s ostale dvije istraživane države, u Njemačkoj, a nakon 1971. godine broj se postupno smanjuje u Njemačkoj i Austriji. Ukupan broj radnika 2001. godine u odnosu na 1971. godinu smanjio za 820 osoba ili 7,4 %. Njemačka konstantno bilježi lagani pad, dok u Austriji i Švicarskoj oscilira broj migranata i to od popisa do popisa. Broj međimorskih radnika na privremenom radu u Austriji smanjio se od 1971. do 1991. godine za 1331 osobu, nakon čega je, od 1991–2001., zabilježen porast za 915 osoba. U Švicarskoj je obrnuto, do 1991. godine bilježi se porast međimorskih radnika, a nakon toga, smanjenje. Ukupno smanjenje broja međimorskih radnika na privremenom radu u inozemstvu, može se protumačiti na više načina: povratkom osoba srednjih godina s djecom koje su u određenom trenutku iz određenih razloga donijele odluku o povratku u rodni kraj, starenjem i stjecanjem uvjeta za mirovinu određenog broja radnika ili umiranjem prve generacije radnika (s obzirom da je prva generacija u inozemstvo odlazila u najvitalnijoj dobi života prije četrdesetak godina). Porast broja radnika na privremenom radu u Austriji ne iznenađuje, osobito u današnje vrijeme kad je Austrija zbog postojećih

⁷ Pretpostavlja se kako udane žene u okviru tradicionalnog kodeksa vrijednosti uživaju određenu prednost koja im je, za razliku od neudatih djevojaka, olakšavala odlazak i zapošljavanje u inozemstvu.

⁸ Vidi više, Mesarić Žabčić 2005.

⁹ Godine 1974. godine izvan granica tadašnje Jugoslavije bilo je preko 16 000 osoba iz Međimurja što je tada činilo oko 14 % ukupnog stanovništva Međimurja (Grupa autora, kordinator, First-Dilić 1982).

¹⁰ Privremena migracija (privremeni rad) je oblik migracije koji podrazumijeva budući povratak migranata u njihovu zemlju podrijetla u dužem ili kraćem vremenskom roku, najčešće nakon ostvarenja ciljeva što su ih naveli na migraciju (Heršak 1998).

Tab. 1. Broj radnika na privremenom radu iz Međimurja od 1971. do 2001. godine prema zemljama zastupljenosti.

Tab. 1. The number of workers employed on temporary bases from Međimurje between 1971 and 2001 according to the countries represented

Godina	Njemačka	%	Austrija	%	Švicarska	%	Ostale zemlje	%	Ukupno	%
1971.	7138	60,2	3147	26,5	460	3,9	1111	9,4	11856	100,0
1981.	6480	66,8	2093	21,6	622	6,4	502	5,2	9697	100,0
1991.	5600	58,3	1816	18,9	933	9,7	1261	13,1	9610	100,0
2001.	5080	46,0	2731	24,7	878	8,0	2347	21,3	11036	100,0

Izvor: 3, 4, 5, 6.

dobrih cesta i autocesta, ali i sve opremljenijih i bržih automobila nekima bliža od Zagreba. Uz to, važno je spomenuti i činjenicu kako zbog pada nataliteta unazad desetak godina, strane ženske osobe koje rađaju djecu u Austriji brže i jednostavnije dobivaju zaposlenje i određena prava što je nekima dodatni stimulans za odlazak na privremeni rad.¹¹ Mora se spomenuti i činjenica o kojoj govori slovenski istraživač Josipovič u knjizi *Učinki priseljavanja v Sloveniju po II. svetovni vojni* da je prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Sloveniji bilo popisano 10 000 žitelja koji su doselili, tadašnjom međurepubličkom unutarnjom migracijom, iz Međimurja na rad u Sloveniju i koji su sačinjavali u to vrijeme 10% od tadašnjeg stanovništva Međimurja (Josipovič 2006). Vjeruje se da je veći dio doseljenog međimurskog stanovništva ostao i dalje živjeti i raditi u Sloveniji! Danas se zbog raspada bivše države ne govori više o unutarnjoj migraciji međimurskog stanovništva, već o vanjskoj, što će vjerujem biti baza za daljnja istraživanja na toj relaciji.

SMJEROVI I RAZDOBLJA VANJSKE MIGRACIJE PREMA SREDNJOEUROPSKIM ZEMLJAMA

Neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata migracije su bile u funkciji rekonstrukcije zapadnoeuropskih privreda i rasta koji je posljedično uslijedio u tim zemljama. Zbog toga je vanjska migracija u početku bila usmjerena prema Njemačkoj, Italiji, Švicarskoj, Francuskoj, Austriji, a kasnije prema Velikoj Britaniji, Nizozemskoj, Švedskoj, Danskoj i Belgiji (Salt, Clout 1976; Mikulić 1991; Nejašmić 1990).

Potkraj šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća iz Međimurja u europske zemlje (Njemačku, Austriju i Švicarsku) kreće relativno visoki udio radne snage, a Međimurje postaje, odmah nakon Dalmatinske zagore, druga emigracijska regija u Hrvatskoj (Heršak 1991). Rezultati ankete i podaci preuzeti iz Državnog zavoda za statistiku (Izvor: 3, 4, 5, 6) potvrdili su činjenicu da su najčešće tri destinacije interesantne i popularne za

¹¹ Opće je poznata činjenica da su Austrijanci oduvijek cijenili međimursko stanovništvo zbog odnosa prema radu i radnih navika pa bez obzira na teškoće stranaca u pronalaženju zaposlenja u Austriji, mnogi ih privatni poduzetnici i danas rado zapošljavaju (Laci 1972).

međimursko stanovništvo bile Njemačka (48,2 % ispitanika), Austrija (34,3 % ispitanika) i Švicarska (14,9 % ispitanika), a tek potom slijede ostale zapadnoeuropske i sjevernoeuropske zemlje.¹² Zbog toga se postavlja pitanje: koji su razlozi da se međimursko stanovništvo odlučilo najvećim dijelom za navedene zemlje? Pretpostavlja se kako je tome nekoliko razloga. *Prvi* se može obrazložiti činjenicom da su navedena tri odredišta vjerojatno bila favorizirana zbog blizine tih zemalja rodnom kraju te velikom potrebom navedenih zemalja za radnom snagom. *Drugi* razlog je investiranje određenog dijela zarade u izgradnju nekretnina u rodnom kraju (konkretni slučaj: svi ispitanici ankete, Izvor: 1., pitanje 26)¹³, a, s obzirom da je dio međimorskog stanovništva otišao bez obitelji na privremeni rad (kategorija pojedinci, Izvor: 1., pitanje 7), blizina mjesta privremenog rada rodnom kraju u oba je slučaja imala veliku ulogu i značenje za putovanja mjesto rada-rodni kraj i obrnuto, kao i za sve oblike održavanja veza (Mesarić Žabčić 2005). Pasivno znanje njemačkog jezika kod pojedinih ispitanika *treći* je važni čimbenik zašto su se odlučili za jednu od tri izrečene destinacije, a ta je činjenica mogla biti značajna i u razgovorima za posao. *Četvrtim* razlogom smatra se mogućnost prebivanja neke osobe iz kruga obitelji, prijatelja, susjeda, poznanika u izabranoj primajućoj zemlji rada.

Službena statistika kontinuirano prati i bilježi vanjske migracije tek od 1971. godine. Zbog toga se, s obzirom na pretpostavke i nagađanja koja postoje o najintenzivnijoj migraciji međimorskog stanovništva na privremeni rad u inozemstvo, izabranoj grupi ispitanika postavilo pitanje koje je omogućilo utvrđivanje i zaključak u kojem se vremenskom razdoblju najviše osoba uputilo na privremeni rad u inozemstvo. Rezultati dobiveni analizom ankete iz 2002. godine (tablica 2.) pokazuju kako je iz Međimurja do 1961. godine na privremeni rad u inozemstvo od ukupnog broja ispitanika otišlo 2,5 %, u razdoblju od 1961. do 1971. godine 62,7 % ispitanika, a poslije 1971. godine Međimurje je napustilo 34,8 % ispitanika. Dakle, najveći dio ispitanika na privremeni rad u inozemstvo migrirao je u razdoblju od 1961. do 1971. godine. Pretpostavlja se da je tome razlog otvaranje granica nakon 1963. godine i izdavanje *Instrukcije o načinu zapošljavanja u inozemstvu* koja uvodi termin „radnik na privremenom radu u inozemstvu” (Mesić 1991) što je moglo služiti kao svojevrsna psihološka sigurnost pojedincima. Istovremeno, do ranih 1970-ih postojala je velika potreba zapadnoeuropskih zemalja za stranom radnom snagom (usp. Salt, Clout 1976).

¹² To su ujedno i glavna odredišta općenito za većinu vanjskih migranata iz Hrvatske.

¹³ Pitanje u anketi je glasilo: Jeste li tijekom rada u inozemstvu ili nakon povratka u Međimurje izgradili ili dogradili neki objekt? 1. da 2. ne. Svih 201 ispitanika je odgovorilo pozitivno da su izgradili ili dogradili neki objekt.

Tab. 2. Razdoblja migracije na privremeni rad u inozemstvo iz Međimurja¹⁴
Tab. 2. The periods of migration from Međimurje in search of temporary work

Razdoblja migracije	broj ispitanika	postotak
do 1961.	5	2,5%
1961.-1971.	126	62,7%
poslije 1971.	70	34,8%
Ukupno	201	100,0%

Izvor: 1.

NEKI POKAZATELJI DEMOGRAFSKE STRUKTURE VANJSKIH MIGRANATA –POVRATNIKA

Zbog nebilježenja a time i nepostojanja pojedinih statističkih kvantitativnih kategorija i pokazatelja vanjske migracije šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, zadani ciljevi i zadaci istraženi su anketom na izabranoj grupi povratnika.

Prema stratificiranom realiziranom uzorku iz ankete zaključuje se kako je na rad u inozemstvo odlazilo stanovništvo iz gornjeg i donjeg Međimurja. Brojčani (apsolutni) pokazatelji pokazuju da je od ukupnog broja ispitanika 27,9 % otišlo iz gornjeg, a 72,1 % iz donjeg Međimurja (tablica 3.) što je logično s obzirom da donje Međimurje površinom veće, a ima i više stanovnika. No, uspoređujući ove podatke iz ankete s podacima o iseljenom stanovništvu po naseljima prema popisu stanovništva 1971. i 1981. godine, može se reći kako je s obzirom na ukupan broj stanovnika mikroregije relativno više stanovništva iselilo iz gornjeg Međimurja.

Tab. 3. Broj ispitanika-povratnika s privremenog rada u inozemstvu¹⁵
Tab. 3. The number of interviewees – returned emigrants

Regija	Broj anketiranih osoba	Postotak %
Gornje Međimurje	56	27,9%
Donje Međimurje	145	72,1%
Ukupno	201	100,0%

Izvor: 1.

Ukupno je anketirano 65,7 % muških i 34,3 % ženskih ispitanika (tablica 4.). Rezultati križanja i analiza dviju varijabli (prva se odnosi na spol) i (druga se odnosi na naselje iz kojeg su emigrirali)¹⁶ pokazuju da je iz gornjeg Međimurja otišlo ukupno 62,5

¹⁴ Pitanje u anketi je glasilo: Kada ste otišli iz Međimurja?

¹⁵ Pitanje u anketi je glasilo: Iz kojeg ste naselja otišli? Prilikom anketiranja vodilo se računa da se naselja odmah grupiraju u kategoriju "gornje" i "donje" Međimurje tako da se kod obrade podataka olakša unos, a kasnije i analiza.

¹⁶ Usporedi, Mesarić Žabčić 2005.

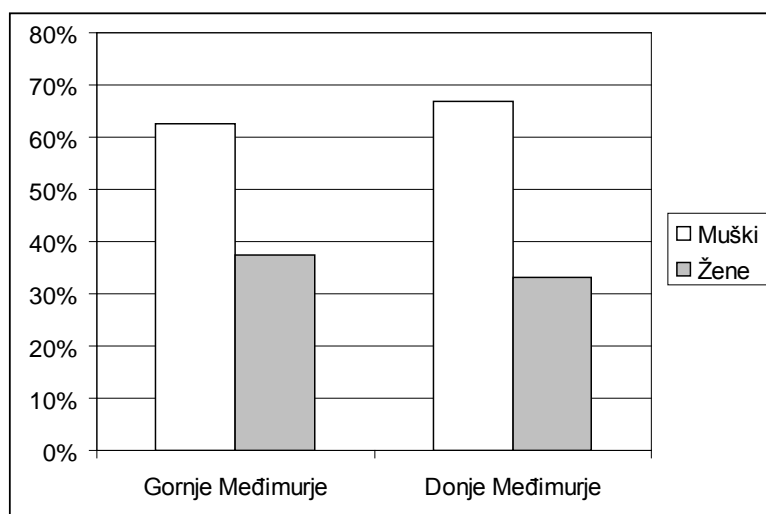
% muškaraca i 37,5 % žena, a iz donjeg Međimurja ukupno 66,9 % muškaraca i 33,1 % žena (slika 1.).

Tab. 4. Ispitanici prema spolu

Tab. 4. The interviewees according to the gender

Spol:	Broj anketiranih osoba	Postotak %
Muški	132	65,7%
Ženski	69	34,3%
Ukupno	201	100%

Izvor: 1.

Sl. 1. Ukupan udio anketiranih muškaraca i žena prema prostoru emigracije

Fig. 1. The overall portion of the interviewed males and females according to the region of emmigration

Najviše osoba dostupnih za anketiranje bilo je u dobi od 41–60 godine života i u dobi više od 61 godine, što se i očekivalo (tablica 5).

Tab. 5. Dobna struktura ispitanika

Tab. 5. The age structure of the interviewees

Dob:	Broj anketiranih osoba	Postotak %
do 40 godina	16	8,0%
41-60 godina	102	50,7%
61 i više god.	83	41,3%
Ukupno	201	100%

Izvor: 1.

Prema rezultatima ankete o završenoj školskoj spremi (tablica 6.), najveći dio ispitanika ima završenu srednju školu (42,8 %), ali u odnosu na ukupan broj ispitanika, završena osnovna škola i nepotpuna osnovna škola značajniji su pokazatelji u objašnjenju analiziranog razdoblja. Kod traženja posla u inozemstvu šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća poslodavac još ne inzistira na važnosti školske spreme, stoga 50,2 % ispitanika ima nepotpunu osnovnu školu ili završenu osnovnu školu. Uvjeti rada (plaća, sigurnost posla, sigurnost na radu, težina posla) i opis posla kojeg su ispitanici obavljali u zemlji primitka bili su mnogo bolji u usporedbi sa strukturom posla njihovih rođaka,

Tab. 6. Školska sprema ispitanika

Tab. 6. The level of education of the interviewees

Školska sprema	Broj anketiranih osoba	Postotak%
Nepotpuna osnovna škola	26	12,9%
Osnovna škola	75	37,3%
Srednja škola	86	42,8%
Viša ili visoka škola	14	7,0%
Ukupno	201	100%

Izvor: 1.

prijatelja, poznanika, mještana koji su u istom vremenskom razdoblju s istom stručnom spremom radili u Međimurju¹⁷. Da je mjesečna plaća bila „puno bolja”, čak do tri puta viša nego u Hrvatskoj i u Međimurju u istom vremenskom razdoblju, potvrdilo je 96 % ispitanika. To je u skladu s tvrdnjom da je sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća zarada migranata u inozemstvu bila 3,5 puta veća od prosječnih zarada radnika u tadašnjoj SFRJ (Mikulić 1991).

Prema rezultatima iz ankete (tablica 7) potvrđena je početna teza kako su vanjske migracije najvećim dijelom zahvatile seoska naselja u Međimurju, budući da je 88,6 % ispitanika otišlo na privremeni rad u inozemstvo iz međimurskih sela.

Tab. 7. Ispitanici prema mjestu rođenja

Tab. 7. The interviewees according to the birthplace

Tip naselja po rođenju:	Broj anketiranih osoba	Postotak %
Selo	178	88,6%
Grad	24	11,4%
Ukupno	201	100%

Izvor: 1.

¹⁷ Pojedini ispitanici u razgovoru ističu kako su u inozemstvu radili posao za koji je bila potrebna srednja, a u nekim slučajevima i viša stručna sprema, iako su oni imali završenu samo osnovnu školu. Smatrali su da je potrebno naglasiti kako su svojim radom i marljivošću stekli sve što sada imaju i da su u odnosu na svoje mještane (komparacija sa istom školskom spremom) koji nisu bili na privremenom radu u inozemstvu stekli vrlo mnogo. Činjenica što su radili posao za koji nisu bili kvalificirani odlika je prošlog vremena, jer je u zapadnoeuropskim zemljama u to vrijeme bio veliki manjak radne snage raznih profila, što se danas, s obzirom na trendove u Europi, uglavnom ne može reći, a u bližoj budućnosti ni ponoviti.

MOTIVI I CILJEVI VANJSKE MIGRACIJE U ZAPADNOEUROPSKE ZEMLJE

Motivi reagiranja nekih socijalnih grupa u prostoru ne mogu se uvijek shvatiti i objasniti po principu istovjetnosti jer ponekad iste socijalne grupe ne reagiraju jednako. Smatra se da otkrivanje motiva pomaže u shvaćanju reakcije određene socijalne grupe i razumijevanju širenja istraživanog procesa u nekom geografskom prostoru.¹⁸

Općenito, na primjeru Međimurja, negativne poticajne okolnosti koje su utjecale u najvećoj mjeri na odlazak na privremeni rad u inozemstvo bile su besposlica, nedovoljno radnih mjesta u obližnjim gradovima (Čakovec, Varaždin, Koprivnica), neriješeno stambeno pitanje, neposjedovanje nekretnina i slično. Pozitivne poticajne okolnosti i ciljevi kojima su težili radnici prije svega su: mogućnost zapošljavanja, mogućnost veće zarade i štednje, rješenje stambenog pitanja, kupnja poljoprivrednog zemljišta ili strojeva, kupnja automobila, kamiona, veća mogućnost potrošnje, viši nivo na društvenoj i socijalnoj ljestvici i slično.

Anketom se željelo utvrditi koji su motivi i ciljevi poticali stanovništvo na odlazak na rad u inozemstvo. Radi utvrđivanja motiva odlaska, ponuđeno je pet mogućih opcija (nemogućnost zapošljavanja u domovini, teški uvjeti rada, niska plaća, nemogućnost razvoja započete karijere, politički razlozi), a ponuđena je i kategorija „nešto drugo”, ukoliko bi sami ispitanici smatrali da je potrebno upisati još nešto, prethodno navedeno, a za njih značajno i neizostavno. Rezultati ankete pokazali su kako je od ukupnog broja anketiranih, 92,5 % ispitanika odlučilo migrirati zbog nemogućnosti zapošljavanja u domovini, 90,6 % ispitanika odlazi i zbog teških uvjeta rada, a 94,5 % zbog niske plaće. Razvoj karijere i politički razlozi ukupno gledani nemaju veće značenje za stanovništvo s međimurskog prostora.

Prije temeljne analize postavlja se pitanje jesu li motivi i razlozi migracije bili isti, slični ili različiti u svim prethodno navedenim razdobljima migracije. Odgovor je dobiven rezultatima križanja dvaju pitanja koja se odnose na vremensko razdoblje emigriranja i na razloge zbog kojih se pojedinac odlučio emigrirati (tablica 8.). Slika 2. prikazuje razloge migracije međimurskog stanovništva na privremeni rad u inozemstvo u istraživanim razdobljima.

¹⁸ Prije trideset i pet godina, Baučić i Maravić su u zajedničkom istraživanju vanjskih migranata iz SR Hrvatske došli do zaključka da se kao tri osnovna motiva zapošljavanja u inozemstvu izdvajaju: mogućnost dobivanja zaposlenja, mogućnost rješenja stambenog pitanja i želja za uštedom koja će im omogućiti da se nakon povratka bave nekom privrednom djelatnošću.

Tab. 8. Razlozi migracije međimurskog stanovništva na privremeni rad u inozemstvo
 Tab. 8. The reasons for migration of Međimurje residents in search of temporary employment abroad

1. nemogućnost zapošljavanja u domovini

Razdoblje	jako važno	donekle važno	nevažno	Ukupno
do 1961.	5 100%	0 0%	0 0%	5 100%
1961.-1971.	77 61,6%	45 36,0%	3 2,4%	125 100%
poslije 1971.	30 42,9%	29 41,4%	11 15,75	70 100%
Ukupno	112 56,0%	74 37,0%	14 7,0%	200 100%

$\chi=18.565$ Cramer's V .215
 df 4značajnost .001p<0.05*

Izvor: 1.

2. teški uvjeti rada

Razdoblje	jako važno	donekle važno	nevažno	Ukupno
do 1961.	4 80%	1 20%	0 0%	5 100%
1961.-1971.	86 68,3%	33 26,2%	7 5,6%	126 100%
poslije 1971.	42 60,9%	16 23,2%	11 15,9%	69 100%
Ukupno	132 66,0%	50 25,0%	18 9,0%	200 100%

$\chi=6.538$
 df 4značajnost .162p>0.05*

Izvor: 1.

3. mala (niska) plaća

Razdoblje	jako važno	donekle važno	nevažno	Ukupno
do 1961.	5 100%	0 0%	0 0%	5 100%
1961.-1971.	122 96,8%	1 0,8%	3 2,4%	126 100%
poslije 1971.	61 87,1%	1 1,4%	8 11,4%	70 100%
Ukupno	188 93,5%	2 1,0%	11 5,5%	201 100%

$\chi=7.719$
 df 4značajnost .102p>0.05*

Izvor: 1.

4. nemogućnost razvoja započete karijere

Razdoblja	jako važno	donekle važno	nevažno	Ukupno
do 1961.	0 0%	2 40%	3 60%	5 100%
1961.-1971.	5 4,0%	12 9,5%	109 27,1%	126 100%
poslije 1971.	4 5,7%	19 27,1%	47 67,1%	70 100%
Ukupno	9 4,5%	33 16,4%	159 79,1%	201 100%

$\chi=13.151$

df 4 značajnost .011 $p < 0.05^*$

Izvor: 1.

5. politički razlozi

Razdoblja	jako važno	donekle važno	nevažno	Ukupno
do 1961.	0 0%	0 0%	5 100%	5 100%
1961.-1971.	0 0%	8 6,3%	118 93,7%	126 100%
poslije 1971.	1 1,4%	5 7,1%	64 91,4%	70 100%
Ukupno	1 0,5%	13 6,5%	187 93,0%	201 100%

$\chi=2.298$

df 4 značajnost .681 $p > 0.05^*$

Izvor: 1.

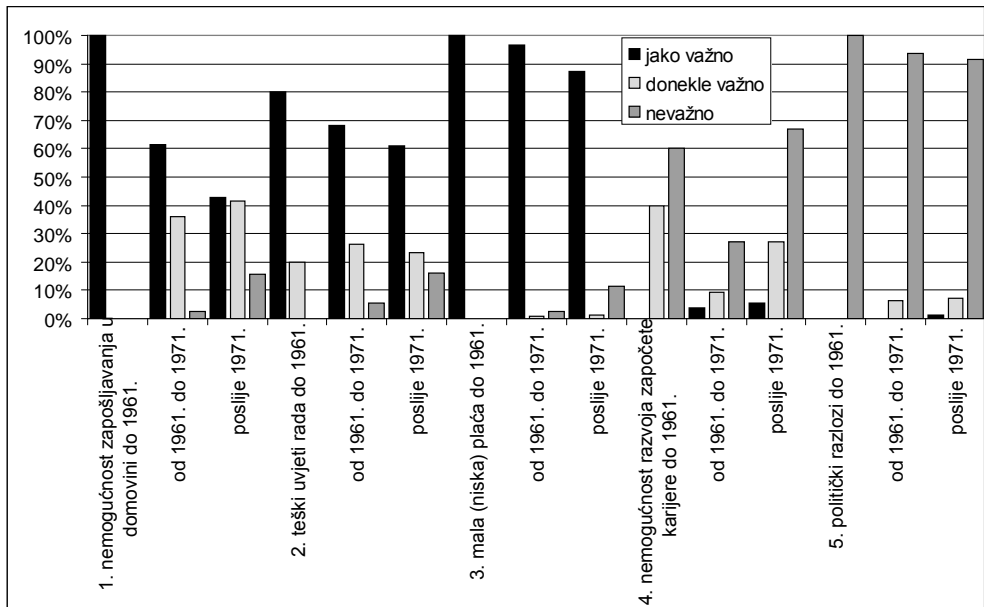
Pretpostavljamo da se svi motivi i ciljevi međusobno isprepliću, podložni su mnogim promjenama tijekom boravka radnika u inozemstvu, pod utjecajem su promjenjivih uvjeta života i rada u stranoj sredini i promjenama prilika u obitelji.

Prema rezultatima ankete zaključuje se kako su ekonomski motivi bili presudni kod donošenja odluke za odlazak na privremeni rad. Ciljevi su bili različiti, vezano uz generaciju kojoj su migranti pripadali, a postajali bi viši stjecanjem novih spoznaja o kvaliteti života.

Ako se kao polazna pretpostavka uzme osnova da su i velika gustoća naseljenosti i veliki udio poljoprivrednog, ruralnog stanovništva uzrokovali potrebu da se dio radno sposobnog stanovništva uputi na rad u inozemstvo¹⁹, jer u rodnom zavičaju ili nije uopće postojala mogućnost zapošljavanja ili se nije mogao dobiti posao u stečenoj struci, od posebnog je značaja bilo istražiti koji su uz navedene bili ostali negativni čimbenici u promatranim razdobljima migracije zbog kojih je stanovništvo iseljavalo.

Rezultati ankete pokazali su kako su nemogućnost zapošljavanja u domovini, teški

¹⁹ Usporedi, Mesarić Žabčić 2005.

Sl. 2. Razlozi migracije međimurskog stanovništva na privremeni rad u inozemstvo prema istraživanim razdobljima.

Fig. 2. The reasons of migration of Međimurje residents in search of temporary employment abroad according to the periods under consideration.

uvjeti rada i mala (niska) plaća bili jako važni razlozi odlaska u inozemstvo, posebno nakon 1961. godine (za razdoblje do 1961. godine postoci su zanemarivi jer je broj ispitanika koji je migrirao u tom razdoblju bio 5). Istodobno, nemogućnost razvoja započete karijere i politički razlozi za ispitanike nisu bili važni. Trećina se ispitanika (32,8 %) za razdoblje nakon 1971. godine izjasnila da se uz spomenute faktore migracije odlučuje na odlazak i zbog nemogućnosti razvoja započete karijere; a tog čimbenika iz razloga što nije tipično ekonomski svrstavamo i u socialnu skupinu čimbenika.

Rezultati ankete ponovo upućuju na zaključak da je stanovništvo Međimurja odlazilo u inozemstvo zbog nepovoljnih ekonomskih prilika koje su šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća zahvatile Međimurje, ali i mnoge druge krajeve Hrvatske.

ODRŽAVANJE VEZA S MEĐIMURJEM

Smatra se kako je održavanje veza s obitelji i prijateljima bilo od velikog značaja kod formiranja stajališta i u razmišljanjima vanjskih migranata o ulaganjima u rodni kraj te da je održavanje veze poticalo nostalgiju i utjecalo kasnije i na definitivni povratak u rodni kraj. Pitanje kontakata i dolazaka, koji su između ostalog vezani i uz radove u

rodnom kraju, analizirani su rezultatima na pitanje: Kako ste često održavali veze s Međimurjem? Rezultati ankete pokazuju da je čak 9,5 % ispitanika tjedno održavalo vezu s Međimurjem, 37,8 % mjesečno, 47,8 % nekoliko puta godišnje, a 3,5 % samo jednom godišnje. Ispitanici su održavali veze telefonom, pismima, a u novije vrijeme i e-mailom. Od ukupnog broja ispitanika 10,0 % ispitanika je tjedno dolazilo u Međimurje, 34,8 ih je dolazilo mjesečno, 50,2 % nekoliko puta godišnje, samo 4,0 % jednom godišnje, dok 0,5 % ispitanika nije do definitivnog povratka dolazio nikada prije.

Križanjem dviju varijabli (prva se odnosi na učestalost održavanja veza s Međimurjem, a druga na zemlju useljenja), dobiveni su rezultati koji pokazuju koliki je bio intenzitet održavanja veza s Međimurjem s obzirom na zemlju prijema (tablica 9.).

Tab. 9. Intenzitet održavanja veza s Međimurjem s obzirom na zemlju rada

Tab. 9. The intensity of maintaining relations with Međimurje depending on the country where they worked

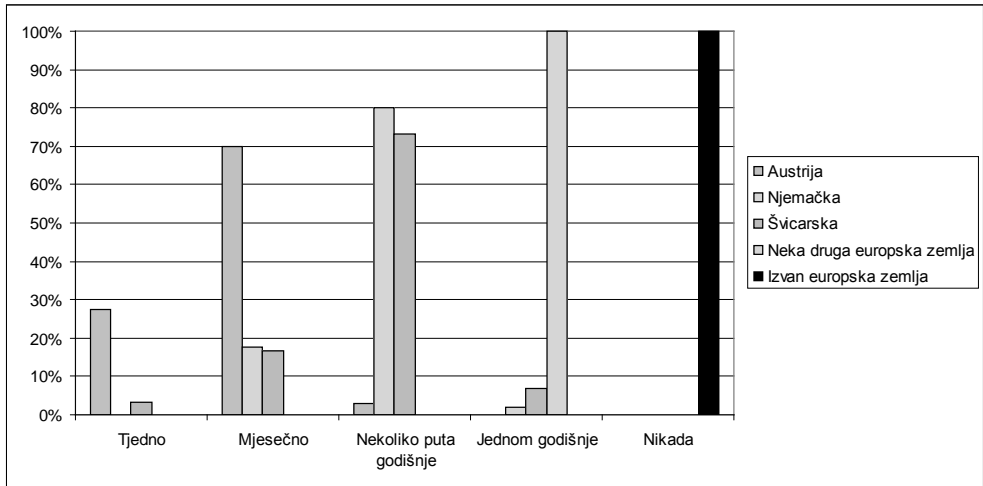
Država rada	Tjedno	Mjesečno	Nekoliko puta godišnje	Jednom godišnje	Ukupno
Austrija	19 27,5%	48 69,6%	2 2,9%	0 0%	69 100%
Njemačka	0 0%	22 23,4%	71 75,5%	1 1,1%	94 100%
Švicarska	0 0%	6 20%	22 73,3%	2 6,7%	30 100%
Neka druga europska zemlja	0 0%	0 0%	0 0%	4 100%	4 100%
Izvan europska zemlja	0 0%	0 0%	1 100%	0 0%	1 100%
Ukupno	19 9,6%	76 38,4%	96 48,5%	7 3,5%	198 100%

$\chi^2=223.335$

df 12 značajnost .000p<0.05

Izvor: 1.

Prema rezultatima ankete zaključuje se kako je *blizina države* u kojoj su ispitanici boravili na privremenom radu utjecala na intenzitet održavanja veza s rodnim krajem. Isto tako, ispitanici koji su radili u obližnjoj Austriji čvršće su održavali veze (telefonom, pismima) s Međimurjem i češće su dolazili u rodni kraj, negoli oni koji su radili u Njemačkoj ili Švicarskoj. Dakle, s geografskog stajališta, *faktor udaljenosti* bio je za veći dio radnika na privremenom radu značajan čimbenik za održavanje veza. Blizina države u kojoj su bili na privremenom radu omogućavala im je češći dolazak u rodni kraj, mogućnost gradnje kuće u kraćem vremenskom roku, kao i gradnju ostalih objekata primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora djelatnosti. Intenzitet održavanja veza s Međimurjem s obzirom na zemlju prijema prikazuje slika 3.

Sl. 3. Intenzitet održavanja veza s Međimurjem s obzirom na zemlju rada

Fig. 3. The intensity of maintaining relations with Međimurje depending on the country where they worked

O intenzitetu godišnjih dolazaka u rodni kraj (tablica 10.) veći uvid daje križanje dviju varijabli, gdje se prva odnosi na održavanje veza s Međimurjem: kategorija dolasci, a druga na useljeničku zemlju²⁰, što je grafički prikazano na slici 4.

Tab. 10. Intenzitet godišnjih dolazaka radnika s privremenog rada u Međimurje s obzirom na zemlju rada

Tab. 10. The intensity of annual visits of the workers who had temporary employment abroad

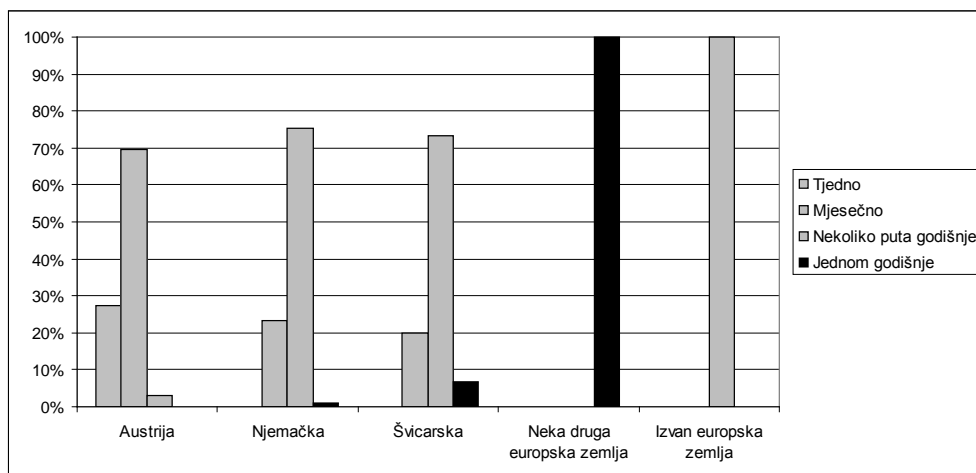
Država rada	Tjedno	Mjesečno	Nekoliko puta godišnje	Jednom godišnje	Nikada	Ukupno
Austrija	19 27,5%	48 69,8%	2 3,0%	0 0%	0 0%	69 100%
Njemačka	0 0%	17 17,7%	77 80,2%	2 2,1%	0 0%	96 100%
Švicarska	1 3,3%	5 16,7%	22 73,3%	2 6,7%	0 0%	30 100%
Neka druga europska zemlja	0 0%	0 0%	0 0%	4 100%	0 0%	4 100%
Izvan europska zemlja	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	1 100%	1 100%
Ukupno	20 10%	70 35%	101 50,5%	8 4%	1 100%	200 100%

$\chi=417.773$

df 16značajnost .000 $p<0.05^*$

Izvor: 1.

²⁰ Vidi više, Mesarić Žabčić 2005.

Sl. 4. Intenzitet godišnjih dolazaka radnika s privremenog rada u Međimurje s obzirom na zemlju rada

Fig. 4. The intensity of annual visits of the workers who had temporary employment abroad

Može se zaključiti da su po intenzitetu održavanja veza s Međimurjem i po intenzitetu dolazaka (tjedno i mjesečno) u Međimurje relativno najviše zastupljeni ispitanici (povratnici) iz Austrije, što je i logično jer je Austrija najbliža rodnom kraju.

TRAJNI POVRATAK U MEĐIMURJE

Pojavnost povratnih migracija u međunarodnom kontekstu označena je kao posljedica promjena migracijske politike u državama prijema, ali i kao posljedica političkih i gospodarskih promjena u državi podrijetla. Ponekad je povratak u izvornu okolinu rezultat neovisnih i spontanih odluka pojedinaca koji uglavnom nemaju neposredne veze s čimbenicima odbijanja ili privlačenja jedne, odnosno druge države.

Osobu koja se vraća u zemlju porijekla može se smatrati povratnim migrantom, a proces vraćanja u domovinu povratnom migracijom. Povratni migranti mogu biti osobe koje možemo kategorizirati ili kao privremeni ili kao trajni vanjski migranti koji su se u jednom trenutku života odlučili vratiti i trajno nastaniti u zemlji porijekla. Tako Nejašmić definira povratak vanjskih migranata kao proces zatvaranja migracijskog ciklusa vraćanjem vanjskih migranata u izvorno (emigracijsko) društvo (Nejašmić 1981).

Odgovori ispitanika na anketno pitanje o vremenu povratka u Međimurje pokazuju da se najmanji broj ispitanika vratio do 1991. godine, samo 15,5 %, a najviše, 51,7 % ispitanika nakon 1995. godine (tab. 11). To se može obrazložiti činjenicom da se do 1995. godine u Republici Hrvatskoj vodio Domovinski rat te su, znajući za stanje u domovini, mogući povratnici iz inozemstva podrijetlom iz Međimurja, ali i iz cijele Republike Hrvatske, čekali kraj rata.

Tab. 11. Broj ispitanika prema razdoblju povratka u Međimurje

Tab. 11. Interviewees according to the period of return to Međimurje

Razdoblje povratka	broj ispitanika	postotak
do 1991.	31	15,5%
1991.-1995.	66	33,0%
poslije 1995.	104	51,7%
Ukupno	201	100%

Izvor: 1.

Nakon povratka iz inozemstva povratnici ne mijenjaju svoje mjesto boravka u Međimurju, tj. migracijski ciklus završava tamo gdje je i započeo, što potvrđuju i rezultati ankete. Od ukupnog broja ispitanika čak 93 % vratilo se u isto naselje iz kojeg su otišli na rad u inozemstvo, dok je samo 7 % promijenilo mjesto boravka nakon povratka. Pretpostavljamo da se tih 7 % ispitanika vratilo u rodno mjesto supružnika ili u Čakovec. Dakle, povratnici se uglavnom vraćaju u isto naselje iz kojeg su otišli te tamo osnivaju i pokreću novi posao ili uživaju u mirovini (ako se vraćaju kao umirovljenici).

Koliko je suditi po razgovorima i snimljenim intervjuima s ispitanicima i migrantima koji su slučajno zatečeni na vikendu, može se pretpostaviti da će se u narednim godinama vratiti još određeni broj osoba s privremenog rada i to starije dobi, pa je stoga za očekivati da će se situacija razvijati slično kao i do sada. O značajnijem povratku mlađih osoba iz inozemstva nema govora, iako u pojedinim općinama i naseljima postoje i takvi slučajevi²¹.

INVESTIRANJE U RODNI KRAJ

Bez obzira na motiv odlaska, gotovo svim radnicima na privremenom radu u inozemstvu uspijevalo je da, nakon podmirjenja egzistencijalnih životnih potreba, jedan dio zarade izdvoje i uštede te da ga neposredno i sukcesivno troše za poboljšanje životnog standarda ili da ga dijelom ili u cijelosti akumuliraju za manje ili veće investicije u rodnom kraju. Kad je riječ o Čakovcu, da je ta ranije nerazvijena općina svoj razvoj među prvima, radi izostajanja većih državnih investicija, uvelike bazirala na uštedama svojih vanjskih migranata i povratnika (Mesić 1991). Za očekivati je i to da nekim pojedincima akumuliranje ušteđevina može biti i krajnji cilj rada u inozemstvu. Na primjeru međimurskih vanjskih migranata-povratnika rezultati ankete su pokazali kako svi ispitanici u rodnom kraju ulažu svoju ušteđevinu u nepokretne objekte (kuće, vikendice, ugostiteljski objekti i sl.). Pavlaković-Koči baveći se sedamdesetih godina prošlog stoljeća istraživanjem međimurskih radnika u inozemstvu, isto tako ističe kako je glavni cilj vanjskih migranata nova kuća (najčešće) u rodnom kraju i poboljšanje životnog standarda (Pavlaković-Koči 1976). Empirijska istraživanja pokazuju kako su migrantska ulaganja u stambene nekretnine vršena mahom, u preko 90 % slučajeva, u zavičajnim krajevima, tj. na područjima iz

²¹ Vidi više, Mesarić Žabčić 2005.

kjih su oni krenuli na rad u inozemstvo (Baučić 1971). Provedenim istraživanjem prije petnaestak godina u Međimurju, Mesić daje rezultate ulaganja ušteda povratnika²² (Mesić: 1991). U izgradnju kuće ili kupnju stana ulaže 95,2 % povratnika, u gradnju/kupnju vikendice ulaže 3,3 % povratnika, poljoprivrednu zemlju je kupilo 52,7 % povratnika, 59,4 % povratnika je kupilo poljoprivredne strojeve, a 5,2 % otvorilo je zanatsku radnju.

Rezultati ankete iz 2002. godine pokazali su da gradnja, dogradnja ili kupnja kuće (stana) apsorbira najveći dio svih ulaganja. Kuće se redovito grade jako velike, veće nego što su potrebne sada i u budućnosti, s obzirom na činjenicu da su pojedini članovi obitelji (prvenstveno djeca i unučad) odlučili ostati raditi i živjeti u inozemstvu. Osim kuća, 35,8 % ispitanika osnovalo je privatnu tvrtku, što se s obzirom na broj anketiranih može smatrati velikim brojem, 3,0 % ispitanika izgradilo je imanje za seoski turizam, 32,3 % uložilo je u poljoprivrednu farmu, mehanizaciju, a 37,8 % ispitanika uložio je svoju ušteđevinu u „nešto drugo”²³. Odgovori na tu kategoriju pitanja dali su uvid u planirani posao po povratku u Međimurje i buduće planove ispitanika (usp. Mesarić Žabčić 2005).

Iz navedenoga proizlazi zaključak da je dosadašnje investiranje ušteđevina ispitanika polučilo mnoge korisne rezultate u unapređenju gospodarstva i poboljšanju egzistencijalnog položaja određenog broja ljudi s područja Međimurske županije. Ulaganjima povratnika transformirana je većina međimurskih naselja ili pojedine četvrti naselja (u 64 anketirana naselja postoje konkretni vizualni dokazi izrečene tvrdnje) otvorena su nova radna mjesta u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima na čitavom prostoru, od osobitog je značaja i spoznaja kako je ipak jedan dio mladih pronašao zaposlenje „kod kuće” nakon završenog školovanja.

ZAKLJUČAK

Temeljem analize relevantne literature i rezultata dobivenih provedenom anketom, može se zaključiti da je pojava vanjske migracije imala veliko značenje za stanovništvo i prostor Međimurja. Iako se najvećim dijelom u tokove vanjske migracije, još od 60-ih godina prošlog stoljeća, uključilo stanovništvo donjeg Međimurja, na prostoru gornjeg Međimurja također postoji znatan broj naselja s pojavom vanjske migracije prema europskim zemljama. Osnovni razlog pojave vanjske migracije su društveno-gospodarski procesi (nemogućnost prehranjivanja obitelji radom u poljoprivredi, viškovi radne snage u poljoprivredi, nemogućnost grada da zaposli višak poljoprivrednog stanovništva, opća

²² Mesić i suradnici su u okviru projekta "Vanjske migracije i društveni razvitak" proveli anketno ispitivanje radnih migranata porijeklom iz Čakovca i Slunja. Uzorak je sačinjavalo 215 ispitanika iz Čakovca.

²³ Pod pojmom nešto drugo ispitanici su naveli: iz tercijarnog sektora djelatnosti: (restaurant, kafić, videoteka, auto salon, autopraonica, trgovina, pizzeria, frizerski salon, salon za masažu, pekara) i preostalo: (cesta, vinski podrum, vikendica, vinograd, hipodrom, staklenik s vrtom, kapelica, radionica za prerađivanje drveta, garaže za automobile, bazen, benzinska pumpa, knjižara, autoradionica i servis, nogometni stadion, teniski tereni).

nerazvijenost, mala ponuda radnih mjesta u mjestu prebivališta, nezadovoljavajući lokalno-socijalni uvjeti itd.). Ekonomske razloge ističu i sami povratnici odgovarajući na pitanje o motivima odlaska na privremeni rad u inozemstvo. Glavni motivi odlaska bili su nemogućnost zapošljavanja u domovini, teški uvjeti rada i niska plaća, dok politički razlozi i nemogućnost razvoja karijere nisu značajnije utjecali na odluku o odlasku. Glavno odredište bile su zemlje Srednje Europe – Njemačka, zatim Austrija te Švicarska.

Najviše ispitanih povratnika, oko trećine, otišlo je na privremeni rad u inozemstvo u razdoblju od 1961. do 1971. godine. Vezu s Međimurjem je oko 85 % ispitanika održavalo najčešće jednom mjesečno ili nekoliko puta godišnje, na što je utjecala blizina zemlje rada. Oko polovice ispitanika vratilo se u Međimurje nakon 1995. godine, tj. nakon završetka Domovinskog rata. Ono što je najvažnije je činjenica da su svi ispitanici investirali u rodnom kraju pa su tako vanjske migracije posljedično utjecale na transformaciju matičnih naselja. Svi ispitanici redom uložili su i ulažu u nepokretne objekte (kuću, vikendice, ugostiteljske objekte i slično), oko trećina u izgradnju privatne tvrtke, još trećina investira u poljoprivredu, 3 % gradi objekat za seoski turizam, dok 37,8 % ulaže uštedevinu u „nešto drugo” (vinski podrum, auto salon, autoradionu, hipodrom, frizerski salon, benzinsku pumpu, infrastrukturu naselja, itd.). Izgrađeni poslovni objekti često su u vezi s njihovim opisom posla kojeg su obavljali u inozemstvu. Proces transformacije se brže i jače širio u naseljima donjeg Međimurja, još od 1970-ih godina, gdje se najprije javljaju fizionomske promjene kao „rezultat i dokaz” rada u inozemstvu.

Kako danas još uvijek ne postoji detaljna službena strategija na koji način osigurati, barem djelomično, povratak Hrvata iz inozemstva, u slučaju međimurskih iseljenika bi kontaktno-spojni regionalni položaj s perspektivnom funkcijom transgranične regije, kao i čvorišni prometno-geografski položaj, mogli biti osnova za budući značajniji povratak međimurskih iseljenika u rodni kraj. Uključivanje međimorskog prostora u dinamičniji život kako Zagrebačke makroregije tako i šire (čak i susjednih zemalja), ali i njegov daljnji razvoj kao jednog od prosperitetnijih krajeva Republike Hrvatske, može biti svojevrsno pokriće i garancija za daljnja poslovna ulaganja međimurskih povratnika u rodni kraj i za daljnji razvitak međunarodne suradnje na svim životnim razinama.

LITERATURA

- Akrap, Anđelko (2003). *Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća*. Frankfurt am Main: Hrvatska dijaspora u Crkvi i domovini.
- Baučić, Ivo (1971a). *SR Hrvatska u vanjskim migracijama radne snage*. Zagreb: Stanovništvo, emigracija, zaposlenost.
- Baučić, Ivo (1971b). *The Effects of Emigration from Yugoslavia and the Problems of Returning Emigrant Workers*. Paris: OECD Manpower and Social Affairs Directorate.
- Baučić, Ivo (1971c). Vanjske migracije radne snage kao faktor socijalno-ekonomskih promjena u seoskim sredinama, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela. *Sociologija sela*, 31–32: 127–140.

- Baučić, Ivo (1973). Radnici u inozemstvu prema popisu stanovništva Jugoslavije 1971. *Radovi geografskog odjela PMF-a*, 12: 13–36.
- Baučić, Ivo i Maravić, Željko (1971). Vraćanje i zapošljavanje vanjskih migranata iz SR Hrvatske. *Radovi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu*, 2 (10): 11–50.
- Bičanić, Rudolf (1940). *Agrarna prenapučenost. Gospodarska struktura Banovine Hrvatske 3*. Zagreb: Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva Gospodarska sloga.
- Čizmić, Ivan i Živić, Dražen (2005). Vanjske migracije stanovništva Hrvatske-kritički osvrt. *Zbornik radova Stanovništvo Hrvatske-dosadašnji razvoj i perspektive* (ur. Anka Mišetić, Nenad Pokos, Dražen Živić). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 57–69.
- Friganović, Mladen (1984). Egzodusna područja (ne/razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj). *Radovi Geografskog odjela PMF-a*, 19: 32–53.
- Heršak, Emil i Šimunko, Jure (1990). Međimurje – povijest, identitet i seobe. *Migracijske teme*, (4): 569–591.
- Heršak, Emil (1991). Međimurje: povijest i seobe. *Vanjske migracije i društveni razvitak*. Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, 36–61.
- Heršak, Emil (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: IMIN i Školska knjiga.
- Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Sloveniju po II. svetovni vojni* (Migracije 10). Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Laci, Silvestar (1962). Donje Međimurje. *Geografski glasnik*, 14: 83–101.
- Laci, Silvestar (1979). Centralna naselja Međimurja. *Radovi*, 14: 19–39.
- Laci, Silvestar (1982). Razvoj naseljenosti Međimurja. *Geografski glasnik*, 44: 51–68.
- Laci, Silvestar (1998). Čakovec – povijesno-geografski razvoj i suvremeno značenje grada Zagreb. *Geografski horizont*, 2: 7–30.
- Lajić, Ivan (2002). Hrvatske migracije početkom 21. stoljeća. *Migracijske i etničke teme*, 18 (2–3): 135–149.
- Mesarić Žabčić, Rebeka (2005). *Utjecaj migracija na transformaciju naselja Međimurja*. Zagreb: Doktorska disertacija.
- Mesić, Milan i suradnici (1991). *Vanjske migracije i društveni razvitak*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Mesić, Milan (2002). *Međunarodne migracije tokovi i teorije*. Zagreb: Societas, Zavod za sociologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Mikuljić, Branko (1991). *Vanjske migracije i razvoj Jugoslavije*. Sarajevo: Ekonomski institut Sarajevo.
- Nejašmić, Ivica (1990). Iseljavanje iz Hrvatske u Evropske i prekomorske zemlje od sredine 19. stoljeća do 1981. godine – pokušaj kvantifikacije. *Migracijske teme*, 6 (4): 511–526.
- Pavlaković-Koči, Vera (1976). *Vanjske migracije iz Međimurja kao faktor transformacije kraja*. Zagreb: Magistarski rad.

- Petz, Boris (1985). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Raghava, Chandri (2004). *Mondialisation et mouvements migratoire*. Paris: Alternatives Sud.
- Salt, John i Hugh, Clout (1976a). *Migration in Post-war Europe-geographical essays*. London: Oxford University Press, Ely House.
- Salt, John i Hugh, Clout (1976b). *International Labour Migration: The sources of supply*. London: Oxford University Press.
- Zelinsky, Wilbur (1966). *A Prologue to Population Geography*. New York: Prentice-Hall, INC., Englewood Cliffs.
- Zelinsky, Wilbur (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*, 61: 219–249.

IZVORI

1. Anketa 2002.
2. Popis stanovništva 1971. Dokumentacija 1972.
3. Popis stanovništva 1971. i 1981. Stanovništvo po zajednicama općina i općinama, dokumentacija 569, godina 1984. Republički zavod za statistiku, SRH, Zagreb, 1989.
4. Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 810, 811, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1991.
5. Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 882, 884, 885, 886, 887 Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1992.
6. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. CD Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2002.
7. Pregled podataka o Županiji Međimurskoj 2001. Čakovec, 2001.
8. Pregled podataka u Županiji međimurskoj, statističko izvješće, 1994.
9. Pregled podataka u Županiji međimurskoj, statističko izvješće, 1995.
10. Pregled podataka u Županiji međimurskoj, statističko izvješće, 2001.
11. Popis stanovništva 1961. Knjiga XV. Poljoprivredno stanovništvo, rezultati za neselja, Beograd, 1966.
12. Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema spolu i starosti, dokumentacija 882, Zagreb, siječanj 1994.
13. Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo, poljoprivredno stanovništvo, rezultati po naseljima i opštinama, Beograd, 1973.
14. Popis stanovništva, domaćinstava i stanovi 31. III 1981. Tabele po općinama, Zagreb, travanj, 1983.

SUMMARY

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE EXTERNAL MIGRATION FROM MEĐIMURJE IN CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES

Rebeka Mesarić Žabčić, Dražen Njegač

The results of the survey show that after completing conditions for their retirement, temporary workers from Međimurje go back to their native country, where they build houses, catering objects, invest in local infrastructure, craftsmanship etc. and in that way they take part in transforming Međimurje. Based on the analysis of the relevant literature and the results from the survey, it can be concluded that external migrations have had a huge significance for the residents of Međimurje and the development of the region itself. Although during the 1960s the residents of the lower part of Međimurje were mainly the ones who took part in external migrations, the residents of the upper part of Međimurje also migrated towards European countries.

The main reasons for external migration are socio-economical processes (inability to live on agriculture, lack of employment, general underdevelopment, unsatisfactory local and social conditions, etc.) Economic reasons were pointed out as the main reason by the majority of returnees. The main reasons were also: the inability to find work, hard working conditions and low pay, whereas political reasons and inability to have a career didn't have a significant effect on their decision to leave their native country. The main destinations were the countries of mid - Europe: Germany, Austria and Switzerland.

The majority of the surveyed returnees i.e. a third of them, migrated between 1961 and 1971 to work on temporary basis. 85% of them maintained contact with Međimurje once a month or a few times yearly, which was directly affected by the vicinity of the country where they had migrated. Half of the interviewed returned to Međimurje after 1995 i.e. after the Independence War in Croatia. The most important is the fact that all the interviewees made investments in their home country so that external migrations have had an effect on the transformation of the mother settlements.

All the interviewees have been investing in structures such as houses, country houses, catering objects and similar, a third of the have set up private business, another third has invested in agriculture, 3 % of them have built eco - friendly objects for tourism, while 37,8 % of them have invested their savings in something else (wine cellar, car repair shop, hippodrome, hairdresser's, petrol station or invested in other forms of infrastructure.) These structures are usually linked to the jobs they have been doing abroad. The process of transformation has been spreading faster and more vigorously in the villages of the lower Međimurje since 1970s, where changes have taken on first as a result and proof of the work abroad.

Due to the fact that today we still don't have a strategy to ensure that Croatian people will return to their homeland, in case of Međimurje migrants the regional position showing prospects for trans - border regions and geographical and transportation conditions, could

form the basis for the future bigger number of returnees to Međimurje. The involvement of Međimurje into a dynamic life of Zagreb macro region and wider (even the neighbouring countries), and its further development into one of the most prosperous regions of the Republic of Croatia, may form the basis and guarantee further business investments of Međimurje returnees into their homeland and further progress regarding international collaboration on all levels. (Translated by Rebeka Mesarić Žabčić.)

POROČILA IN
RAZMIŠLJANJA

REPORTS AND REFLECTIONS

**EXPERIENCING DIVERSITY AND MUTUALITY, 10TH BIENNIAL
CONFERENCE OF EASA (EUROPEAN ASSOCIATION OF SOCIAL
ANTHROPOLOGISTS), LJUBLJANA, 26–29. AVUGUST 2008**

Mirjam Milharčič Hladnik, Kristina Toplak

Zadnji teden letošnjega avgusta je bila Ljubljana dobesedno preplavljena z ljudmi. Poleg turistov so vtis viška turistične sezone ustvarjali tudi antropologi (in ostali pridruženi člani), ki so se v slovenski prestolnici zbrali z vseh koncev Evrope in s še kakšne celine povrh. Evropsko združenje socialnih antropologov je namreč podelilo slovenskim kolegom mandat za organizacijo osrednjega srečanja članov združenja, ki je vsaki dve leti. Tako je bila Ljubljana štiri dni ali celo kakšen dan več center »antropološkega veselja« za skoraj 1200 (ni nobenega razloga, da ne bi verjeli besedam organizatorjev) antropologov.

Konferenca *Experiencing diversity and mutuality* je preseгла mnoga pričakovanja, organizatorji pa vse napore. V štirih, a pravzaprav le treh dneh, se je zvrstilo 120 delavnic, 9 vabljenih delavnic, odvila so se 3 plenarna srečanja, dve okrogli mizi, uvodno predavanje in številni obkonferenčni dogodki, ki bi jih bilo veselo vsako večje mesto večkrat na leto. Vseh se tukaj niti ne da naštet: predstavitve knjig, koncerti, plesne zabave, otvoritveni sprejem, za povrh pa še gala večerja pod gostoljubjem Slovenskega etnografskega muzeja.

Poleg vsebinske pestrosti, ki je bila oblikovana okrog krovne teme (izkušnja različnosti in vzajemnosti - v prostem prevodu), je bila dodana vrednost te konference vsekakor v organizaciji, posebej v eni njeni značilnosti: v povezovanju. V lokalni organizacijski odbor se je namreč povežalo večje število slovenskih etnologov in antropologov iz različnih institucij, ki so povsem v nasprotju s siceršnjimi slovenskimi (etno-antropološkimi) običaji združili moči in izpeljali »kiklopski« projekt do uspešnega konca. Najbrž jim brez mlajših kolegov, ki šele brusijo svoje antropološke misli, ne bi uspelo. Pri iskanju informacij, ključev, prave predavalnice ali le poti do restavracije so odločilno vlogo imeli študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani ter študenti, ki so vključeni v Moving Anthropology Student Network.

Ker pa imajo vsi ambiciozni projekti svoje pomanjkljivosti, tudi ta ni bil brez njih. »Antropološki teden« mi je zagrenila predvsem ena. Poglejmo preprosto enačbo: 1200 ljudi deljeno s 129 delavnicami (+ nekaj malega drugih predavanj), deljeno s tremi dnevi (s 4,5 efektivnimi urami) = rezultat je gromozansko prekrivanje dogodkov in posledično frustracije, ki se sorazmerno stopnjujejo z vsako spremembo programa konference. Morda bi res bilo bolj smiselno sprejeti manjše število delavnic in delavničarjev in s tem dvigniti preglednost (ter kakovost dogodka) na sprejemljivejšo raven. Seveda je bila večina de-

lavnice, ki so pritegnile mojo radovednost, prav isti dan, ko se je odvijala delavnica »Being Human, Being Migrant: Dealing with Memory, Dreams and Hopes in Everyday Life«, pri kateri sva kot diskutantka (Mirjam Milharčič Hladnik) in organizatorica (Kristina Toplak) sodelovali avtorici tega zapisa.

Omenjena delavnica je nastala po nekaj začetnih zapletih zaradi podvajanja predlogov za delavnice. Tudi kolegice z Danske (Karen Fog Olwig in Birgitte Romme Larsen) in Norveške (Anne Sigfrid Grøseth) so razmišljale o podobnih temah. Organizator nas je pozval, da predloga delavnic združimo, kar se je kasneje izkazalo za uspešno »podjetje«. Kot drugi diskutant je v delavnici nastopil še Nigel Rapport. »Delavničarski« sistem konference se je ponovno izkazal za učinkovitega, saj so predavatelji teme lahko temeljiteje predstavili, komunikacija med delavničarji pa je bila aktivnejša.

Na že omenjeni delavnici je bilo predstavljenih dvanajst prispevkov, ki so sestavljali zanimiv presek antropološkega raziskovanja migracij, ali bolje rečeno, migrantov in migrantk. Iskalce azila v Sloveniji in Avstraliji in njihovo prizadevanje, da bi jih obravnavali kot ljudi, čeprav so zaprti kot živali, je predstavila Maša Mikola. Njen uvodni prispevek o iskalcih azila, ki so gladovno stavkali oziroma so si zašili usta kot protest proti temu, kako so z njimi ravnali, je bil filozofsko utemeljen in smiselno postavljen na začetek delavnice. V razpravo je vnesel ključne elemente za razumevanje subjektivne izkušnje migrantskega procesa, ki so se ponavljali v naslednjih prispevkih. Gre za pogum, ki ga migrant vsakodnevno potrebuje za to, da ponovno sestavi in predrugači svojo identiteto; da v dinamičnih okoliščinah novega okolja ponovno utemelji svojo avtonomijo in si prilasti pravico, da odloča o sebi; da v novem svetu vzpostavi prostore, v katerih lahko svobodno deluje. Raziskovalke in raziskovalci so predstavljali najrazličnejše migrantske strategije kreativnosti, ki je potrebna za to, da se migranti iz iskalcev azila, delovne sile in beguncev sami spremenijo nazaj v ljudi, se učlovečijo v razmerah, ko jim drugi attribute človečnosti zanikajo, si intimno zgradijo svojo osebnost.

Slišali smo opise različnih raziskav z vseh koncev sveta: družinsko migrantsko zgodbo skozi desetletja iz Karibov; zgodbe univerzitetno izobraženih filipinskih žensk v Kanadi, ki dobijo dovoljenja za delo »služkinje na domu«; zgodbo begunca iz Konga v majhni danski vasi, ki ga je socialna delavka učila, kako se kuha po dansko in pri tem uporablja tudi danske sestavine; analizo palestinske identitete v Jordaniji med Palestinci, ki so tja pribežali iz Kuvajta po prvi Zalivski vojni, in tistimi, ki tam živijo že pol stoletja; zgodbe dveh brazilskih delavk na Japonskem in njune dileme o družinskem življenju; razočaranja italijanskih migrantov, ki se po dolgih letih iz Anglije vrnejo v Italijo in pijejo »čaj ob petih«; zgodbo dveh mladih beguncev iz Afganistana v Atenah, ki si vsak po svoje iščeta načine dostojnega preživetja; konceptualno analizo »iranskosti«, iranske identitete iranskih priseljencev v Avstriji; zgodbo begunke iz Toga v Milanu, izobražene in podjetne ženske, ki je obsojena na odvisnost od socialne pomoči.

Če k izjemno zanimivim predstavitvam dodamo še diskusijske prispevke, ki sva jih imela s kolegom Rapportom, je jasno, da smo preživeli intenziven študijski dan. Seveda nam je manjkalo najvažnejše – čas, da bi lahko o vprašanih in dilemah, ki so se odpirala, zares temeljito diskutirali; da bi lahko o težavah pri raziskovanju življenjskih zgodb in

o subjektivnih izkušnjah migrantov odkrito spregovorili; da bi izmenjali in primerjali terenske izkušnje; da bi se pogovorili o etičnih in moralnih metodoloških zadregah; da bi skupaj premislili koncepte konstrukcije pomenov življenja in osebnosti, ki jih vsi – ne le migranti – vsakodnevno intimno ustvarjamo. Še dobro, da smo imeli nato skupno večerjo Pri škofu, kjer smo uživaško diskutirali – o čisto drugih stvareh.

K N J I Ź N E O C E N E

B O O K R E V I E W S

Rozina Švent, Slovenski begunci v Austriji 1945–1950, Založba ZRC Ljubljana 2007, 378 str.

Dr. Rozina Švent's *Slovenski begunci v Austriji 1945-1950* is an important addition to the growing literature on the Slovene political migration. Its scope is admirably summarised by dr. Joze Rant on its back cover:

The book describes the life and activities of those post-war Slovene refugees from communism, whom the British did not return to Yugoslavia in 1945. The study fills one of the gaps in recent Slovene history. On the basis of numerous primary and secondary, written and oral sources it inventories the part of the Slovene families abroad from May 1945 until the emigration overseas of the majority of them, mostly to Argentina.

Dr. Švent writes of about 6,000 Slovene refugees in all the six largest camps in Austria, which she has examined from four viewpoints: accommodation, health and hygiene, food and management. The monograph produces demographic statistics of the refugees broken down by years. It inventories education and culture, religious life, refugee press and cultural activity (music, theatre, reading evenings, libraries, exhibitions). It concerns itself with the problem of repatriation and migration in new centres of settlement.

The book's publishers can be proud of it: the well-chosen cover picture, its compactness, the really informative table of contents, numerous and relevant illustrations, clear map, generous charts and tables, good name index. Its contents provide evidence of painstaking and systematic research and skill in presenting a mass of information with great clarity.

But, in spite of her years of devoted labours, does dr. Švent really understand the importance and historic significance of her subject? The question may seem impertinent, and to justify it I need to disclose how I was, and am, involved.

Some readers may have read *Ob babilonski reki*, dr. Rebula's fictional treatment of the subject. I was his "English humanitarian worker", worked at the three principal refugee camps dr. Švent describes, Vetrinje, Peggetz-Lienz and Spittal, and was largely instrumental in setting up the seventh camp she treats more summarily, the unique camp which enabled refugee students to study at the University of Graz.. Then over the last 30 years I spent much of my time researching, lecturing and broadcasting on the subject and writing numerous articles and a book. So I qualify under all four categories, as one of the book's sources, both primary and secondary, written and oral.

Dr. Švent rightly devotes 20 pages to the appalling repatriation of the Domobranci by the British Army and their massacre, but only one to the Army's order that the 6,000 civilians should also be sent back, and its subsequent cancellation. This is of course central to her whole book, but she shows no curiosity why the Army changed its mind so speedily on so important an issue. The answer is easily available in *Pricevanja: Graski zbornik (1996)* (listed on page 350 of dr. Švent's "sources and literature – monographs"). This includes four talks by Tolstoy, Ambrozic, a returned Domobranec academic and myself.

My 15 pages present original research into what led to the British Army's remarkable cancellation of the order, and are endorsed by Tolstoy himself.

The great virtue of *Slovenski begunci* is that it gives a uniquely detailed description of the camps in Austria and the cultural level that can be attained when the residents are empowered, to use the current jargon, or given enough autonomy to run things on their own, as happened certainly in the heyday of Peggetz-Lienz, during British Army control of Major Richards and the whole UNRRA regime of the charismatic Group Captain Ryder Young. The same applies to the Graz-Hochsteingasse 37 students' camp under the much-loved Margaret Jaboor, dealt with summarily by dr. Švent but vividly recalled by drs. Metod Milac and Marko Kremzar in their memoirs. These were model camps in their way, with a massive amount to teach the administrators of refugee camps today, and dr. Švent has performed a major public service in documenting them. What a pity that so few can access her descriptions, as English is the lingua franca of the aid world.

The book ends with single-page summaries of the text in Slovene and English. These are helpful, but the penultimate paragraph contains in my view two serious misconceptions. Firstly, when UNRRA took over the camps around December 1945, this did indeed mean full responsibility. The British withdrew all their personnel and UNRRA appointed new camp directors and teams. The British remained only as the governing authority of their Zone of Austria, with DP and PW branch of Military Government in a co-ordinating capacity at the policy level, and the Army's Field Security Service (FSS) intervening when it judged that issues of law and order were at stake. It is therefore a mistake to blame "the British" for UNRRA's shortcomings.

The second misconception is that administrative responsibilities were entrusted to so-called "camp-committees" *due to a lack of* (Army/UNRRA) *personnel*. On the contrary, there were always two schools of thought, the liberals who argued that as much administrative responsibility as possible should be vested in the refugees themselves, and the paternalists. Major Barre, in charge of the Viktring/Vetrinje camp, strongly supported the former school, as I recorded on page 43 of my book *Slovenia 1945* which dr. Švent also includes in her literature list: "Barre ... encouraged self-administration. He saw himself largely in the role of a liaison officer." I added, on page 115, that

The advent of UNRRA promised a fillip to the liberal line ... The British Zone director of UNRRA, Australian Major C.D.Chapman, told staff they were there "in an advisory capacity" and the refugees should run their own groups and elect their own leaders. "These people have faced great disaster and must be given hope, courage and retraining to face normal life again. They must be helped to help themselves as rapidly as possible," he declared. (my emphasis).

The book is so full of valuable information that I feel ungrateful to be finding fault, but it would be disingenuous to pile on the praise without reservation. I come now to page 279, which opens Chapter 8 on "the problem of the repatriation of the refugees". Here dr. Švent baldly defines the 10,000 who retreated across the border to Austria and Italy

as “Quislings or former collaborators of the occupiers and their families”. This was the official Yugoslav government position for 45 years, but are Slovenian historians today comfortable with such a simplistic approach? Would the late dr. Rant, to whose memory the volume is so movingly dedicated, who features as one of its three recenzenti and whose magnum opus *The Slovenian Exodus of 1945* appeared in Buenos Aires also in 2007, have approved of this summary formulation? I must admit dr. Rant was himself capable of simplistic judgements, as when on page 245 of the English version, referring in a footnote to *Slovenia 1945* and myself, “co-authored with Ferrar” he attempts to give an accurate portrayal of the repatriation and the life and work of the refugee camps, but he loses objectivity and impartiality particularly in the final chapters, where he buys into Kucan’s fallacy about the existence of multiple truths, and thus describes the wartime situation and the Revolution according to the communist viewpoint about the Catholic - and not only Catholics! - anti-revolutionists-collaborators. Kucan’s viewpoint might be tenable if he were discussing multiple explanations for historical actions, thus about truthfulness, and not about the truth.

Dr. Švent is exemplary in her quantitative inventory of the six camps, less so in qualitative assessment. Primary written sources were available to her. She lists among her *virii in literature* an article in issue 8 of *Dve domovini*, which includes an eye-witness report to the British authorities on the Viktring and Lienz camps already in August 1945:

At Viktring under exceptionally difficult conditions the refugees ran the camp themselves ... well enough for its inmates to compare it favourably with that at the camps to which they were later sent. ... The Slovenes have a high degree of social consciousness and form a closely-knit community. They have shown a marked leaning towards and aptitude for democratic methods of administration. Their leaders work hard for those in need of their help and oppose preferential treatment for themselves and their friends. The director of the secondary school, who could certainly have secured a room with his family if he had asked for one, lives in the most crowded barrack of the camp with several other families.

Conclusion: The administration of the Slovenes at Viktring and Lienz shows they have enough competent leaders and skilled workers and are a unified enough community to be able to run their camp by themselves. ... the most satisfactory course would seem to be to attach one or more liaison officers in an advisory rather than a directory capacity. This would contribute greatly to the preservation of that individual and communal self-respect which is usually the first casualty in the refugee camp.

I can vouch for the report’s accuracy and reliability. I wrote it. The secondary school referred to, the begunska gimnazija, produced two of the most prominent Slovenes on the world stage today, Cardinals Ambrožič and Rode, and also a past President of SAZU. The four grandchildren of the school’s director all attained distinction in their professions, the youngest becoming Prime Minister and later Finance Minister of Slovenia. Information relevant to a qualitative appraisal of the camps, but not mentioned by dr. Švent.

These are details. What is important is that this fascinating, part tragic and part heroic, episode in Slovene history was taboo for many, many years. Dr. Švent and the Institute for Slovenian Emigration Studies deserve all credit and praise for putting this to right, at long last, so that future Slovene generations can be more properly informed. This book is a step in the right direction.

John Corsellis

Anton Žakelj, *Beg v neznano, zapiski 1945–1949*, Ljubljana, Studia Slovenica, 2008, 246 str. (z neoštevilčeno prilogo 23 str.)

Pisanje dnevnika že tisočletja predstavlja način, s katerim ljudje sproščajo svoje vtise, razmišljanja, dileme, vzpone in padce, zabeleženo pa lahko z določeno časovno oddaljenostjo postane pomemben zapis za refleksije piscev samih. Dnevnik mašijo spominske luknje in pogosto kompenzirajo molk, v katerega so iz takih ali drugačnih razlogov prisiljeni njihovi zapisovalci. Enkrat priobčeni javnosti utegnejo posredovati izjemno plastične odtise pisčevega intimnega doživljanja in vrednotenja, ob katerih se pozornemu bralcu izrišejo unikatne, a zato nič manj stvarne konture opisovanega časa in prostora; vsak posameznik je soustvarjalec dobe, v kateri deluje. Dnevniške oblike zapisov odlikuje vpogled v *trenutno* razmišljanje, vrednotenje in z njimi pogojene odločitve, ki niso olepšane in prirejene, da bi delovale učinkovito v današnjem času. Gre za zelo dragocene in zgovorne vire, ki potencialno nudijo izdatne odgovore ali pa le namige za številne dileme in – kar se mi zdi še bolj pomembno – postavljajo nova vprašanja in tako odpirajo nove teme za raziskovanje.

Dnevniške zapiske Antona Žaklja vidim kot pomemben vir tudi za raziskovalce različnih vidikov migracij, sproženih neposredno po drugi svetovni vojni; hkrati s tem ponuja obilo snovi za razmislek o »resnici« iz obdobja, v katerem so se zaplodili najpomembnejši vzroki povojnega izseljevanja, nudi vpogled v migracije v obče in nenazadnje priča o pomembnosti dnevnika kot vira za preučevanje preteklosti. Žal je Žakljev dnevnik od nastanka do izdaje za javnost nekoliko spremenil svojo vsebinsko strukturo; ponekod dopolnjen, mestoma najbrž tudi izbrisan ali prirejen, je morda izgubil kakšnega od najbolj pristnih zapisov o razlogih, ki so pogojevali Žakljeva dejanja in misli. Kakšen zanimiv detajl se je morda zgubil – kot se rado zgodi – tudi v prevodu ali celo v prepisu.

Anton Žakelj (1906–2007), upravnik mlekarne iz Žirov, begunec, kasnejši izseljenec v ZDA in še marsikaj drugega je v dnevnike zapisoval pretežen del svojega dolgega življenja: od osemnajstega leta pa skoraj do smrti. Tri desetletja (1939–69) je zapiske pisal v esperantu ter jih v začetku 80. let začel prevajati v slovenščino. Dnevnik, zbran v predstavljeni knjigi, predstavlja njegovo videnje in razumevanje preteklosti od 1. maja 1945 do 31. decembra 1949. Objavljen del zapiskov zaznamuje precej nenaraven, mehanski rez v kontinuiteti prelomnih dogodkov; medvojni zapiski, ki so bili od leta 1992 delno objavljeni v *Žirovskem občasniku*, v angleškem prevodu njegovega sina Johna pa so dostopni na <http://bbhhs96.dyndns.org/~zakeljdiary/1943eng.htm>, so namreč izjemnega pomena za razumevanje razlogov, ki so Antona Žaklja prisilili v begunstvo, in škoda je, da niso objavljeni tudi v knjigi *Beg v neznano*. Izbor zapiskov se prične šele z begom od doma ob koncu druge svetovne vojne, prikazuje večletno bivanje v avstrijskih taboriščih ter se zaključi z vtisi o njihovi prvi postaji v novi domovini, podeželskem mestecu Willard v ameriški državi Wisconsin. Krajšo, a pomembno dopolnitev knjige vsekakor predstavlja spremna beseda njegovega najstarejšega sina Johna, ki je bil rojen avgusta 1948 še v

Avstriji. Brez njegovih refleksij in dodatnih pojasnil, bi dnevniški zapiski bralcu izzveneli manj razumljivo, obenem pa ne bi ponudili toliko iztočnic za razmislek.

V konfliktnem ozračju druge svetovne vojne, ki ni dopuščalo neopredeljenosti, se simpatije družine Antona Žaklja niso nagnile na zmagovalno partizansko stran. Na ta način so si Žakljevi »prislužili« nalepko domobranstva, ki jih je po vojni degradirala med drugorazredne državljane. Razlogi, ki so Žakljeve in zlasti Antona prepričali v to izbiro, v objavljenih zapiskih niso podrobneje razdelani; po pisanju v knjigi sodeč so se izoblikovali bolj vzdolž ideološke (komunizem/katolištvo) kot vojaške linije (partizani/domobranci). »Moj oče je bil užaloščen, ko je videl domobrance maširati vstric z nemškimi vojaki, obenem pa je to sprejemal kot edini način, da bi se takšna majhna skupina uspešno spopadla s komunisti, v katerih je videl še večje zlo.« (222) Po sklepnih besedah svojega sina Anton Žakelj nikdar ni bil član nobene vojaške formacije, vseskozi se je skušal izogibati nasilju; konec oktobra 1943 so Žiri že obvladovali partizani in pod prisilo mobilizirali tudi njega, a jim je ušel in se zatekel v Kranj. Tam je pod nemško okupacijo kot knjigovodja deloval v skupnosti žirovskih čevljarjev. Podobna usoda je doletela njegovo rojakinjo in dekle Cilko Gantar, ki se je po pobegu iz partizanov pridružila istemu društvu. S svojo izbiro je Anton Žakelj potegnil najkrajšo slamico; kot dezertir partizanske vojske je izzival smrtno obsodbo, v taborišču pa je bil kasneje deležen očitkov »ker smo delali v Kranju, namesto, da bi šli k domobrancem.« (18). Anton Žakelj je glede na izid vojne kljub zadržkom pretehtal, da mora zbežati iz rodnega kraja.

»Tudi moj šef je že kak mesec pred koncem vojne rekel: »Najbolje bo kidniti na sever.« Jaz nato: »Če bova ostala, bova oba visela na istem kandelabru.« Šef: »O, to ne; vsak bi dobil kakih deset let.« On, ki je ostal, je res dobil deset let, čeprav je ves čas vojne podpiral partizane, jaz, ki jih nisem, bi gotovo ne prišel tako poceni skozi. /.../ Ko se je pokazalo, da Slovenije ne bodo zasedli Angleži in Američani, kakor smo upali, ampak partizani, sem sklenil, da se umaknem na Koroško. Čeprav sem se že mesec pred koncem odločil, da se raje umaknem na tuje, kakor pa da bi čakal partizane doma, se sedaj nisem mogel odločiti. Imel sem dva brata v Ljubljani in enega na Hrvaškem. Da bi vsaj eden prišel mimo, bi takoj šel z njim. Pa ni bilo nikogar. Nevesta, s katero sva se nameravala že pred vojno poročiti, pa sva poroko zaradi razmer vedno odlašala, me je opomnila: »Če misliš iti, pojdiva!« Za ta stavek, ki bi ga jaz nikoli ne izrekel, ker nisem prav nič vedel, kam gremo, sem ji še danes hvaležen«.

(7–8) Sedmega maja, dva dneva pred »dnevom zmage«, se je prišel posloviti od svojih staršev, ki so živeli v praznem kapucinskem samostanu v Škofji Loki, potem ko so jih partizani izgnali od doma. »Mama mi je pri slovesu rekla: Ti le pojdi, kamor moreš! Nas pa ni več škoda.« (6) Skupaj s Cilko in »kakimi desetimi sodelavci« se je iz Škofje Loke preko Kranja, Tržiča in Ljubelja pridružil koloni, ki se je pomikala na Koroško. Na prvi del poti do Avstrije sta se podala peš, vsak s po enim kovčkom z nekaj oblek in hrane, ki sta ju naložila na kolesi in potiskala ob sebi. »Tako smo nastopili begunstvo, ki ni trajalo samo dva tedna, niti ne dve leti, ampak za večno – do smrti.« (8)

Ker zapiski večinoma beležijo dogodke brez izdatnejših komentarjev, je zanimivo slediti izboru dogodkov, ki so se Antonu Žaklju s trenutne perspektive zazdeli dovolj pomembni, da jih zapiše. Z drugimi besedami, v dnevnik zapisovalec ponavadi napiše tisto, kar nanj tedaj naredi največji vtis – pogosto le preko njemu razpoznavnih asociacij. Objavljen del Žakljevega dnevnika se osredotoča predvsem v begunsko fazo njegove izseljenske usode – s krajšim, a izjemno plastičnim uvodom o negotovi podobi Gorenjske ob bližajočem se koncu svetovne morije. Ob psihičnih pripravah na beg slika ohromljeno delovanje trgovin in bank, pomanjkanje vseh dobrin, kolone civilistov, pomešane s pisano paleto poraženih vojaških enot na poti proti severu, katere spremlja curljanje vsemogočih govoric o vojaških razpletih; omenja samomore nekaterih domobrancev ter opisuje preli-vanje občutkov zmede, žalosti in veselja med ljudmi. Po prihodu na avstrijsko ozemlje jih čaka nekaj dni bivanja v zasilnem šotorišču, nato jih najprej sprejmejo v Vetrinju in konec junija premestijo v begunsko taborišče v Judenburgu. Globoko katoliško prepričanje in protikomunistična drža prežemajo celotne zapiske, kar je razumljivo, saj je iz ideologije izhajajoč razkol pustil močan pečat v njegovem življenju. A dnevniški zapiski ne prikazujejo Antona Žaklja le z ideološke plati, skoznje se kaže predvsem kot človek z močno voljo. Zna biti ljubeč, razumevajoč in neizprosen hkrati, krhek in odločen. Žakljevi zapisi nam ob pazljivem branju kljub skoposti razmišljanj približajo dinamiko, kako je kot posameznik doživljal begunstvo, izseljenstvo; kaj mu je grenilo in kaj olupševalo življenje v teh težkih trenutkih; kateri so mu bili stebri opore v času, ko je v stalni negotovosti in brez doma, na begu v neznano, čakal v avstrijskem taborišču. Vsa ta doživljanja se prikradejo na dan ob prikazovanju vsakodnevnega vrveža v taborišču, opisovanju zunanjepolitičnih dogodkov, ki bi utegnili vplivati na njegovo begunsko izkušnjo, in spremljanju informacij od doma. Zdi se, da šele z začetkom večmesečnih priprav za izselitev v ZDA, kamor se je Anton Žakelj konec leta 1949 podal s svojo mlado družino, iz zapiskov zasijejo bolj spodbudne vibracije.

Človeške odločitve, razumevanja in interpretacije je najbolje opazovati skozi optiko posameznikovih osebnih izkušenj. Vsak zapis, ki podrobneje približa posameznikovo usodo, deluje proti vztrajni potrebi po črno-belem umeščanju, kar pomeni izziv stereotipnim predstavam in zlasti poenostavitvam. Prebiranje življenjskih zgodb, spominov, dnevnikov in drugih zapisov nam ponuja svojski uvid v konfliktni čas, ki je Slovence brezkompromisno razdelil vzdolž ideološke ločnice. Perspektiva od spodaj omogoča boljše razumevanje posameznikovih odločitev in na določen način prispeva k spravi. Menim, da je čas, ko zlasti zgodovinarji lahko manj obremenjeno gledamo na polpreteklo zgodovino, vsaj delno že nastopil. Tako je to besedilo tudi poziv k zrenju na izredno zapleten vojni in povojni čas, ki naj bo čim bolj prežeto z vedoželjnim poskusom razumevanja in čim manj z moralističnim vrednotenjem, celo obsojanji ali sodbami. S tega stališča in z vidika visoke informacijske vrednosti, ki jo dnevnik Antona Žaklja nedvomno vsebuje, priporočam omenjeno publikacijo vsem, zlasti vam, ki se ukvarjate z novejšo zgodovino, urednika pa ob tej priliki prijazno pozivam, naj po možnosti priobči še preostale zapise, s čimer bi se Žakljeva begunska usoda dosledneje umestila v širši kontekst.

Vera Kržišnik - Bukić, Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2007, 648 str.

Zasebne usode Slovencev v Bosni in Hercegovini, pa njihova organiziranost ter prispevek na kulturno-umetniškem, verskem, izobraževalnem, zdravstvenem, gospodarskem in političnem področju so teme, ki vse predolgo niso bile deležne pozornosti slovenskih raziskovalcev, ki se ukvarjajo z migracijskimi študijami. Pred kratkim pa sta to opazno praznino v ponudbi humanistično-družboslovne strokovne literature zapolnili kar dve monumentalni deli o Slovencih v Bosni in Hercegovini. Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov o znamenitih Slovencih in slovenskih društvih v BiH med letoma 1878 in 2000, ki ga je uredil Stanislav Kobler, smo predstavili že v 27. številki *Dveh domovin*. Danes pa v tej reviji predstavljamo še zbirko več kot stotih življenjskih zgodb Slovenk in Slovencev z najrazličnejšimi družbenimi vlogami in poklici, ki prej omenjeni strokovni zbornik dopolnjuje s prerezom zasebnih usod vseh slojev slovenskih rojakov v Bosni in Hercegovini od prve polovice 19. stoletja do danes.

Glede na velik pomen kvantitativnega vrednotenja raziskovalne uspešnosti, ki v zadnjem času upošteva skoraj izključno znanstvene objave, slovenski raziskovalci v boju za preživetje v sedanjem znanstvenoadministrativnem sistemu vse prepogosto zanemarjamo pomen nehvaležnih referenčnih strokovnih objav in komentiranih virov, ki od avtorja sicer res terjajo ogromno količino vložene časa in napornega dela, zato pa predstavljajo trajen dokument in nepogrešljivo gradivo za nadaljnje raziskovalno delo. Naša raziskovalna snov včasih kar kliče po tovrstni obdelavi, lotijo pa se je le najpogumnejši. Prav v takšno kategorijo referenčnih del sodi obsežna monografija *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007* avtorice dr. Vere Kržišnik - Bukić z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Knjiga je nastala kot rezultat dolgoročnih raziskav, ki so se začele s temeljnim raziskovalnim projektom »Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije« (1. 1. 1996 – 31. 12. 2000).¹ Javnosti je bila predstavljena 21. februarja 2008 v nabito polnem Klubu Cankarjevega doma v Ljubljani, 17. maja pa še v Slovenskem kulturnem društvu Cankar v Sarajevu.

Avtorica s tem svojim delom kompleksno osvetljuje subjektivni izkustveni vidik slovenske prisotnosti na teritoriju, ki smo se mu, kot rečeno, mnogi drugi raziskovalci slovenskega izseljenstva – brez kakršnega koli razumnega argumenta – doslej bolj ali manj uspešno izogibali. In vendar gre za geografsko območje, s katerim nas povezuje 113 let življenja v skupni državi, območje, v katerem sega dokumentirana prisotnost Slovencev v 16. stoletje, prisotnost kranjskih vojakov in plemiških častnikov avstrijske vojske, pa tudi gozdarjev in rudarjev v obdobje še pred avstro-ogrsko zasedbo in priključitvijo Bosne, po okupaciji leta 1878 pa se je število priseljenih Slovencev povečalo na prek 3000. V popisih

¹ Vodja projekta: Vera Kržišnik-Bukić; projektna skupina: Karmen Medica, Janez Stergar, Irena Šumi.

prebivalstva med obema vojnama se je število tistih, ki so se v Bosni in Hercegovini izrekli za Slovence, dvignilo na približno 3600, v obdobju SFRJ pa se jih je največ opredelilo za Slovence leta 1953. Kljub velikim človeškim in gmotnim izgubam bosanskih Slovencev med zadnjo vojno in kljub njihovem poudarjenemu vračanju oziroma emigriranju v Slovenijo in druge države v začetku devetdesetih je največ tamkajšnjih Slovencev vendarle ostalo v Bosni in Hercegovini tudi po razglasitvi neodvisnosti BiH leta 1992. Danes so Slovenci v BiH uradno priznana narodna manjšina, njihovo število pa avtorica še vedno ocenjuje na več kot 3000.

Dr. Kržišnik - Bukičeva takole povzema ozadje zgoraj omenjenega dejstva:

Bistveni temelj sodobne slovenske narodne manjšinskosti v BiH je bil porojen v zadnji vojni 1992–1995, ko so se zase oziroma sami zase postavili (tudi) Slovenci v BiH. Podobno kot že pred koncem 19. stoletja² so se narodnostno samoorganizirali, s to razliko, da tokrat v vojnih okoliščinah. To samoorganiziranje, katerega pojavne oblike so bila združenja za samopomoč, kulturna društva in Zveza Slovencev v BiH, ostaja tudi danes temeljna subjektivna značilnost prisotnosti Slovencev v BiH. Brez njihove samozaščitne funkcije z idejo ohranjanja Slovencev v BiH kot Slovencev, ne bi mogla biti uspešna nobena manjšinska politika, ne države BiH in njenih entitet, ne mednarodnih standardov na tem področju, kot prav tako ne kakršnakoli podpora Republike Slovenije, saj bi svoje opravila že tiha asimilacija.

Knjiga prinaša 115 življenjskih zgodb Slovenk in Slovencev, ki so bodisi vse življenje ali pa morda le nekaj pomembnejših let svojega življenja prebili v Bosni in Hercegovini. Njihove avtobiografske pripovedi ter njihovi spomini in pričevanja o družinskih članih, kot jih beremo v knjigi, so rezultat najraznovrstnejših avtoričinih stikov s pričevalci – prostih pogovorov in strukturiranih intervjujev, klasičnega dopisovanja, telefonskih pogovorov in predvsem elektronskega dopisovanja. Ti stiki so (med drugim zaradi potrebe po dodatnih informacijah) trajali tudi po več let, od leta 1995, ko je dr. Kržišnik - Bukičeva ob začetku že omenjenega raziskovalnega projekta začela dajati pobude za zapisovanje njihovih življenjskih zgodb in za njihovo sistematični zbiranje. Le majhen delček življenjskih zgodb je povzet iz že objavljenih virov, vsa živa pričevanja pa je avtorica poenotila v prvoosebno pripoved in jih – ob lektoričini pomoči in avtorizaciji izvirnih avtorjev – pisno ubesedila v knjižni slovenščini. Veliko časa in energije pa je avtorica posvetila tudi zbiranju skoraj 300 spremnih fotografij, ki na svoj način dokumentirajo v besedilih predstavljene vsebine.

Zgodbe so uvrščene v devet tematskih sklopov, ki v bolj ali manj kronološkem zaporedju dopolnjujejo avtoričino vezno besedilo, slednje pa pojasnjuje splošnozgodovinsko, individualno in družinsko ozadje pričevalcev v posameznem sklopu/poglavju. Prvo poglavje je posvečeno Prešernovi Turjaški Rozamundi, v kateri Ostrovhrarjeva osvoboditev zaslužjenih kristjanov in ugrabitev paševe sestre Lejle simbolizira začetek slovenskega junaštva na tleh Bosne in Hercegovine. Naslednje poglavje zajema obdobje

² Kot beremo v knjigi, so leta 1995 Slovenci v Sarajevu namreč ustanovili Slovensko omizje, ki se je kmalu razvilo v prvi Slovenski klub. Op. J. Ž. S.

od avstro-ogrške zasedbe Bosne in Hercegovine leta 1878, vojaško udeležbo Slovencev v avstrijski vojski ter njihovo skokovito povečano priseljevanje v naslednjih letih. Naslednja poglavja segajo v obdobje med obema vojnama, pa v kontekst druge svetovne vojne in Nezavisne Države Hrvatske, ko je bilo tja deportiranih več tisoč Slovencev, pomembno pa je bilo tudi njihovo sodelovanje v NOB. Po drugi svetovni vojni se je število Slovencev v BiH skoraj podvojilo – o tem pripoveduje sedmo poglavje, v katerem so še posebej predstavljeni nekateri slovenski strokovnjaki, gospodarstveniki, zdravniki in športniki v BiH. Predzadnje poglavje prikazuje življenje Slovencev v samostojni državi Bosni in Hercegovini po letu 1992, zadnje pa je namenjeno razmišljanjem in pričevanjem »večinskih« domačinov – Bošnjakov, Srbov in Hrvatov – o njihovih izkušnjah s Slovenci v BiH. Vmes sta še dve poglavji o posameznih družinah oziroma rodbinah, katerih večgeneracijska prisotnost v BiH sega v čas Avstro-Ogrske (5. poglavje) oziroma v čas Kraljevine Jugoslavije (6. poglavje).

Knjigo zaključujeta recenziji prof. dr. Staneta Grande in prof. dr. Andreja Vovka. Slednji poudarja,

da ne gre le za prvo knjigo o Slovencih v BiH, temveč tudi za avtorčin originalni raziskovalni metodološki pristop, ki ob stalnem kronološkem kriteriju neločljivo povezuje človeške subjektivne usode z družbeno objektivnimi razvojnimi nitmi v zaokroženo zgodovinsko in sodobno sliko slovenstva v BiH.

Kot pravi avtorica v predgovoru, je knjiga namenjena predvsem še živečim Slovincem v BiH, da bi lahko »prebrali sami sebe«, se seznanili s podobnimi usodami rojakov in vzpostavili jasnejši odnos do sebe in obeh domovin. Namenjena pa je tudi Slovincem drugod po svetu in predvsem v Sloveniji, kjer je, milo rečeno, »poznavanje te tematike razmeroma slabo« (str. 16). Prav zato dr. Kržišnik - Bukićeva načrtuje tudi znanstveno monografijo na to temo, v kateri naj bi sodelovali slovenski in bosansko-hercegovski raziskovalci, od zgodovinarjev in antropologov do demografov in pravnikov. Dolga desetletja spregledana raziskovalna snov, na katero pa dr. Kržišnikova javno opozarja že od leta 1996, si – v dopolnilo že omenjenemu zborniku, ki je izšel pri Mladinski knjigi – vsekakor zasluži tudi tovrstno analizo.

Janja Žitnik Serafin

**Jernej Mlekuž, Burek.si?! Koncepti/recepti (predgovor: Jože Vogrinc),
Studia Humanitatis (zbirka Varia), Ljubljana, 2008, 202 str.**

Burek.si ?! ni knjiga burekreptov. *Burek.si?!* je resno akademsko delo, ki vzame za predmet raziskovanja in diskurzivne analize »burek«. Burek?! Da, burek! Veste, kaj je burek? Veste, kaj beseda »burek« označuje? Označuje isto kot npr. v Bosni, Srbiji in Makedoniji »burek«, v Turčiji »börek«, v Bolgariji »бюрек«, v Albaniji »byrek«, v Grčiji »μπουρέκι«, v Izraelu »burekas« itd. vse vzdolž Mediterana proti Orientu. Prav tako ga najdemo tudi na Zahodu uveljavljenega kot hitro prehrabeni kulinarični proizvod. Brez težav bi rekli, da je na denotativni ravni z »burekom« označen njegov kulinarični status: burek kot hrana – hranljiva materija in kulinarična specifika iz vlečenega testa, maščobe in različnih – sirnih, mesnih, zelenjavnih in ponekod tudi sadnih – nadevov. V klasičnem humanističnem »žargonu« bi zato rekli, da je ta hranljivi burek materialna »stvar« (dejanski hranljivi predmet). Gledano skozi dioptrijo kulturne antropologije je börek izvorno »stvar« kulture kuhanja in kulture prehranjevanja: anatolijske kuhinje. Zato börek kot kulinarična stvar zavzema posebno mesto u turškem kulinaričnem kanonu. Reprezentiran je kot turška nacionalna jed, kar pomeni, kot da je del turške kulture. Pri tem pa je potrebno imeti na umu, da je turška nacionalna kuhinja, kot vsaka druga nacionalna kuhinja, artikulirana in reprezentirana kot kanon sistematizacij in klasifikacij »kulturnih jedi«, natančneje kulturnih brkljarij jedi iz različnih kulturno-geografskih področji turškega nacionalnega imaginarija. V tem smislu je börek stvar kulture Orienta, ki ga je danes mogoče izslediti v kulinaričnih sistemih in nacionalnih kuharicah na teritoriju bivšega Otomanskega imperija. Konkretno na področju balkanskega teritorialnega in kulturnega imaginarija, medtem ko je na Zahodu zgolj reprezentiran in percipiran kot popularni obrok iz imigrantske kuhinje. Iz te kulturno-geografske perspektive je burek materialni prežitek Orienta, ki se je skozi čas kulturaliziral in postal »domačinska stvar« ne-turških kultur. Nedvomno je po osi oddaljenosti in bližine mogoče sklepati, da je v nekaterih kulturah bolj sprejet. *Burek.si?!* tako z epistemološkega gledišča misli burek kot »totalno družbeno dejstvo«, pri čem upošteva tako njegovo materialno osnovo, burek kot stvar, kot njegovo ideološko razsežnost, burek kot reprezentacijo. Povedano v klasični Mauss-Straussovi sociološko-antropološki govorici je burek »totalno družbeno dejstvo« – anatolijska, turška ali orientalska »stvar«, tj. stvar Drugega, ki ji je pripisana »reprezentacija« (predstava) idealnega domačina, prebivalca ne-Orienta. Takšno razmišljanje seveda pelje v sistem kulturnih distinkcij, ki ne zadevajo samo strukturno-kulturnega prepada med Okcidentom in Orientom, temveč tudi razlike znotraj samega Orienta. To npr. ponazarja vrsta vprašanj: kaj je za Turka pravi recept/koncept bureka in kaj za Izraelca? Ali je le mesni burek burek, medtem ko so »vsii ostali bureki« pite? Težava je seveda znana, saj pripelje do zagat »kulturnih predstav« in zagat samega kulturnega relativizma.

Burek.si?! s terminologijo »burekologije« bralcu približa suhoparno epistemologijo francoskega strukturalizma in jo naredi jezikovno sočno, teoretsko interesantno in esejistično berljivo. Nedvomno je *Burek.si?!* bralcu prijazno delo, a nikakor mu ne prizanaša

na teoretski ravni in problematiki, ki se artikulira okoli materialnega nosilca »bureka«. Z rekontekstualizacijo bureka iz kulture Drugega, kulture Orienta v kulturo Okcidenta, kulturo Zahoda, materialni označevalec »burek« postane težavni predmet, v katerem se križajo številne kulturne in socialne reprezentacije. Burek v tem primeru ni le kulturni/kulinarični materialni »tujek« v Zahodnem kulturnem imaginariju, temveč postane tudi materialni nosilec ideologije in reprezentacij Drugosti, orientalskosti in balkanskosti. Naslov knjige *Burek.si?!* že z uporabo internetne končnice ».si« nakaže topos, v katerem se bo zgostila vsa diskurzivna analiza Drugosti: Slovenija, kultura in burek. Od tod je jasno, da gre pri obravnavi bureka za nekaj več.

Burek v slovenskem okolju ni od nekdaj domač. Burek se je v njem znašel kot prišlelek, Drugi ali tujec. Ima svojo zgodbo, svojo zgodovino. Prišel je v Slovenijo s subjekti prišleki in njihovim kulinaričnim/kulturnim znanjem o pripravi »avtentičnega« bureka. Burek kot metafora Drugosti je bil v novem kulturnem okolju predmet kulinarične akulturacije, tako kot je vsak tujec podvržen torturi kulturne in državno institucionalne asimilacije. Skozi asimilacijsko in kulturalizacijsko obdobje slovenske kuhinje/kulture in povpraševanja je bil podvržen vrsti sprememb in inovacij: namesto sirnice skuta in smetana, namesto masla laneno olje, namesto živalske masti rastlinska mast; izum jabolčnega bureka in pizzabureka itn. Nedvomno je topološka rekontekstualizacija bureka imela za posledico re-inovacijo (avtentičnosti) bureka. Lahko bi se spustili v debato, ali je s tem burek ohranil svojo identiteto ali je samo neavtentična kopija »originala«. Vprašanje ima pomen za slovenskega idealnega domačina, ki je jedec bureka: je v Sloveniji burek pravi burek? Če njegova predstava o bureku, ki ga je, ustreza reprezentaciji (predstavi) o avtentičnem bureku, potem je točno ta »stvar« burek, ne glede na to, da se razlikuje po sestavinah, okusu in kaloričnosti od bureka v Turčiji ali Bosni. Dejstvo je, kot lahko preberemo v *Burek.si?!*, da se v Sloveniji bureka poje veliko. Iz tega kvantitativnega dejstva lahko bralec tudi sklepa, da je burek priljubljena kulinarična posebnost, ki jo prebivalci Slovenije konzumirajo kot naturalizirani tuji kulturni (materialni) artefakt. V tem smislu je burek »tuja, a (vseeno) naša stvar«. Ponovi se kulturna distinkcija »mi versus oni ali domači versus priseljenci«, ki se v svoji strukturalni projekciji znotraj imaginarnega toposa slovenstva lahko v svojem ekstremu izrazi tudi kot oblika nacionalnega ekstremizma, kulturnega šovinizma in fašizma. Ostaja dejstvo: burek se je uveljavil kot popularna nacionalna jed, ki je postala del kulture vsakdanjega življenja.

Burek ima tako poleg svoje materialne baze, svoje materialnosti in količinskosti, še nekaj več. To nekaj več, o katerem govori osrednji del *Bureka.si?!*, so tiste »nematerialnosti« bureka, ki jih je zagotovila materialna prisotnost le tega. »Nematerialnosti«, ki se artikulirajo okoli bureka kot materialne baze, so številni diskurzi, govori in prakse. So načini, kako se v javnem in privatnem življenju socialno in kulturno reprezentira in uporablja »burek kot družbeno dejstvo«. *Burek.si?!* se raziskovanja te »nematerialnosti« bureka v Sloveniji loti z najmočnejšim orodjem strukturalizma 60-ih let: analizo diskurza. Diskurzi so mišljni kot govori, govori ki se množijo in s katerimi se (re)konstruirajo dejanski diskurzivni objekti – predmeti govora. Diskurzi o bureku – kuharski diskurzi, politični diskurzi in diskurzi o migrantih, zdravo prehranski in nutricionistični diskurzi, popularno

kulturni diskurzi, lifestyle diskurzi itd. – so tisti diskurzi, ki so v Sloveniji vplivali na (re) konstruiranje materialnosti samega bureka kot vrste pomenov, ki so mu pripisani. Analize pomenov, ki jih generira prisotnost trivialnega »bureka«, se *Burek.si?!* loti na ravni analiz množstva izjav »idealnih domačinov« in »idealnih domačinov priseljencev« v Sloveniji. Predmet foucaultovsko obarvane »arheološke analize izjav« niso le semantični (pomen), ampak tudi pragmatični (kontekstualni) vidik uporabe besede »burek«. Tako zastavljena analiza, ki sledi uporabi besede in kontekstualni genezi pomenov, istočasno strukturira svoj diskurz – »burekdiskurz«, tako da prevaja oziroma interpretira vrsto (burek)izjav za bralca knjige in pokaže, kako se preko »bureka« artikulirajo odnosi konfliktov, dominacij in moči oziroma odnosi komuniciranja, zbliževanja in enakopravnosti. Drugače povedano, gre za tiste odnose, ki v praktični vsakodnevni življenski realnosti neposredno zadevajo posameznice in posameznike: negativne prakse izključevanja, izločanja, šikaniranja, označevanja itd. ali pa za pozitivne prakse povezovanja, darovanja in prijateljevanja. Tu je zgoščen burekov več: diskurz o bureku.

Burek.si?! Da. V *Burek.si?!* je burek objekt znanstvenega diskurza. Je predmet filozofskih, socioloških in antropoloških analiz in interpretacij, ki odprejo bralcu heterogeni večpomenski svet »bureka«. Še več kot to, bralca postavijo v svet burek izjav in skvarijo naivno slovensko domačinsko percepcijo bureka kot nedolžne hranljive materije. Zato trditev, da je burek zveden na materialno afirmativen odnos do dominantnega diskurza (oblasti), ne vzdrži. Burek-označevalec je več kot to, saj v praksi deluje kot kontrakulturni označevalec. Navsezadnje je burek že dolgo časa v evropskem kulinaričnem in kulturnem imaginariju zastavek notranje dekonstrukcije in upora. Kako? Preberite si *Burek.si?!* in ugotovili boste, da ima priprava in uporaba te kompleksne jedi veliko večji učinek, kot si mislite.

Bureklogija je v užitek. Priporočam v konzumiranje.

Nikola Janović

NAVODILA AVTORJEM ZA PRIPRAVO PRISPEVKOV ZA DVE DOMOVINI / TWO HOMELANDS

1. Usmeritev revije

Revija *Dve domovini / Two Homelands* je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja migracij. Revija, ki izhaja od leta 1990, je večdisciplinarna in večjezična. Letno izideta dve številki v tiskani in elektronski obliki na svetovnem spletu (<http://isi.zrc-sazu.si/?q=node/436>). Članki so objavljeni v slovenščini in angleščini, po odločitvi uredniškega odbora tudi v drugih jezikih, in so recenzirani.

Prispevke, ki morajo biti urejeni po spodnjih navodilih, pošljite na naslov uredništva:

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU,

P.P. 306, SI Ljubljana;

telefon: (+386 1) 4706 485, faks: (+386 1) 4257 802;

elektronski naslov: jure.gombac@zrc-sazu.si, ali spelam@zrc-sazu.si

Prispevke oddajte uredništvu v **dveh tiskanih izvodih in v elektronski obliki**.

Rokopisov, ki jih uredništvo revije *Dve domovini* sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati kaki drugi reviji. Avtorji naj poskrbijo za primerno jezikovno raven in slogovno dovršenost.

2. Sestavine prispevkov

Članki morajo imeti sestavine, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu:

- **glavni naslov** članka (z velikimi tiskanimi črkami, velikost 16, okrepjeno, središčna poravnava);
- **ime in priimek avtorja** (okrepjeno in središčna poravnava, velikost črk 12, priimku naj sledi opomba pod črto, označena z *, v kateri so navedeni: 1. avtorjeva izobrazba in naziv (na primer: dr., mag. zgodovine, znanstveni sodelavec); 2. avtorjev poštni naslov (na primer Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana); 3. avtorjevi elektronski naslov, telefon in faks);
- **predlog vrste prispevka** (izvirni, pregledni ali kratki znanstveni prispevek, strokovni članek);
- **izvleček** (slovenski naslov članka in slovenski izvleček, skupaj s presledki do 600 znakov, velikost črk 10);
- **ključne besede** (do 5 besed, velikost črk 10);
- **abstract** (angleški prevod naslova članka in slovenskega izvlečka, velikost črk 10);
- **key words** (angleški prevod ključnih besed, velikost črk 10);
- **članek** (1. skupaj s presledki naj ne presega 45.000 znakov oz. 25 tipkanih strani; 2. celotno besedilo naj bo označeno z »Normal« – torej brez oblikovanja, določanja slogov in drugega; 3. pisava Times

New Roman, velikost črk 12, brez poravnave desnega roba; 4. odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic, prazna vrstica naj bo pred in za vsakim naslovom in predvidenim mestom za tabelo ali sliko; 5. vsi zamiki odstavkov morajo biti narejeni ročno (s tabulatorjem), pri tem so odstavki za naslovi brez zamikov, ročno mora biti narejeno tudi morebitno označevanje in oštevilčevanje vrstic in odstavkov; 6. naslove označite ročno, podnaslove prvega reda z velikimi tiskanimi črkami in okrepjeno, podnaslove drugega reda z malimi tiskanimi črkami in okrepjeno, velikost črk je pri obeh vrstah naslovov 12; 7. naslovi naj bodo središčno poravnani;

- **summary** (angleški naslov članka z velikimi tiskanimi črkami, ime in priimek avtorja, sledi angleški povzetek članka, skupaj s presledki do 5000 znakov, dodajte tudi ime prevajalca).
- **Poročila in ocene** morajo imeti sestavine, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu:
- **poročila s konferenc in drugih dogodkov, razmišljanja**: naslov dogodka (velike tiskane črke, okrepjeno), datum poteka, ime in priimek avtorja (male črke, odebeljeno, vse središčno poravnano, celotno besedilo naj bo označeno z »Normal« - torej brez oblikovanja, določanja slogov in drugega; vsi zamiki odstavkov morajo biti narejeni ročno (s tabulatorjem, pri tem so odstavki za naslovi brez zamikov, ročno mora biti narejeno tudi morebitno označevanje in oštevilčevanje vrstic in odstavkov), besedilo naj obsega med 5000 in 15000 znaki skupaj s presledki;
- **knjižne ocene**: ime in priimek avtorja ali urednika knjige, ki je predmet ocene, naslov knjige, založba, kraj, leto izida, število strani (male tiskane črke, velikost 12, avtor in naslov naj bosta okrepjena), besedilo naj obsega med 5000 in 15000 znaki skupaj s presledki, na koncu v desnem kotu sledi ime in priimek avtorja ocene.

V besedilih **se izogibajte** podčrtavanju besed in okrepljenemu tisku. Želeni poudarki na bodo označeni s poševnim tiskom. S poševnim tiskom označite tudi navedene naslove knjig in časopisov.

3. Citiranje v člankih

V reviji *Dve domovini* je **citiranje** možno **med besedilom** in v obliki **opomb pod črto**, vendar naj avtorji uporabijo le enega od načinov.

Avtorji naj pri **citiranju med besedilom** upoštevajo naslednja navodila:

- **Citati**, dolgi tri ali več vrstic, morajo biti ročno oblikovani v ločenih enotah, poševni pisavi, zamaknjeni s tipko »tab«, brez narekovajev, za in pred vsakim citatom je prazna vrstica, pri odstavku za citatom ni zamika v prvi vrstici; citati, krajši od treh vrstic, naj bodo med drugim besedilom v narekovajih in pokončno (ne poševno).
- Če citirate cel stavek nekega avtorja, postavite na konec stavka ločilo, narekovaj in vir v oklepaju (V zvezi s tem Anderson pravi: »Dejstva so morda jasna, njihova razlaga pa ostaja predmet daljnosežnih razprav.« (Anderson 2003: 11)). Če citirate le del stavka ali besedno zvezo postavite na konec stavka, ga zaključite z narekovajem, virom v oklepaju in ločilom (Če tudi so dejstva znana, njihova razlaga, kot pravi Anderson, ostaja »predmet daljnosežnih razprav« (Anderson 2003: 11)).
- Pri **navajanju avtorjev** med besedilom (ne v oklepaju) prvič navedite ime in priimek avtorja v celoti, sicer navajajte samo priimek avtorja.
- Navajanje avtorja v oklepaju naj sledi temu vzorcu: oklepaj, priimek, leto, dvopičje in strani, ki so ločene s stičnim pomišljajem, zaklepaj, pika (Anderson 2003: 91–99); več navedb naj bo ločenih s podpičjem in razvrščenih po letnicah (Hobsbawm 2007: 23–45; Anderson 2003: 91–99).
- **Seznam literature in virov** je v tem primeru na koncu besedila, enote naj bodo razvrščene po abecednem redu priimkov avtorjev, enote istega avtorja pa razvrščene po letnicah; če imamo več del istega avtorja, ki so izšla istega leta, jih ločimo z malimi črkami (Anderson 2003a; 2003b). Seznam literature in virov je brez zamikov. Upoštevajte naslednji vrstni red in načine zapisov pri različnih navedenih enotah:

- a navajanje pri knjigah: priimek in ime avtorja, (leto izida), *naslov knjige*, kraj, založba (primer: Anderson, Benedict (2003). *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.);
- b pri člankih v zborniku: priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov zbornika* (ime urednika), kraj, založba, strani (primer: Drnovšek, Marjan (2004). *Izseljenke v očeh javnosti. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (ur. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije: 383–393.);
- c pri člankih v revijah: priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov revije*, letnik, številka, strani (primer: Brightman, Robert (1995). *Forget Culture: Replacement, Transcendence, Relexification. Cultural Anthropology*, 10 (4): 509–546.);
- d seznam literature in virov naj vsebuje vse v članku citirane vire in literaturo in naj ne vsebuje enot, ki v članku niso citirane.

Avtorji naj pri **citiranju v opombah pod črto** upoštevajo naslednja navodila:

- Pri citiranem delu naj navedejo: ime in priimek, *naslov*, kraj, založba, leto izida (primer: Zvone Žigon, *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*, Ljubljana: Založba ZRC, 2003.).
- Upoštevajo pa naj tudi naslednje: **citati**, dolgi tri ali več vrstic, morajo biti ročno oblikovani v ločenih enotah, poševni pisavi, zamaknjeni s tipko »tab«, brez narekovajev; citati, krajši od treh vrstic, naj bodo med drugim besedilom v narekovajih in pokončno (ne poševno); pri navajanju avtorjev med besedilom (ne v oklepaju) prvič navedite ime in priimek avtorja v celoti, sicer navajajte samo priimek avtorja.
Pri citiranju **arhivskega gradiva** morajo biti navedeni naslednji podatki:
- ime arhiva, signatura fonda ali zbirke, ime fonda ali zbirke, ime dokumenta in njegov datum, oznaka arhivske enote, oznaka tehnične enote (primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, Zapisnik 3. redne seje z dne 14. 2. 1907, a.e.1567, škatla 15.).

Pri citiranju **virov z medmrežja** pa morajo biti navedeni naslednji podatki:

- če sta avtor in naslov enote znana: priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, naslov strani in datum ogleda (primer: Becker, Howard (2003). *New directions in the Sociology of Art*, <http://home.earthlink.net/~hsbecker/newdirections.htm> (1. 2. 2008));
- če avtor ni znan, navedite le naslov članka, naslov strani in datum ogleda (primer: *Interaction: Some ideas*, <http://home.earthlink.net/interaction.htm> (1. 2. 2008));
- med besedilom prispevka v prvem primeru navedite avtorja, na primer (Becker 2003), v drugem primeru pa le prvo besedo iz naslova članka oziroma vira, na primer (*Interaction*).

4. Grafične in slikovne priloge

- **Fotografije, slike, zemljevidi** idr. – z izjemo tabel, narejenih v urejevalniku Word, ki pa morajo biti oblikovane za stran velikosti 16,5 x 23,5 cm – naj ne bodo vključeni v Wordov dokument. Vse slikovno gradivo oddajte oštevilčeno v **posebni mapi** z vašim priimkom in imenom.
- **Lokacijo slikovnega gradiva v tekstu** označite na naslednji način:
- Fotografija 1: Kuharica Liza v New Yorku leta 1905 (avtor: Janez Novak, vir: Arhiv Slovenije, 1415, 313/14) ali Preglednica 1: Število prebivalcev Ljubljane po popisu leta 2002 (vir: Statistični urad RS, Statistične informacije, str. 14)).
- Za grafične in slikovne priloge, za katere nimate avtorskih pravic, morate dobiti **dovoljenje za objavo**.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS FOR THE PREPARATION OF ARTICLES FOR *DVE DOMOVINI/TWO HOMELANDS*

1. Orientation of the Journal

The Journal *Dve domovini/Two Homelands* welcomes the submission of scientific and professional articles, reports, debates and book reviews from the fields of humanities and social sciences, focusing on migration and related phenomena. The Journal, published since 1990, is multidisciplinary and multilingual. Two volumes are published per year in printed and electronic version on the internet (<http://isi.zrc-sazu.si/?q=node/436>). Articles are published in Slovenian and English. Publishing in other languages is subject to discussion of the editorial board. All articles undergo a review procedure.

Articles should be prepared according to the instructions stated below and sent to the editorial board at the following address:

Institute for Slovenian Emigration Studies SRC SASA

P.P. 306, SI Ljubljana;

Telephone: +386 1 4706 485, Fax: +386 1 4257 802;

E-mail: jure.gombac@zrc-sazu.si, or spelam@zrc-sazu.si

Articles should be submitted in **two printed versions** and an **electronic version**.

Manuscripts that are accepted for publishing by the editorial board of *Dve domovini/Two Homelands* are not to be sent for consideration and publishing to any other journal. Authors are responsible for language and style proficiency.

2. Elements of Contributions

Articles should contain the following elements in the stated order:

- **Title** (in capital letters, font size 16, bold, alignment center)
- **Name and surname of the author** (bold, alignment center, font size 12, after the surname a footnote should be inserted, marked with *, stating: 1. author's education and title (e.g. PhD, MA in History, Research Fellow); 2. author's full postal address (e.g. Institute for Slovenian Emigration Studies, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana); 3. author's e-mail address, phone and fax number);
- **Type of the contribution** (original, review or short scientific article; professional article)
- **Abstract** (title of the article and abstract, up to 600 characters together with spaces, font size 10);
- **Key words** (up to 5 words, font size 10);
- **Article** (1. together with spaces it should not exceed 45.000 characters or 25 typed pages; 2. style of the entire text should be "Normal"; 3. font Times New Roman, size 12, alignment left; 4.

paragraphs should not be separated by an empty line, empty line should be used before and after every title and intended space for a chart or picture; 5. paragraphs should be indented manually (with the tabulator), paragraphs following the titles should not be indented, bullets and numbering of lines and paragraphs should be done manually; 6. titles should be marked manually, headings 1 with bold capital letters, headings 2 with bold small letters; 7. titles should be aligned center;

- **Summary** (title of the article with capital bold letters, name and surname of the author, summary of the article, together with spaces up to 5000 characters).

Reports and reviews should contain the following elements in the stated order:

- **Reports from conferences and other events, debates:** title of the event (in bold capital letters), date of the event, name and surname of the author (bold small letters, alignment center, style of the entire text “Normal”); paragraphs should be indented manually (with the tabulator; paragraphs following the titles should not be indented, bullets and numbering of lines or paragraphs should be done manually), between 5000 and 15000 characters including spaces;
- **Book reviews:** name and surname of the author or editor of the book, title of the book, name of publisher, place of publication, date of publication, number of pages (small letters, font size 12, author and title in bold), between 5000 and 15000 characters including spaces, on the top right hand corner include the name and surname of the reviewer.

In all texts **avoid** underlining and writing in bold. Italic should be used when emphasising a word or a phrase. Italic should also be used for citing titles of books and newspapers.

3. Citation in Articles

Citations in the journal *Dve domovini / Two Homelands* are possible either within the text or in footnotes.

When **citing within the text** authors should follow the instructions below:

- **Long citations** (three lines or more) should be typed as an indented paragraph (with the use of “tab”), in italic, without quotation marks, the first line of the paragraph after the citation should not be indented; citation shorter than three lines should be included in the main text and separated with quotation marks, in normal font (not in italic).
- When citing an entire sentence, place the punctuation mark, quotation mark and reference in the brackets at the end of the sentence (e.g. Regarding this issue Anderson believes argues: “Facts might be clear but their interpretation is a subject of far-reaching debates.” (Anderson 2003: 11)). When citing a part of the sentence or when placing a phrase at the end of the sentence, finish the sentence with quotation marks, reference in brackets and punctuation mark (e.g. Even if the facts are known, their interpretation, as argued by Anderson, “remains the subject of far-reaching debates” (Anderson 2003: 11)).
- When **naming the author** within the text (not in brackets) for the first time, include both full name and surname of the author, then continue using only last name.
- When naming the author in brackets use the following form: bracket, surname, year, colon, pages separated by hyphen, full-stop (Barthes 1999: 91–99); when naming more authors separate their names with semicolon and name them according to the year of publishing in ascending order (Said 1999: 98–99; Ford 2006: 14–45).
- **List of references** should be placed at the end of the written text and arranged in the alphabetical order according to author’s surname. Multiple references by one author should be arranged according to the year of publishing. Multiple references by one author published in the same year should be separated with small letters (e.g. Ford 1999a; 1999b). Use the following style:
 - a. books: surname and name of the author, (year of publishing), *title*, place of publishing,

publisher (e.g. Žitnik Janja (1995). *Orel in korenine med "brušenjem" in cenzuro*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU);

- b. articles in series: surname and name of the author, (year of publishing), title, *title of the volume* (name of the editor), place of publishing, publisher, pages (e.g. Drnovšek, Marjan (2004). Izsledjenske v očeh javnosti. *Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (ed. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije: 383–393.);
- c. articles in journals: name and surname of the author, (year of publishing), title, *title of the journal*, year, number, pages (e.g. Brightman, Robert (1995). Forget Culture: Replacement, Transcendence, Relexification. *Cultural Anthropology*, 10 (4): 509–546.);
- d. list of references should include all cited sources and literature.

When **citing in footnotes** authors should follow the instructions below:

- When citing works state: name and surname, *title*, place of publishing, publisher, year of publishing (e.g. Žitnik, Janja, *Orel in korenine med "brušenjem" in cenzuro*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995);
- Long **citations** (three lines or more) should be typed as an indented paragraph (with the use of "tab"), in italic, without quotation marks, the first line of the paragraph after the citation should not be indented; citation shorter than three lines should be included in the main text and separated with quotation marks, in normal font (not in italic); when naming the author within the text (not in brackets) for the first time, include both full name and surname of the author, then continue using only last name.

Citation of archive material should include:

- The name of the archive, book or fond number, name of series or fond, name of document and its date, archive unit, technical unit (e.g. Archive of the Republic of Slovenia, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, Zapisnik redne seje z dne 14.2.1907, a.e.1567, škatla 15.)

Citation of internet sources should include:

- when the author and title of the unit are known: name and surname of the author, (year of publishing), title, web page address and date of viewing (e.g.: Becker, Howard (2003). New directions in the Sociology of Art, <http://home.earthlink.net/hsbecker/newdirections.htm> (1.2.2008));
- when the author is unknown, cite only the title of the article, web page address and date of viewing (e.g. Interaction: Some ideas, <http://home.earthlink.net/interaction.htm> (1.2.2008));
- in the first case state the author within the text, e.g. (Becker 2003), in the second case use the first word from the title of the article or source e.g. (Interaction).

4. Graphics and illustrations

- **Photographs, pictures, maps** etc. – with an exception of charts originating from Word programme, which have to be adjusted to the page size 16,5 x 23,5cm – should not be included into the Word document. All illustrative material needs to be numbered and submitted separately in another folder with author's name and surname.
- **Location of illustrative material in the text** should be marked as follows: Photograph 1: Cook Lisa in New York in 1905 (author: Janez Novak, source: Archives of Slovenia, 1415, 313/14) or Chart 1: Population of Ljubljana after the 2002 census (source: Office for Statistics RS, Statistics, p. 14).
- For graphic and illustrative material without copyrights, **permission for publishing** needs to be obtained.

RAZPRAVE IN ČLANKI / ESSAYS AND ARTICLES

Mojca Vah, Marina Lukšič-Hacin

Contemporary Implications of Multiculturalism Policies for European Welfare States

Jernej Mlekuž

Čapac.si, or on burekalism and its bites. An analysis of selected images of immigrants and their descendants in slovenian media and popular culture

Maša Mikola, Jure Gombač

Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu. Stare dileme novih rešitev

Mirjam Milharčič Hladnik

Internet in preobrazbe ohranjanja kulturne dediščine v slovenskoameriških etničnih skupnostih

Sanja Cukut

Izkušnje migrantk v Sloveniji pred in po njeni osamosvojitvi

Irena Šumi, Damir Josipovič

Avtohtonost in Romi: K ponovnemu premisleku načel manjšinske politike v Sloveniji

Vladka Tucovič

»'Naša Zofka' sem jim bila«: Zofka Kveder – urednica revije Domači prijatelji

Rebeka Mesarič Žabčič, Dražen Njegač

Opća obilježja vanjske migracije iz Međimurja u srednjoeuropske zemlje

POROČILA IN RAZMIŠLJANJA / REPORTS AND REFLECTIONS

Experiencing Diversity and Mutuality, 10th biennial conference of EASA (*Mirjam Milharčič Hladnik, Kristina Toplak*)

KNJIŽNE OCENE / BOOK REVIEWS

Rozina Švent, Slovenski begunci v Austriji 1945–1950, Založba ZRC Ljubljana 2007, 378 str. (*John Corsellis*)

Anton Žakelj, Beg v neznanu, zapiski 1945–1949, Ljubljana, Studia Slovenica, 2008, 246 str. (*Urška Sterle*)

Vera Kržišnik - Bukič, Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2007, 648 str. (*Janja Žitnik Serafin*)

Jernej Mlekuž, Burek.si?! Koncepti/recepti (predgovor: Jože Vogrinc), Studia Humanitatis (zbirka Varia), Ljubljana, 2008, 202 str. (*Nikola Janovič*)

ISSN 0353-6777

